TÜRK SİYASETİNDE
CELAL BAYAR-ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ

Halenur TURFAN

Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı
Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY
2024
Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Halenur TURFAN

ORCID ID: 0000-0001-8556-9017

TÜRK SİYASETİNDE CELAL BAYAR-ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY

ERZURUM – 2024

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Turkish Research

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum ***"Türk Siyasetinde Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi"*** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [*Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.*] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım**.

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**
Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun …./…/…. tarih ve ..... sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

25.11.2024

Halenur TURFAN

** İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.*

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Turkish Research

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY danışmanlığında Halenur TURFAN tarafından hazırlanan "*Türk Siyasetinde Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi*" başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 25.11.2024

		Kabul / Ret – İmza
Jüri Başkanı	Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY *Atatürk Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL *Atatürk Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ *Milli Savunma Üniversitesi*	Aslı Islak İmzalıdır

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖZET IV
ABSTRACT V
KISALTMALAR DİZİNİ VI
ÖNSÖZ VII
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES'İN TÜRK SİYASETİNE GİRİŞİ

1.1. CELAL BAYAR'IN HAYATI 4
1.1.1. Celal Bayar'ın Çocukluğu ve Gençliği 4
1.1.2. Celal Bayar'ın İttihat ve Terakki Cemiyetine Girmesi 5
1.1.2.1. İttihatçılık Yemini 6
1.1.2.2. Bursa'daki Faaliyetleri 7
1.1.2.3. İzmir'deki Faaliyetleri 9
1.1.3. Celal Bayar'ın Millî Mücadeleye Katılması 13
1.1.3.1. Galip Hoca Adını Alması 13
1.1.3.2. Demirci Mehmet Efe ile Faaliyetleri 14
1.1.3.3. Akhisar Millî Kurtuluş Cephesi'ndeki Faaliyetleri 17
1.1.4. Celal Bayar'ın Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Katılması 18
1.1.5. Mustafa Kemal Paşa ile Teması 19
1.1.6. Fetva Çalışması 20
1.1.7. Celal Bayar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisine Girmesi ve Faaliyetleri 21
1.1.7.1. İş Bankası'nın Kuruluşu 23
1.1.7.2. Kâğıt Fabrikası Meselesi 24
1.1.8. Celal Bayar'ın İktisat Vekili Olması ve Faaliyetleri 25
1.1.8.1. I. Beş Yıllık Sanayi Planı 27
1.1.8.2. Şark Raporu 28
1.1.8.3. Ekonomide Yükseliş 31
1.1.9. Celal Bayar'ın Başvekil Olması 32
1.1.9.1. Başvekilliğe Giden Süreç 32

1.1.9.2. Başvekilliğe Getirilişi ve Kabineleri 32
1.2. ADNAN MENDERES'İN HAYATI.....37
1.2.1. Adnan Menderes'in Çocukluğu ve Gençliği.....37
1.2.2. Askerliği.....38
1.2.3. Millî Mücadeledeki Faaliyetleri.....40
1.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri.....43
1.2.5. Cumhuriyet Halk Fırkasına Katılması.....48
1.2.6. Adnan Menderes'in Türkiye Büyük Millet Meclisine Girmesi 51

İKİNCİ BÖLÜM
CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ

2.1. CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES'İN TANIŞMASI 64
2.2. DÖRTLÜ TAKRİR VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASI.....67
2.3. DEMOKRAT PARTİ'DE CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES.....73
2.3.1. 1946 Genel Seçimleri.....73
2.3.2. 1947 Bütçe Kanunu Görüşmeleri ve Sonrası.....76
2.4.CUMHURBAŞKANI CELAL BAYAR VE BAŞBAKAN ADNAN MENDERES 81
2.5. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN FİKİR BİRLİKLERİ 86
2.5.1. Anayasanın Uygulanması.....86
2.5.2. Ordu.....87
2.5.3. Atatürk'ü Koruma Kanunu.....89
2.5.4. Atatürk Üniversitesi'nin Kurulması.....90
2.5.5. Anıtkabir'in İnşası.....91
2.5.6. Bayındırlık Faaliyetleri 92
2.5.7. Dış Politika.....95
2.6. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN FİKİR AYRILIKLARI 97
2.6.1. Devr-i Sabık Yaratmamak.....97
2.6.2. Ezanın Arapça Okunması.....98
2.6.3. Radyodan Dini Program Verilmesi 102
2.6.4. I. Menderes Hükümeti Krizi.....104
2.6.5. CHP Mallarının Hazineye Devri 107

2.6.6. Kırşehir'in İlçe Yapılması 109
2.6.6.1. CMP'nin Kuruluşu 110
2.6.6.2. 1954 Genel Seçimleri ve Kırşehir Kanunu 111
2.6.7. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tutuklanması 115
2.6.8. III. Menderes Hükümeti Krizi 117
2.6.9. Dokuz Subay Olayı 122
2.6.10. DP İktidarının Sonlarına Doğru 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES İLİŞKİSİNDE DIŞ ETKENLER

3.1.CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN CHP'YE KARŞI TUTUMU 129
3.1.1. Celal Bayar - İsmet İnönü Anlaşmazlığı 131
3.1.2. Menderes'in Oluşturmak İstediği "Bahar Havası" 132
3.2. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES KARŞILAŞTIRMA 138
3.2.1. Yetişme Tarzı 138
3.2.2. Siyasi Tecrübe 139
3.2.3. Kişilik Özellikleri 140
3.3. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN SON GÖRÜŞMESİ 147

SONUÇ 149
KAYNAKÇA 151
EKLER 162
ÖZ GEÇMİŞ 174

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK SİYASETİNDE CELAL BAYAR-ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ
Halenur TURFAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY
2024, Sayfa: 174+VIII
Jüri: Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY (Başkan)
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL
Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

Türk Siyasetinde Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi adlı bu tez çalışmasında, Tük siyasetine uzun yıllar hizmet eden Celal Bayar ve Adnan Menderes'in ilişkileri üzerinde durulmuştur. Bu iki önemli ismin dönemin şartlarına göre aralarındaki ilişkinin ne yönde ilerlediği önem kazanmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde başlayan bu ilişki ağı, çok partili hayata geçilmesiyle birlikte işbirliğine dönüşecektir. 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurucu kadrosu içinde yer alan Celal Bayar ve Adnan Menderes, siyasette yan yana gelmişlerdir. 1950 Genel Seçimlerinde ciddi bir başarı göstererek, 27 yıllık tek parti yönetiminin sona ermesine öncülük etmişlerdir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türkiye'de yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu başarı, iki liderin yıllarca bir arada anılmalarını ve Türk siyasetine adlarını yazdırmalarını sağlamıştır. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in Başbakan olarak devam ettiği bu süreç; 1960 darbesine kadar birçok olayı bünyesinde barındırmıştır. Yaşanan gelişmeler doğrultusunda şekillenen, iki devlet adamının ilişkisini ortaya koyması açısından bu çalışma önem kazanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Celal Bayar, Adnan Menderes, Türk Siyaseti, Demokrat Parti, Siyasi İlişkiler.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

CELAL BAYAR-ADNAN MENDERES RELATIONSHIP IN TURKISH POLITICS

Halenur TURFAN

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY

2024, Pages: 174+VIII

Jury: Assoc. Prof. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY (Chairman)

Assoc. Prof. Dr. Mevlüt YÜKSEL

Assoc. Prof. Dr. Hüseyin KALEMLİ

In this thesis titled Celal Bayar-Adnan Menderes Relationship in Turkish Politics, the relations of Celal Bayar and Adnan Menderes, who served Turkish politics for many years, are focused on. The direction in which the relationship between these two important figures progressed according to the conditions of the period becomes important. This relationship network, which started within the Republican People's Party, will turn into cooperation with the transition to multi-party life. Celal Bayar and Adnan Menderes, who were among the founding staff of the Democratic Party in 1946, came together in politics. They showed significant success in the 1950 General Elections, leading to the end of 27 years of single-party rule. The Democratic Party's coming to power opened the door to a new era in Turkey. This success enabled the two leaders to be remembered together for years and to make their mark in Turkish politics. This process continued with Celal Bayar as President and Adnan Menderes as Prime Minister; It included many events until the 1960 coup. This study will gain importance in terms of revealing the relationship between two statesmen, which was shaped in line with the developments.

Keywords: Celal Bayar, Adnan Menderes, Turkish Politics, Democratic Party, Political Relations.

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD **:** Amerika Birleşik Devletleri
BCA : Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
Bk. : Bak
CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
CMP : Cumhuriyetçi Millet Partisi
DP : Demokrat Parti
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz. : Hazırlayan
MP : Millet Partisi
MBK : Milli Birlik Komitesi
NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TKP : Türkiye Köylü Partisi
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TUİK : Türkiye İstatistik Kurumu
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

ÖNSÖZ

"*Türk Siyasetinde Celal Bayar-Adnan Menderes İlişkisi*" adlı tez çalışmasında Celal Bayar ve Adnan Menderes'in siyasetteki faaliyetleri ve aralarındaki ilişki detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma zamansal açıdan iki devlet adamının CHP yönetiminin devam ettiği 1930'lu yıllardan, 1960 Askeri Darbesi'ne kadarki otuz yıllık dönemi kapsamıştır. Demokrat Parti'yle siyasi mecrada yeniden, aynı kanatta bir araya gelen Celal Bayar ve Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı ve Başbakanlık görevlerini üstlenmeleriyle ilişkileri ileri bir seviyeye ulaşmıştır. İktidarda oldukları süre boyunca gelişen olaylara karşı yaklaşımları, Bayar ve Menderes'i fikirsel birlik noktasında bir araya getirirken zaman zaman da fikir ayrılığına itmiştir. Dolayısıyla aralarındaki ilişki bazen tekdüze şeklinde ilerlerken, bazen de mücadele tarzında devam etmiştir. Bu çalışma, bir döneme damga vuran Celal Bayar ve Adnan Menderes arasında siyasetle başlayan ilişki ağını geniş bir perspektifle anlatması bakımından önem taşımaktadır.

Yüksek Lisans eğitimimin başından itibaren desteğini eksik etmeyen ve engin tecrübeleriyle bana yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Firdes TEMİZGÜNEY'e, tez savunmamda jüri üyesi olarak yer alan, değerli görüşlerini benimle paylaşan Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL ve Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca gerek tez konusunun belirlenmesinde gerek yapmış olduğu çalışmalarla bana ilham olan Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ'e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hayatım boyunca hep yanımda olan, desteklerini üzerimde hissettiğim babam Ömer Faik TURFAN, annem Güzin TURFAN ve kardeşim Beyza TURFAN olmak üzere tüm aile üyelerime teşekkür ederim.

Erzurum-2024 **Halenur TURFAN**

GİRİŞ

Celal Bayar ve Adnan Menderes Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli devlet adamlarındandır. Celal Bayar, Millî Mücadele'nin Galip Hocası, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu, İktisat Vekili ve Başbakan olarak tanınmaktayken; Adnan Menderes, varlıklı bir ailenin oğlu, Çakırbeyli Çiftliği'nin sahibi ve Aydın İl Başkanı olarak bilinmektedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yaşanan birçok siyasi olaya tanıklık etmiş ve faaliyet göstermiş iki devlet adamının, yollarının kesişmesiyle Türk siyasetinin yeni döneminin kapısı aralanmıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından demokrasiyi kurmak amacıyla çok partili hayata geçiş denemelerinde bulunulmuş, fakat halkın hazır olmaması ve yapılan inkılapların temele oturmaması nedeniyle çok partili düzene geçilememiştir. Bayar ve Menderes tarafından 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulması, siyasette yeni bir başlangıcı oluşturmuştur. Demokrat Parti, Bayar ve Menderes'in faaliyetleri doğrultusunda 1950 seçimlerinde iktidara gelmiştir. 1950-1960 yıllarını kapsayan bu süreçte; Bayar Cumhurbaşkanı, Menderes Başbakan olarak rol oynamıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Bayar ve Menderes'in siyasete giriş süreçleri incelenmiştir. İkilinin biyografileri, Millî Mücadele'deki faaliyetleri ve siyasete adım attıkları yıllar detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Bayar ve Menderes'in birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde durulmuştur. Tezin ana çerçevesinin ortaya konulduğu bu bölümde; ikilinin tanışma yılları, siyasette bir araya gelmeleri, Demokrat Parti'yi kurma süreçleri, Cumhurbaşkanı ve Başbakan olarak ilişkileri, anlaştığı ve anlaşamadığı mevzular, kurdukları diyalog, muhalefetle olan temasları, yürüttükleri devlet politikası ve 1960 darbe süreci gibi konular geniş bir perspektifle anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde, Bayar ve Menderes ilişkisindeki dış etkenler ele alınmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü'nün, ilişkide nasıl rol oynadığı ve iki devlet adamının farklı özelliklerinin (yetişme, siyasi tecrübe ve kişilik) ilişkiye yansıması incelenmiştir.

Çalışmayı, hazırlarken Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, TBMM Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri ve Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları gibi

önemli materyallerden yararlanılmıştır. Arşivlerde yer alan birinci elden kaynakların yanı sıra; dönemi yansıtan süreli yayınlar (ulusal ve yerel gazeteler, dergiler) hatıralar, biyografiler vb. üzerinde durulmuştur.

Özellikle doğru bilgiye ulaşmak amacıyla dönemin, önemli kişilerinin söylemlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Bayar ve Menderes'i tanıyan; Mükerrem Sarol, Samet Ağoğlu, Rıfkı Salim Burçak, Cihad Baban ve Nimet Arzık gibi önemli isimlerin anlatımları incelenmiştir. Yine dönemin gazetecilerinden; Metin Toker, Cüneyt Arcayürek, Ahmet Emin Yalman, Tekin Erer ve Nihat Erim gibi kişilerin açıklamalarından faydalanılmıştır.

Çalışmada, Bayar ve Menderes ilişkisinin incelenmesinde birçok önemli eser kullanılmıştır. Bunlardan ilk olarak; Celal Bayar'ın *"Başvekilim Adnan Menderes"* adlı kitabı öne çıkmaktadır. Kitap, gazeteci İsmet Bozdağ'ın Bayar'la yapmış olduğu röportaj üzerine hazırlanmıştır, 1969 yılında ilk basımı gerçekleşmiştir. Bayar'ın anlatımlarının yer aldığı eserin içeriğinde; Bayar ve Menderes'in tanışma yıllarından, 1960 askeri ihtilaline kadar detaylı bir anlatım söz konusudur.

İsmet Bozdağ'ın, *"Bir Darbenin Anatomisi"*, *"Zaferlerle ve Şerefle Dolu Bir Hayat Celal Bayar" ve "Menderes Menderes"* adlı kitapları da Bayar'la yaptığı röportajın ardından hazırladığı diğer önemli eserlerdir. Bayar'ın yanı sıra bazı DP yöneticilerinin anlatımları da kitapların içeriğinde yer almaktadır. Bozdağ, eserlerinde Bayar ve Menderes'in bilinmeyen yönlerini ele almıştır. Dönemi yansıtması açısından öne çıkan bu eserler, çalışmada büyük ölçüde kullanılmıştır.

Şevket Süreyya Aydemir'in *"Menderes'in Dramı"* adlı eserinde Menderes'in doğumu, gençlik yılları, siyasete girişi ve Başbakanlık süreci detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kitap, o dönemde yaşayan kişilerin anlatımlarından ve Aydemir'in yorumlamalarından oluşmuştur. Ayrıca Aydemir'in, "*İkinci Adam*" isimli kitapları ve *"İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali"* gibi dönemi anlatan eserleri de çalışmada kullanılmıştır.

Orhan Cemal Fersoy'un *"Bir Devre Adını Veren Adnan Menderes"* adlı eserinde Menderes'in hayat hikâyesi ve siyaset süreci geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Eski gazeteci ve hukukçu Fersoy tarafından kaleme alınan bu eserde, Menderes'in eşi Berrin Menderes'in anlatımları mevcuttur.

Süleyman Yeşilyurt'un, *"Bayar Gerçeği"* adlı eserinde Bayar'ın çocukluk dönemi, gençlik yılları, siyasete girişi, Başbakanlık süreci ve DP dönemi gibi konularda detaylı bir anlatım söz konusudur. Bu eser, Bayar'ı tanıtması ve hayatından birçok kesiti vermesi bakımından önemli eser olarak bilinmektedir.

Taşkın Tuna'nın, *"Adnan Menderes'in Günlüğü"* adlı eserinde Menderes'in hayatının ve yakın tarihin ayrıntılı anlatıldığı önemli bir kaynak olarak dikkat çekmektedir. Eser, günlük şeklinde Menderes'i kendi diliyle konuşturarak ele alınmıştır. Akıcı bir tarzda yazılan bu eser, okuyuculara Menderes'in karşısındakiyle sohbet ettiği izlenimi vermektedir.

Cemil Koçak'ın, dönemi anlattığı *"Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)"* isimli ve *"Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)"* adını taşıyan ciltli eserleri de dönemi anlatan ve çalışmada kullanılan kaynaklar arasındadır.

Cem Eroğul'un, *"Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi"* adlı eseri DP dönemini ele alan önemli bir kaynaktır. Mustafa Albayrak'ın, *"Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)"* adlı doktora tez çalışmasında; İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminden, 1960 askeri darbesine kadar olan, on dört yıllık süreç geniş bir perpektifle ele alınmıştır.

Mehmet Ali Birand, Can Dündar ve Bülent Çaplı tarafınca ortaya konulan *"Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu"* isimli TRT-Milliyet Gazetesi ortak yapım belgeseli ve kitabı dönemi anlatan önemli eserler arasındadır.

Çalışmada, elde edilen tüm veriler; tarama, tasnif, tenkit, tahlil ve terkip şeklinde değerlendirilerek ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM
CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES'İN TÜRK SİYASETİNE GİRİŞİ

1.1. CELAL BAYAR'IN HAYATI

1.1.1. Celal Bayar'ın Çocukluğu ve Gençliği

Mahmut Celal, 16 Mayıs 1883'de Bursa'nın Gemlik ilçesinin Umurbey köyünde doğmuştur. Babası, Abdullah Fehmi Efendi, annesi Emine Hanım'dır.

Abdullah Fehmi Efendi Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Bulgaristan'dan gelen bir Plevne Türk'üdür. İyi düzeyde ilmiye eğitimi alarak; hem medrese hem de öğretmen okulunu bitirmiştir. Fıkıh konusunda kendisini geliştiren Abdullah Fehmi Efendi, Gemlik Müftülüğünde görev yapmaya başlamıştır. Bu dönemde eşi Emine Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten; Behzat, Asım ve Mahmut Celal adında üç çocukları olmuştur.

Abdullah Efendi, oğulları Behzat ve Asım'ın art arda vefat etmesinin ardından tüm ilgisini Mahmut Celal'e vermiştir. Kendisi çok iyi bir eğitimden geçtiği için oğlunun da iyi bir eğitim almasını amaçlamıştır.[1]

Mahmut Celal, ilk ve ortaöğretimini Umurbey köyünde ailesinin yanında okumuştur.[2] Ayrıca okul derslerinin yanında Fransızca, Arapça ve Farsça eğitimi de almıştır. Gelişmesinde asıl rol oynayan kişi, dayısı Mahmut Şevket'tir. Mahmut Şevket, ihtilalci bir insandır. Medresede okuduğu yıllarda Jön Türkler, meşrutiyeti ilan etmek amacıyla Padişah Abdülhamid'i tahtan indirip kardeşi V. Murad'ı tahta çıkarmayı planlamışlardır. Mahmut Şevket, bu amaç doğrultusunda çıkan birçok olaya karışmıştır. Hatta Ali Suavi'nin saray baskınına dahi katıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla Mahmut Celal'in düşünce ve kültürel gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Mahmut Şevket, okuduğu birçok Jön Türk yayınını yeğeni Mahmut Celal'e hediye etmiştir. Okuduğu kitaplar, Mahmut Celal'in düşünce dünyasını önemli ölçüde etkilemiştir. [3]

Mahmut Celal, ilkokulu bitirdikten sonra ortaokula ailesinin yanında yani Umurbey'de devam etmiştir. Küçük yaşta olmasına rağmen kendini geliştirmeye önem

[1] İsmet Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986, 3-5.
[2] Davut Dursun, "Celal Bayar (1883- 1986)", *DİA*, V, 216.
[3] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, 5-8.

veren Mahmut Celal, bir süre sonra Bursa da eğitim almıştır.[4] O yıllarda Ziraat Bankası'nın açtığı memurluk sınavını kazanarak banka da memur olmuştur.[5]

Bursa, ipek sanayisinin fazla olduğu önemli bir ticaret şehridir. Arap ülkelerinin uğrak noktasıdır. Mahmut Celal Bey[6], bu doğrultuda Torkum Efendi'ye ait "Harir Dar-üt Talimi" adında ipekçilik okuluna gitmeye başlamıştır. Ayrıca küçükken aldığı dil eğitimine de devam etmek isteyerek; şehrin önemli hocalarından Arapça eğitimi ve "College Francais de L'assomption" okulundan Fransızca dersleri almaya başlamıştır.[7]

Mahmut Celal Bey, 1903 yılında arkadaşı vasıtasıyla İnegöllü Rafet Bey'in kızı Reşide Hanım'la hayatını birleştirmiştir. Reşide Hanım'la ir aile kuran Mahmut Celal Bey'in; Refii, Turgut ve Nilüfer adında üç çocuğu olmuştur.

Mahmut Celal Bey, Ziraat Bankası'ndan sonra banka hayatına "Deutsche Orientbank" da devam etmiştir. Deutsche Orientbank, kayınpederinin ağabeysi tarafından açılan bir Alman bankasıdır. Mahmut Celal Bey için dönemin şartları göz önüne alındığında yabancı bankada bir Türk olarak çalışmak büyük başarıdır.[8] Banka onun için bir dönüm noktası olmuştur; ileride İktisat Vekilliği'ne getirildiğinde, bankadaki tecrübeleri ona yarar sağlayacaktır. Bankada çalışmasıyla birlikte Avrupa'dan gelen yayımları okuma imkânı bulmuş; Fransız inkılabını ve Almanya'nın millî iktisat politikasını incelemiştir.[9] Ayrıca banka yıllarında ülkenin ekonomisini araştırmak için gelen Macar asıllı iktisatçı Kaldor'la tanışarak, ekonomik görüşlerinden de faydalanmıştır.[10]

1.1.2. Celal Bayar'ın İttihat ve Terakki Cemiyetine Girmesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtulması amacıyla Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesini isteyen Askeri Tıp Okulu öğrencileri tarafından 21 Mayıs 1889'da *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* adıyla gizli bir örgüt

---

[4] Murat Kayadibi, *Celal Bayar*, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2020, 8.
[5] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 9.
[6] 1934 yılında Soyadı Kanunu ilan edilmeden önce isimlerin yanında genellikle Bey, Paşa vb. sıfatlar kullanılmıştır.
[7] Erhan Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999, 10.
[8] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 10.
[9] Şenşekerci, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)*, 11-12.
[10] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 10.

olarak kurulmuştur. Genç öğrencileri bir araya getiren bir diğer etkende II. Abdülhamid yönetimine duyulan hoşnutsuzluktur. Kısa sürede meşrutiyet yönetiminin kurulması ve Abdülhamid yönetiminin yıkılması gerektiğini düşünen gençler örgütlenmişlerdir. Cemiyetin ilk kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden İbrahim Ethem Temo, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve İshak Sükûtidir. İlk adı "İttihad-ı Osmani Cemiyeti" olan bu gizli örgüt 1895 yılında yapılan bir nizamname ile "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. Yurt dışında da hızlıca örgütlenmişlerdir.[11]

Deutsche Orientbank, Mahmut Celal Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyetine geçişinde de önemli rol oynamıştır. Bankada çalıştığı dönemde geliştirdiği kişisel ilişkiler; onun siyasi düşüncelerinin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Mahmut Celal Bey, arkadaşları; mektupçu Süleyman Nazif ve vilayet memuru Hamza'yla çoğu zaman bir araya gelmiş, onların fikirlerinden yararlanmıştır. Hamza, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa rehberi olduğu için Mahmut Celal Bey'in cemiyete girmesinde rol oynamıştır.[12]

1.1.2.1. İttihatçılık Yemini

Mahmut Celal Bey, anılarında cemiyete girişini şu şekilde anlatmaktadır;

"Akşamla yatsı arasında ki bir saatte, Şehreküstü Mahallesinin dar bir aralığında, iki katlı bir evin kapısından giriyordum. Karşımda merdivenler vardı. Yukarı ki odada lamba yanıyordu. Gıcırdayan merdivenleri çıktım. Bana söylendiği gibi ışıklı odanın kapısını açmadan bir dakika bekledim, girdim. Odada üç kişi vardı. Üçü de yalnız gözleri görülebilen birer kukuleta giyinmişlerdi. Önlerinde tahta masaya bayrak örtülmüştü. Masanın sağ tarafında Kur'an-ı Kerim, sol tarafında tabanca vardı. Oradakilerden biri:

- Adınız Mahmut Celal mi?

- Evet Efendim.

- Deutsche Orient Bank'ta mı çalışıyorsunuz?

[11] Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* 51, 2013, 688-689.
[12] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 10-12.

- Evet Efendim.

- Cemiyetimize girmek istiyormuşsunuz doğru mu?

- Evet Efendim.

- Cemiyetimizin gizli olduğunu, bütün çalışmaların gizli sürdürüldüğünü biliyor musunuz?

- Evet Efendim.

- Sırrımızı açığa çıkarmanın veya verilen görevi yapmamanın cezası ölümdür. Bunu biliyor musunuz?

- Evet Efendim.

- Bakın siz genç bir adamsınız. Herkesin imrenebileceği bir işiniz, istikbaliniz var. Evlisiniz. Cemiyete girdiğiniz takdirde işiniz ve aileniz tehlikeye düşebilir, hepsini kaybedebilirsiniz. Alacağınız bu görevi yaparken, kendinizi darağacında bulabilirsiniz. Bütün bunları düşünerek mi cemiyetimize girmek istiyorsunuz?

- Evet Efendim.

- Öyleyse cemiyetimizin azası olacaksınız. Şimdi sağ elinizi Kur'an'ın, sol elinizi yiğidin namusu olan tabancanın üzerine koyunuz. Sizi yemine davet ediyorum."

Mahmut Celal Bey, yeminle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuştur.[13] Böylelikle bir ittihatçı olduğunu, söylenilen her sözü yerine getireceğini ve cemiyetin kurallarına aykırı bir davranış sergilediğinde cezasının ölüm olacağını kabul etmiştir. Yirmi üç yaşında cemiyete katılan Mahmut Celal Bey, kısa sürede cemiyetin önemli isimlerinden biri olarak, Bursa mesul kâtipliğine getirilmiştir.[14]

1.1.2.2. Bursa'daki Faaliyetleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mahmut Celal Bey ve Doktor Nazım Bey'in tüm çabaları sayesinde Bursa'da gelişti. Kozacılığın şehri olan Bursa'da o dönemde;

[13] Kayadibi, *Celal Bayar,* 16-17.
[14] Süleyman Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği,* Serajans Yayınları, Ankara 1997, 22.

Ermeniler ve Yahudiler ucuza aldıkları ipeği fahiş fiyata dışarıya satmaktalardı. Türkler tüm zahmetiyle ipeği yaparken azınlıklar, haksız kazanç elde etmekteydi. Mahmut Celal Bey; azınlıkların bu ticari faaliyetlerinden rahatsızlık duyarak Türk üreticilerin önünü açmaya çalıştı.[15]

Bursa, diğer yandan ipekçiliğin haricinde bir meyve-sebze şehriydi. Ancak ulaşım imkânı yeterince olmadığından yetiştirilen ürünler başka şehirlere taşınamamaktaydı. Bursa aynı zamanda denize kıyısı olan bir şehirdi. Çevre şehirlere vapur seferleri düzenlemekteydi. Fakat İstanbul'a yapılan vapur seferleri ise hem düzensizdi hem de yabancı şirketlerin tekelindeydi. Mahmut Celal Bey, vapur seferlerini Türklerin de yapması gerektiğini düşünerek bir vapur işletmeciliği kurmak istedi. Sermayeyi, şehrin zengin ahalisinden, tüccar ve esnafından alıp "Hüdavendigar" adında bir anonim şirketinin kurulmasını sağladı. Sermayeyi tamamladıktan sonra bir vapur satın alınarak adına "Başlangıç" denildi. Başlangıç vapuru, Bursa-İstanbul seyahatlerini yaparken bir yandan da üretilen tüm sebze-meyvenin ulaşımını sağladı. Bu faaliyet Bursa'nın ekonomisini büyütmenin yanında millî işletme düşüncesini de ortaya çıkardı. Ancak Mahmut Celal Bey, yeni görevi İzmir mesul kâtipliğine başlayıp Bursa'dan ayrılınca şirketin diğer ortakları arasında anlaşmazlık çıkmasından dolayı çalışmalarına devam edemedi.[16]

Bu yıllarda ülkede 31 Mart Vakası meydana geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayaklanmayı durdurmak için Selanik'ten, Mahmut Şevket Paşa komutasında ve Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı olduğu Hareket Ordusunu gönderdi. İsyanın bastırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin başında bulunan Padişah II. Abdülhamid tahtan indirilerek yerine V. Murad tahta çıkartıldı. 31 Mart Vakası sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimdeki etkinliğini artırdı. 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayıp Mecliste söz sahibi oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, vilayetlerdeki cemiyet heyetlerinden 31 Mart Vakası sonucu ülke genelinde meydana gelebilecek faaliyetlerin önüne geçilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istedi. Mahmut Celal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği doğrultusunda Redif Fırkası ve Koordineli Gönüllüler Bölüğü'nü kurdu.[17]

---

[15] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 23.
[16] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 15-18.
[17] Kayadibi, *Celal Bayar,* 18-19.

31 Mart Vakasının gerçekleşmesi, 1911 yılında çıkan Trablusgarp Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması, devletin yeni bir savaşın eşiğine gelmesi gibi sebepler İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı bir hoşnutsuzluk doğurdu. Böyle bir ortamın içerisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan 1911 seçimlerini kazandı. Yeni kurulan fırkanın kazanması, İttihatçıların baskısını da beraberinde getirdi. Tarihte, "Sopalı Seçimler" olarak anılan 1912 Genel Seçimleri ise bunun önemli bir örneğidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin zor kullanmalarıyla yapılan seçimlerin sonucunda 264 İttihatçı mebus Mecliste yerini alırken, muhaliflerden yalnızca 6 kişi Meclise girmiştir[18]

1.1.2.3. İzmir'deki Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey, Talat Paşa'nın emriyle İstanbul'a geldi. Bu yıllarda 29 yaşında olan Mahmut Celal Bey, ilk kez Talat Paşa'yla tanışma imkânı buldu. Talat Paşa'nın yanında bulunan cemiyetin genel kâtibi Mithat Şükrü Bey ile İzmir Valisi Rahmi Bey, Mahmut Celal Bey'e yeni görevini taktim etti. Görevi, İzmir mesul kâtipliğiydi. Merkezi İzmir olmak üzere; Saruhan Manisa, Aydın, Karesi, Balıkesir, Muğla ve bu şehirlerin sancakları Uşak- Bilecik- Çanakkale'ye kadar olan bölgenin İttihat ve Terakki Cemiyeti adına sorumlusuydu. Mahmut Celal Bey tüm gerekli bilgileri Mithat Şükrü Bey'den aldıktan sonra Talat Paşa'ya veda etmek istedi. Talat Paşa'nın yanına bulunan Harbiye Nazırı Enver Paşa'yla tanıştı. Ülkenin bir savaşın eşiğinde olduğunu onun ağzından duydu. Durumun ehemmiyetini anlayan Mahmut Celal Bey, yeni görev yerine vakit kaybetmeden gitmek için İstanbul'dan ayrıldı. Bandırma yolu üzerinden İzmir'e ulaştı.

İzmir, gayrimüslimlerin yoğunlukta olduğu bir şehirdi. Bu sebeple Türk Ocakları İzmir'de bir teşkilatlanma kurmuştu. Teşkilatın içinde; Ali Canib, Hamdullah Suphi, Vasıf Çınar, Aka Gündüz, Ömer Seyfettin gibi daha birçok önemli isim vardı.[19] İzmir'de ticaret, liman, şirket, banka, denizcilik, gemi vb. birçok kuruluşta Rumlar faaliyet göstermekteydi. Mahmut Celal Bey, ilk önce bu durumu ortadan kaldırmayı amaçladı. Türk üreticilerin ürünlerini rahatça satabilmeleri için "Balçova Tarım Kooperatiflerini" kurdu. Dokuma ürünlerini artırmak için asker ailelerinin çalışabileceği atölyeler açarak onlara iş imkânı sağladı. Türk şirketlerin ve mahalli bankaların kurulmasında rol oynadı.

[18] Bahar Öngüç, "1912 Seçimleri: Demokratik Seçim İlkeleri Işığında Kısa Bir İnceleme", Anadolu Üniversitesi *Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2021, 316-320.
[19] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 24-28.

Yetimhanelerde ki çocukların ihtiyaçlarını karşıladı. Bulaşıcı ve diğer tüm hastalıklara karşı Kızılay'a yardım etti.[20]

Mahmut Celal Bey, 1918 yılının sonbaharında İstanbul'a gitti. 5 Eylül 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapacağı kongrede İzmir mesul kâtibi olarak bulunup; İzmir'deki durumdan bahsedecekti. Ancak Talat Paşa'nın Avrupa'da olması ve ülkede ki vaziyetten dolayı kongre yapılamadı. Bilindiği üzere İstanbul'daki durum çok farklıydı; savaşın yenilgisi tüm memleketi sarmış, ülke harpten çok yara almıştı. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması, Talat Paşa ve kabinesinin gücünü kaybetmesine ve ardından istifasına neden olmuştu. Mahmut Celal Bey, Eylül ayının sonunda Enver Paşa'nın ülkenin durumunu görüşmek ve bir karara varmak için yaptığı toplantıya katıldı. Yapılan toplantı sonucunda mütareke imzalanmasına karar verildi.

10 Ekim 1918'de Osmanlı Mebusan Meclisinin açılması kararlaştırıldı. Talat Paşa'nın haber göndermesiyle birlikte tüm umumi merkez azaları yola çıktı. Mahmut Celal Bey, azalarla birlikte Meclisteki yerini aldı. Padişah Vahdettin, törenle Meclise girdi. Talat Paşa, Vahdettin'den padişah nutkunu alıp okudu. Nutukta ülkenin durumundan ve barış düşüncesinde olunduğundan bahsedilmekteydi. Nutuktan sonra Padişah Vahdettin, Kanun-i Esasi adına yemin etti.[21]

I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra İttihatçılara karşı büyük bir suçlama vardı. Suçlamalar nedeniyle 13 Ekim'de Talat Paşa'dan sadaret mührü alındı ve hükümet istifa etti, ardından İzzet Paşa hükümeti kuruldu. 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleriyle Mondros Mütarekesi imzalandı. Talat Paşa'nın istifası sonrası fırka içerisinde bir anlaşmazlık yaşandı. Anlaşmazlığın sonucunda partiden kopmalar meydana geldi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden istifa eden devlet yöneticileri ve siyasiler tarafından yeni bir parti kuruldu. Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey ile Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası" kuruldu. Otuz kişiden fazla İttihatçı mebus yeni kurulan fırkaya geçti. Yeni fırka üyeleri, 1 Kasım 1918'de toplanacak olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresine çağırılacaktı. Bu durum parti içerisindeki ayrılmanın en önemli göstergesi olmuştur.[22]

---

[20] Kaan Cem Geniş, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in İşgalden Önce İzmir'deki Faaliyetleri", *Atatürk Dergisi*, 8(2), 2019, 287-291.
[21] Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I*, Sabah Kitapçılık, İstanbul 1997, 1-9.
[22] Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, 310-311.

Talat Paşa, sadaretten çekildikten sonra tüm zamanlarını merkezi umumiye'deki arkadaşlarıyla geçirmekteydi. Genel sekreter Mithat Şükrü Bey, Mahmut Celal Bey ve tüm azalara; cemiyet adına bir belirsizlik olduğunu, tasfiye edilebileceğini ve duruma hazır olunması gerektiğini söyledi. Mahmut Celal Bey, İzmir'e dönmeden son kez Talat Paşa'yla görüştü; ülkenin genel durumu hakkında konuştuktan sonra İstanbul'dan ayrıldı.[23]

Mütarekenin imzalanmasının ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin durumu hakkında bir karara varılması gerektiği anlaşılmıştı. 1 Kasım 1918'de Talat Paşa başkanlığında son kongre toplanıldı. Kongreye, 120 eski ittihatçı delege katıldı. Talat Paşa ve merkez azaları istifa etmişlerdi. Talat Paşa, kongrede yaptığı konuşmada; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı terk ve liderlerinin istifa ettiğini, cemiyetin bundan sonra nasıl hareket edeceğinin kongrede belirlenmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine üyeler, yapılan bu olağanüstü kongrede partinin başka bir isim altında devam etmesine karar vererek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni feshetti. Ardından "Teceddüt Fırkası" adıyla yeni bir parti kuruldu. Parti, 11 Kasım 1918'de resmiyet kazandı.[24]

Mahmut Celal Bey, İzmir'e geri dönmek durumunda olduğu için cemiyetin son kongresine katılamadı. Cemiyetin kendini feshettiğini bilmesine rağmen İzmir'deki görevine devam etti. Yeni kurulan Teceddüt Fırkası, Mahmut Celal Bey'in mesul kâtipliğindeki başarısından dolayı görevine devam etmesinde bir sakınca görmedi.

Mahmut Celal Bey, Rumların İzmir'deki zararlı faaliyetlerinden ve Yunan işgali tehlikesi ile karşı karşıya olmasından son derece rahatsızdı. Bu tehditlere karşı çözüm üretebilecek bir cemiyetin varlığını lüzumlu gördü. Fikirlerini şehrin önemli insanlarıyla paylaştı. Mahmut Celal Bey'in bu girişimi sonucu 23 Kasım 1918'de; Morılazade Halit, Uşakizade Muammer, Doktor Hacı Hasanzade Ethem, Eczacıbaşı Ferit, Menemenlizade Muvaffak ve Emekli Binbaşı Hüseyin Lütfü bir araya gelerek İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'ni kurdu.[25]

Mondros Mütarekesi maddelerinin uygulanmaya başlandığı dönemde Tevfik Paşa Hükümeti tarafından 1919 yılının ilk aylarında İstanbul'dan İzmir'e bir heyet geldi.

---

[23] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, I, 23-24.
[24] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, I, 79-88.
[25] İhsan Fuat Özgen, *Millî Mücadelede Galip Hoca*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, 17.

Heyetin başında Cami Bey vardı. Gelen heyetin isteğiyle İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantıda, İstanbul Hükümeti'nin belirlediği siyasal yöntemin kabul edilerek Batı Anadolu adına İtilaf Devletlerine bir telgraf çekilmesi konuşuldu. Wilson ilkelerinden konu açılınca Mahmut Celal Bey; *"yalnız istatistikler ve tarihi iddiaların davayı kazanmaya kâfi gelmeyeceğini"* söyledi. Mahmut Celal Bey, silahlı mücadelenin olması gerektiğini düşünmekteydi. Heyetteki bazı kişiler toplantıda İtalyan mandasını savundu. Mahmut Celal Bey, buna karşılık; "İzmir ırk ve ruh olarak Türk'tür. Ebediyen Türk kalacaktır. İzmir halkı hiçbir devletin himayesine muhtaç değildir. Manda düşüncesi utanç vericidir asla kabul edilemez." cevabını verdi.[26]

Kurtuluşun ancak silahlı mücadeleyle olacağını düşünen Mahmut Celal Bey, 13 Mart'ta Müdafaa- ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin İzmir'de bir miting yapmasını sağladı. Mitingde üç maddelik bir tebligat kabul edilerek; İngiliz, Fransız ve Amerikan temsilciliklerine gönderildi. Tebligatta; İzmir'deki nüfusun büyük bir kısmını Türklerin oluşturduğunu, Türklerin, Rumlardan sayıca üstün olmalarından dolayı Wilson'un 12. Maddesi'nin esas alınması gerektiğini ve dolayısıyla; yabancı bir devletin buyruğu altına girilemeyeceğini ve İzmir'deki Türk egemenliğinin de lağvedilemeyeceği belirtildi.[27]

Teceddüt Fırkası, aynı heyetle kurulmuş olmasına rağmen kurucu kişiler ortada yoktu. Talat, Enver, Cemal Paşalar ve Nazım Bey ülkeden ayrılarak yurt dışına çıkmak zorunda kalmışlardı. Fırkanın diğer mesul kâtiplerinin de nerede olduğu belli değildi. Böyle bir ortamda toplum adına bir şeyler yapmak isteyen Mahmut Celal Bey, 1919 tarihinde Dr. Nazım ve Vali Rahmi Bey'le "Halka Doğru Cemiyetini" kurdu. Cemiyet, isminden de anlaşılacağa üzere halkı esas alıp, halk adına faaliyetlerde bulunma amacını taşımaktaydı.[28]

Her faaliyette rol oynayan Rumlar, basında da varlık bulmaya başlamıştı. Bu duruma engel olmak için; Halka Doğru Cemiyeti, aynı isimde bir dergi hazırlayarak 1 Şubat 1919'da ilk sayısını çıkarttı.[29] Derginin müdürlüğü görevi Mahmut Celal Bey'e verildi. Halkın her kesimine özellikle öğretmen ve öğrenciye dergiler ücretsiz dağıtıldı.

---

[26] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VII*, 155-156.
[27] Gültekin Kamil Birlik, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "Galip Hoca" Kimliğiyle Milli Mücadeledeki Faaliyetleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18, 2018, 160-161.
[28] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 22.
[29] Özgen, *Millî Mücadelede Galip Hoca,* 18.

Çıkarılan derginin genel anlamda konusu Milliyetçilikti. Her sayısında Türk Milliyetçiliği vurgusuyla yazılar yazıldı. Derginin yayın anlayışı Ziya Gökalp'in Milliyetçilik düşüncesinin etrafında şekillendi.[30] Ziya Gökalp'in haricinde dergiye, Ahmet Rasim ve Ömer Seyfettin gibi İttihatçıların birçok önemli kalemi yazılar gönderdi. Halka Doğru Dergisi, sadece İzmir de değil memleketin birçok yerinde ilgi topladı. Mahmut Celal Bey, "Turgut Alp" lakabıyla yazmış olduğu makaleleri dergide yayımladı.[31] Derginin yanı sıra cemiyet, yine aynı isimle kütüphane de kurdu. Kütüphaneye getirtilen her eserin ise halkın okuyabilmesi ve kolaylıkla ulaşabilmesi amaçlandı.[32]

1.1.3. Celal Bayar'ın Millî Mücadeleye Katılması

Yunan işgalinin gün geçtikçe artması nedeniyle Mahmut Celal Bey için tek çözüm; işgale karşı millî bilinci uyandırmaktı. İtilaf Devletleri, İstanbul Hükümeti'nden halkı ayaklandırmaya çalışanların yakalanıp İstanbul'a gönderilmesini emretmişti. Halkı ayaklandıranların başında ise Mahmut Celal Bey vardı. Bundan dolayı İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti, Mahmut Celal Bey'in halk üzerindeki söylemlerinden rahatsız olmuştu. Bir yandan da İzmir Müdafaa-ı Hukuk-u Osmaniye Cemiyetinde bazı İttihatçıların yer alması yönetimdeki Hürriyet ve İtilaf Fırkasını rahatsız etmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerine kurulan Teceddüt Fırkası da aynı tepkiyle karşılaştı. Kulüplerin hepsi kapatılarak İttihatçılara tutuklama kararı çıkartıldı. Mahmut Celal Bey için de çok geçmeden tutuklama emri verildi. Tutuklama kararını Yüzbaşı Fethi Bey haber verdi. Artık İzmir'de kalamayacağını anlayan Mahmut Celal Bey ailesiyle vedalaştıktan sonra Fethi Bey'le görüştü. Tanınmamak için bir subay elbisesi giyindi. Fethi Bey'le birlikte İzmir'den ayrılarak Ödemiş'e doğru yola çıktı.[33]

1.1.3.1. Galip Hoca Adını Alması

Mahmut Celal Bey, Ödemiş'te ilk Gökçen Efe sonra Demirci Mehmet Efe ile irtibata geçti. Yunanlıların İzmir'i almalarına engel olmak için bir direniş hattı kurulması

[30] Şerif Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 15, 2009, 56.
[31] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 23.
[32] Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", 56.
[33] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 25.

gerekliydi. Bu doğrultuda Mahmut Celal Bey, düşmana karşı Hüseyin Gökçen Efe ve Demirci Mehmet Efe'yle birlikte kendi silahlı direniş cephesini kurmak istedi.

Mahmut Celal Bey, Millî Mücadeleye asıl kimliğini gizleyerek katılmak zorundaydı. Çünkü uzun yıllar İttihat ve Terakki temsilciliği yapmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkeyi savaşa sürüklediği için gözden düşüp baş sorumlu olarak görülmüştü. Bundan dolayı Mahmut Celal Bey, İttihatçı olduğunu açıklayamazdı. Ayrıca hakkında tutuklama kararı vardı. İstanbul Hükümeti, yakalanmasına yardım edene ödül dahi verecekti.

Mahmut Celal Bey, Kahrat'a geldiğinde Fadime isimli bir yaşlı kadının evinde misafir oldu. Efe kıyafetleriyle köylerde dolaşıp halkı Millî Mücadeleye ikna etmeye çalıştı. Ancak birkaç gün boyunca giyindiği zeybek kıyafetleriyle artık deşifre olabileceğinden tekrar giyinmek istemedi. Farklı bir kılığa girmenin doğru olacağını düşünen Mahmut Celal Bey, evinde kaldığı Fadime Hanım'a güzel kuran okuduğunu ve babasından çok küçük yaşta medrese eğitimi aldığını söyledi. Fadime Hanım'ın da etkisiyle hoca kılığına girmeye karar verdi.[34]

Mahmut Celal Bey'in aklına, girdiği kılığa uygun olarak hocası geldi. Umurbey'deki sıbyan mektebinde çok sevdiği Hafız Galip adında bir hocası vardı. Daha iyi bir isim bulamayacağını düşünerek "Galip Hoca" adını aldı. Bir yandan da aklında bu mücadelede galip olacağız düşüncesi vardı.[35] Galip Hoca adını alıp kılığını değiştirdikten sonra Demirci Mehmet Efe'nin yanına geçti. Demirci Mehmet Efe'yle birlikte Ödemiş, Aydın, Akhisar bölgelerinde mücadele hattını kurdu. [36]

1.1.3.2. Demirci Mehmet Efe ile Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe'nin yanında kaldığı zamanlarda cepheye, Batı Anadolu'nun İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından Denizli Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi ile Nazili müftüsü gelmişti. Mahmut Celal Bey'in cemiyetteki faaliyetlerini ve konumunu bildiklerinden ona saygı duymaktalardı. Denizli müftüsü, Demirci Mehmet Efe'ye doğru bakarak Mahmut Celal Bey için; *"Efe, bu efendi benden*

[34] Nurettin Gülmez, Nejdet Bilgi, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Berikan Yayınevi, 2, Ankara 2022, 485.
[35] Utkan Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergi*si, 2(5), 1986, 330.
[36] Gülmez ve Bilgi, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, 485.

fazla diplomattır." ifadesini kullandı. Bu sözden sonra Demirci Mehmet Efe, Mahmut Celal Bey'i yakınında tuttu.

Demirci Mehmet Efe, Mahmut Celal Bey'den, padişah Vahdettin'e bir telgraf yazıp, yanına asker toplaması için kendisine izin verilmesini istemişti. Demirci'nin böyle bir adımının tehlikeli olacağını düşünen Mahmut Celal Bey, telgrafı yazarken asker konusuna hiç değinmeyerek ağır bir dille telgrafı yazdı. Telgrafı okuyan Demirci Mehmet Efe, gönderilmesi için onay verdi ama asker toplama işini ne sebeple yazmadığını öğrenmek istedi. Mahmut Celal Bey, bunun sakıncalı olacağını, İstanbul Hükümeti'nin İtilaf Devletlerinin baskısı altında olduğu için bu duruma sıcak bakmayarak Millî Mücadele'ye zarar verebileceğini anlattı. Demirci Mehmet Efe, konuşmadan sonra Mahmut Celal Bey'i onayladı.[37] Ancak Demirci, Mahmut Celal Bey'in haberi olmadan 20 Temmuz 1919'da ülkenin her bir yanına telgraf göndererek; 1894-1898 yılları arasında doğanların silah, mermi ve üniformalarıyla birlikte askeri kollara başvurmaları gerektiğini yazdı. İsteğe uymayanların ve birliğe oğullarını göndermeyen babaların da dâhil olmak üzere idam edileceğini bildirdi.[38] Bu girişim sonrası Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, bir uyarı telgrafı gönderdi. Telgrafta yapılan hareketi devlete karşı dik başlılık olarak adlandırdı. Harekete geçen kişilerin yakalanıp hakkında işlem yapılacağını ve gerekli önlemlerin Harbiye Nezareti tarafından alınması gerektiğini bildirdi.[39]

Batı Anadolu'da askeri hazırlıkların yanı sıra Millî Mücadele açısından önemli katkılar sağlayacak kongre çalışmaları da sürdürüldü. Bunlardan biri de Nazilli Kongresi'ydi. Birinci Nazilli Kongresinde; para toplanması, cephenin güvenliğinin sağlanması ve gönüllü kişilerin cepheye sevki hakkında kararlar alındı. Mahmut Celal Bey, Demirci Mehmet Efe'nin onayını alarak kongredeki üyelerin kendisiyle irtibata geçmelerini, cepheyi ziyaret etmelerini ve onların fikirlerini öğrenmelerinin önemli olduğunu söyledi. Üyelere verilen yemek davetinde ise hükümetin manda politikalarına itibar etmediklerini, kurtuluşun tam bağımsızlık olduğunu dile getirdi.[40]

---

[37] Birlik, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "Galip Hoca", 167

[38] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 51, Sayı 113, Ankara 2002, 26-27.

[39] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 51, Sayı 113, Ankara 2002, 21-23.

[40] Birlik, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "Galip Hoca", 167-168.

Mahmut Celal Bey'in, Millî Mücadele yıllarında yaptığı faaliyetlerden bir diğeri de; bölgedeki efeler arasındaki sorunları çözüp onları barıştırmaktı. Yörük Ali Efe ile Demirci Mehmet Efe arasında rekabetten kaynaklı bir anlaşmazlık yaşanmıştı. Kuvayı-Millîye'nin iki önemli insanının böyle bir anlaşmazlık yaşaması cephenin emniyetini tehlikeye atmaktaydı. Mahmut Celal Bey, cephenin Galip Hocası olduğundan efeler tarafından sayılıp sevilmekteydi. Böylesine hassas bir dönemde birliğe önem veren Mahmut Celal Bey, iki efeye de öğüt ve nasihat vererek aralarında yaşanan ikiliği ortadan kaldırdı.

Yunan işgali her geçen gün artmaktaydı. 27 Mayıs 1919'da Aydın, Yunanlılar tarafından işgal edildi. Mahmut Celal Bey, işgalden sonra halkın hazırlıklı olup örgütlenebilmeleri için Mukavemet Cephesi'ni kurdu. Mukavemet Cephesi'ndeki yapılan çatışmalarda başarı sağlanarak; Aydın, 28-30 Haziran'da işgalden kurtarıldı. Ancak 4 Temmuz'da tekrar Yunan işgaline uğradı.[41]

Demirci Mehmet Efe'nin yanında kaldığı süre boyunca onun güvenini kazanan Mahmut Celal Bey, Galip Hoca adını alıp kılık değiştirmesine rağmen İttihatçı geçmişinden kurtulamadı. İstanbul Hükümeti'nin onayını alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Aydın cephesini etkisi altına alarak Demirci Mehmet Efe'ye; Mahmut Celal Bey'in ittihatçı olduğunu, asıl kimliğini gizleyerek kendisinin yanına girdiğini söyledi. Mahmut Celal Bey, İttihatçı olduğunun ortaya çıkmasıyla birlikte Demirci Efe'nin yanında kalmak istemedi. Millî Mücadele'nin önemli isimlerinden Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey ile görüşerek güvenliğinin tehlikede olduğunu ve vatanı müdafaaya devam etmek için başka bir yere gitmek istediğini söyledi. 16-22 Eylül tarihlerinde Hacim Muhittin Bey başkanlığında toplanılan Balıkesir Kongresinde alay komutanlığı seçimleri yapıldı. Mahmut Celal Bey yapılan seçimlerin sonucunda "Akhisar Millî Kurtuluş Cephesi" komutanı olarak görevlendirildi.[42]

Mahmut Celal Bey, Akhisar'a görevlendirildikten sonra Demirci Mehmet Efe'ye veda telgrafı yazdı. Telgrafta; vatana hizmet için Aydın'dan ayrılmaktan başka yolunun olmadığını, yanında kaldığı süre zarfında hiçbir fırka hakkında iyi ya da kötü konuşmadığını yazdı. Ayrıyeten Demirci Mehmet Efe'nin de hak yolunda çalışmaya

[41] Kayadibi, *Celal Bayar,* 32-33.
[42] Birlik, "Mahmut Celal (Bayar) Bey'in "Galip Hoca", 172-174.

devam ederek şanlı bir isimle vatanı selamete çıkarmasını temenni etti. Demirci Mehmet Efe, Mahmut Celal Bey'in telgrafını okuduktan sonra; *"böyle olmamalıydı, o benim kuvvetimdi. Onunla konuştuktan sonra rahat eder, çalışma zevkim artardı."* ifadelerini kullandı.[43]

Mahmut Celal Bey, daha önce ifade edildiği gibi Gökçen Efe ve Demirci Mehmet Efe'yle birlikte hareket etmiştir. "Galip Hoca" adıyla kılığını değiştirip başında sarık, elinde tespih bir hoca izlenimi vererek dağlarda efeler arasında yaşamıştır. Efeler arasındaki İttihatçı düşmanlığına rağmen asıl kimliğini gizleyerek vatanın müdafaasına devam etmiştir. Birçok kez kimliğinin anlaşılması tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, başına silah dayalı bir şekilde ölümle burun buruna geldiği olmuştur. Açığa çıkma tehlikesi karşısında efelerin yanından ayrılmak durumunda kalmıştır.[44]

1.1.3.3. Akhisar Millî Kurtuluş Cephesi'ndeki Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey, bölgeye atanmadan önce Akhisar Kuvayı- Milliye Komutanlığında Murat Tolun Bey bulunmaktaydı. Millî Mücadele faaliyetlerinin gelişmesine fayda sağlayıp, Yunan işgaline karşı başarılı bir savunma gerçekleştirmişti. 27 Haziran 1919'da Akhisar Millî Kurtuluş Cephesi'nin kurulmasının ardından Kuvayı-Milliye içerisindeki idareciler arasında anlaşmazlığın çıkması cephenin güvenliğini tehlikeye soktu. 12 Ağustos 1919'da Akhisar'a gelen Hacim Muhittin Bey, yaşanılan bu anlaşmazlığın Kuvayı- Milliye'nin dağılmasına neden olacağını düşünerek; cepheye hem bir düzen getirmek hem de birliği sağlamak amacıyla Mahmut Celal Bey'i Akhisar Cephesi komutanlığına atadı.[45]

Mahmut Celal Bey, yeni görev yerine gitmeden önce gerçek kimliğinin ortaya çıkmasında bir sakınca görmeyerek hoca elbisesini çıkardı ve Kuvayı- Milliye kumandanlarının kullandığı kıyafeti giyindi. İlk önce cephedeki idareciler ve millî heyet arasındaki anlaşmazlığa engel olmak için görev dağılımı yaptı. Askeri ve resmî işleri Yarbay Süleyman Sabri Bey'e bırakırken kendisi siyasi yönle ilgilendi.[46] Akhisar Millî Cephesi, Mahmut Celal Bey'in gelmesiyle birlikte nizami ve askeri esaslara göre yeniden

---

[43] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VII*, 145
[44] Bozdağ, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar,* 26.
[45] Nurettin Gülmez, Meltem Önder, "Akhisar'ın Milli Mücadele Liderlerinden Murat Tolun Bey", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 2013, 379-380.
[46] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VIII*, 23-26.

düzenlendi. Alayın başına kumandan ve yardımcı subay bulundurma zorunluluğu getirildi. Yirmi süvariden oluşan Alay Karargâhı'na Mora Yenişehirli Hüseyin Bey atandı. Cephede 1.200 kişilik silahlı birlik oluşturuldu. Askerlerin ihtiyaçları ilçede bulunan millî bir heyet tarafından karşılandı. [47]

Mahmut Celal Bey, düzenli olarak cepheyi teftiş ederek gönüllü askerlerin durumuyla ilgilendi. Millî Alay Karargâhı'nda ve taburlarda Alevilerden istenilen sayıda gönüllü yoktu. Hâlbuki çevrede birçok alevi köyü vardı. Mahmut Celal Bey, cepheye destek sağlamak amacıyla köylere gidip onları ziyaret etti. Ülkenin durumunu ve kurtuluşun silaha sarılmak olduğunu anlattı. Aralarındaki konuşma sonrası istenilen sayıda Alevi, gönüllü olarak alaya katıldı. Bölgedeki sivil örgütlenmelerle Aydın, Akhisar çevresinde bir savunma hattı kuruldu.[48] Böylelikle Akhisar yakınlarındaki Yunan birliklerine karşı saldırıya geçilmeye başlandı. Yapılan çatışmalar, 22 Haziran 1920'ye kadar sürdü. Bu süreçte Murat Tolun Bey ile Mahmut Celal Bey arasında da sıkı bir ilişki kuruldu. Akhisar'ın kurtuluşu için ikisi zaman zaman bir araya gelerek planlar yaptı.[49]

Mahmut Celal Bey'in, kurmuş olduğu askeri savunmanın başarılı olması sonucu 1920 yılına kadar Ödemiş, Aydın ve Akhisar'da Yunan işgali durduruldu. Akhisar bölgesinde tanınıp sevilen Mahmut Celal Bey, Akhisar halkının desteğiyle Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerine Saruhan (Manisa) mebusu olarak katıldı.[50]

1.1.4. Celal Bayar'ın Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Katılması

Heyet-i Temsiliye, 1920 yılında son Osmanlı Mebusan Meclisine katılmak için mebusları çağırdı. Ancak İstanbul'daki Meclise gelecek olan mebusların güvenliği tehdit altındaydı. Mahmut Celal Bey gibi hakkında tutuklama kararı çıkan birçok kişi vardı. Mahmut Celal Bey, bu sakıncalı duruma rağmen Saruhan mebusu sıfatıyla İstanbul'a yola çıktı.

Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de açıldı. Açılan Mecliste çoğunluk Millî Mücadele taraftarıydı. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kurulmasını istediği Müdafaa-ı

---

[47] Nurettin Gülmez, Necdet Bilgi, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir- Demirci)*, Berikan Yayınevi, 2, Ankara 2020, 53.
[48] Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VIII*, 27.
[49] Gülmez ve Önder, "Akhisar'ın Milli Mücadele Liderlerinden Murat Tolun Bey", 380.
[50] Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", 60.

Hukuk Grubu kurulamadı onun yerine Felah-ı Vatan Grubu kuruldu. Mahmut Celal Bey, önceleri mesafeli dursa da Rauf Bey'in (Orbay) ısrarı ile Felah-ı Vatan Grubu'na katıldı. İki buçuk ay çalışan Mebusan Meclisinde, iki önemli oturum gerçekleşti. 28 Ocak 1920'de yapılan gizli oturumda, Mustafa Kemal Paşa'nın tasarladığı ve son taslağı verilmiş "Misak-ı Millî" kabul edildi. 17 Şubat 1920'de dünyaya duyuruldu. Misak-ı Millîyi hazırlayan komisyonda Mahmut Celal Bey de görev aldı. Diğer oturum 13 Mart 1920'de yapıldı. Bu oturumda, Mahmut Celal Bey, Kuvayı-Milliye'yi öven ve İstanbul Hükümeti'nin işgaller konusundaki ilgisizliğini yeren konuşmalar yaptı. Tüm bunlar olurken İtilaf Devletleri, Mebusan Meclisi'nin toplanması ve Misak-ı Millî'nin kabul edilmesini hoş karşılamamıştı. Mahmut Celal Bey ve diğer mebusların yapmış olduğu konuşmalara yasak getirildi. 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edildi. Resmî daireler ele geçirildi. Mebusan Meclisi basılarak kapatıldı. İleri gelen mebuslar tutuklanıp hapse atıldı. Bir bölümü de Malta Adası'na sürgüne gönderildi. Mahmut Celal Bey, Meclisin kapatılıp İstanbul'un işgal edileceğini önceden öğrendiği için Malta'ya gitmekten son anda kurtuldu. Yer değiştirmesi gerektiğini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'nın yanına, Ankara'ya gitmek istedi. Meclisin kapatılması ise Mustafa Kemal Paşa'ya ve Heyet-i Temsiliye'ye başka bir Meclisin açılması gerektiğini düşündürmüştü. Çok geçmeden Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Mahmut Celal Bey, Ankara'ya gitmek için Kara Vasıf Bey ile Rauf Bey'i aracı ederek Mustafa Kemal Paşa'ya haber gönderdi. Mustafa Kemal Paşa'nın onu Ankara'ya davet ettiği mesajını alınca da tebdil-i kıyafet ile yola çıktı.[51]

1.1.5. Mustafa Kemal Paşa ile Teması

Mahmut Celal Bey, öncelikle ailesini ziyaret etmek için Bursa'ya geçecekti. İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri tarafından arandığı için Bilecik üzerinden Bursa'ya geçti. Çekirge de olan evine geldikten kısa bir süre sonra kapısına bir telgraf bırakıldı. Telgrafın üzerindeki imza Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'ya aitti. Telgrafta; Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetiyle işbirliği yaparak *"Anzavur'u Defediniz*" yazmaktaydı. Anzavur ayaklanmasının Bursa'ya doğru ilerlemekte olduğunu, derhal

[51] Ahmet Nergiz, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan Rolü ve Etkisi (1946-1960),* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017, 53-59.

Kuvayı İnzibatiye'nin durdurulması için gerekli tüm tedbirlerin alınması emrediliyordu.[52] Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emrini yerine getirmek için evinden ayrıldıktan sonra Bursa tümen komutanlarından Miralay Osman Bey ve Bekir Sami Bey'le görüştü. Miralay Osman Bey, emri altındaki birliği Anzavur üzerine gönderdi. Birliğin başarılı savunmasıyla Bursa olası bir işgalden kurtuldu.

1.1.6. Fetva Çalışması

İstanbul Hükümeti, Mustafa Sabri Efendi'nin yazdığı ve Şeyhülislam Dürrizade'nin onayladığı Millî Mücadele'ye karşı bir fetva çıkartmıştı. Yayımlanan fetvada; Millî Mücadeleye destek verenlerin hak-hukuk tanımayan caniler, hilafet-saltanat karşıtları ve düzen bozucular olduğu belirtilerek bu kişilerin peşinden gidenlerin asi ilan edilip öldürülmelerinin dinen meşru ve farz olduğu yazılmıştı. Mahmut Celal Bey, çıkartılan fetvadan sonra harekete geçti. Bursa'da tanınan din âlimleriyle bir araya gelip fetva hakkında görüşme yaptı. Görüşmenin sonucuna göre işgal altında olan İstanbul Hükümeti ve Şeyhülislamın hür kararlar veremeyeceğini, vatanı düşman işgalinden kurtarmak için mücadele etmenin asilik olamayacağı söylenerek fetva geçersiz sayıldı. Bursa Müftüsü Yusuf Hoca ve diğer hocalarla birlikte Dürrizade'nin fetvasına karşı bir fetva çıkartıldı. Mahmut Celal Bey, fetvayı Ankara'ya gönderip diğer şehirlerden de benzeri fetvaların çıkartılarak örnekler dâhilinde asıl fetvanın hazırlanmasının Millî Mücadele'yi güçlendireceğini belirtti. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarına, Millî Mücadele önderlerine çıkartılan ölüm fetvasına karşılık, Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Efendi tarafından yazılan ve 153 müftünün de imzaladığı Ankara fetvası yayımlandı. Mahmut Celal Bey'in başlattığı fetva hareketleri 5 Mayıs 1920'de tüm ulusa yayılmış oldu.

Mahmut Celal Bey, fetvadan sonra TBMM'ye katılmak amacıyla Ankara'ya doğru yola çıktı.[53] Ankara'ya gelen Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal'le tanışmasının ardından TBMM'deki yerini aldı.[54]

---

[52] İsmet Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva Yayınları, Nisan 2009, 11-12.
[53] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, 30-31.
[54] Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, 12-13.

1.1.7. Celal Bayar'ın Türkiye Büyük Millet Meclisine Girmesi ve Faaliyetleri

Mahmut Celal Bey, Meclise girer girmez yoğun bir çalışma içerisine girdi. Öncelikle İstanbul'dan 9 Mayıs'ta Ankara'ya gelecek olan mebusların Mecliste görev alabilmelerini sağlayan bir önerge yayımladı. Aynı dönem Meclisteki ilk konuşmasını yaptı. Yunan işgaliyle ilgili konuşmasında şunları söyledi;[55]

"Yunanlıların yapmış olduğu işgalin ve zulmün yeniden şahidi olmaktayız. Yunan zulmünü ülkemizin bildiği kadar tüm dünya da bilmektedir. Yunan işgali İzmir'e ayak bastıkları günden itibaren haksız bir şekilde devam etmektedir. Efendiler! Yunan işgalinden, yaptıkları zulümden bir sorumlu arayacak olursak Avrupa'yı görebiliriz. Mütareke maddelerini bahane ederek Yunan ordusunu İzmir'e çıkardılar. Yunanlılar sadece burayla yetinmeyip Anadolu'nun içlerine doğru ilerlediler. Zulümler ve cinayetler yaptılar. Türk ve Müslümanları canice katlettiler, Katletmeye de devam ediyorlar. Yunan ordusu ellerinde satır ile memleketimize saldırdığından itibaren bu işgal devam etmektedir. İstanbul Hükümeti, İtilaf Devletleriyle ters düşmemek için yapılan bu zulme kayıtsız ve sessiz kalmışlardır. Efendiler! Bir milletin en mukaddes şeyi maneviyatıdır. Bizim maneviyatımıza zarar verildi. Ertuğrul'un mübarek türbesine bombalar atıldı. Ben mağdur bir milleti aranız da temsil eden mebus olmak sıfatıyla bunları anlatıyorum."[56] sözleriyle İzmir'in nasıl haksız bir şekilde işgal edildiğini, halkın nasıl canice öldürüldüğünü vurguladı.[57]

Mahmut Celal Bey, Anzavur isyanıyla ilgilendiğinden TBMM'ye iki hafta geç katılmıştı. Bu nedenle yeni kurulan Bakanlar kurulunda yer alamadı. Kendi uzmanlık alanı dikkate alınarak, Mecliste İktisat Encümeni Mazbata Muharriri oldu. Dönemin İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in Moskova'ya gitmesi üzerine yapılan seçim sonucu Mahmut Celal Bey, vekâleten İktisat Vekilliği'ne getirildi. Bu görevi devam ederken 24 Nisan 1921'de "Maliye Vekilliği" görevi de kendisine verildi.

Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda İstanbul Hükümeti ile yapılan Bilecik görüşmelerine katıldı. Sevr Antlaşması'nın kabulünün olamayacağını savundu. 9 Şubat 1922'de Avrupa'ya giden Hariciye Vekili Yusuf Kemal

[55] Kayadibi, *Celal Bayar,* 37
[56] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Birleşim 46, Cilt 20, 135-136.
[57] Kayadibi, *Celal Bayar,* 37.

Bey'in 3 Nisan 1922'de dönmesine kadar Hariciye Vekâleti görevini üstlendi. Görevde bulunduğu süre içinde İstanbul Hükümeti'ni sert bir şekilde eleştirmesi dikkat çekti. Mahmut Celal Bey, 19 Mayıs 1921'de kurulan II. Fevzi Paşa kabinesinde de İktisat Vekili olarak görevine devam etti. Millî Mücadele'nin bütçesini oluşturmaya çalıştı. Bu konuyla ilgili Millî Mücadeleye kaynak oluşturmak için çıkarılan Tekâlif-i Milliye Emirlerinin hazırlanmasında etkin bir rol oynadı.[58]

Türk ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi için askeri malzeme ve silah arayışındaydı. Mustafa Kemal Paşa, yurt dışındaki silah ve cephaneleri Anadolu'ya ulaştırmak amacıyla Roma ve Berlin'e gizli heyetler gönderdi. Heyetler, silahların güvenliğini sağlamak amacıyla gizli gönderilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda başarılı olabileceğini düşündüğü Mahmut Celal Bey'i, hem heyetlerle ilgilenmesi hem de yapılan işi hızlandırması amacıyla yurt dışına gönderdi.

Kurtuluş Savaşı'nın sonlarında Türk Hükümetinin Büyük Taarruzdan zafer elde etmesi sonucu 12 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın ardından Türk Hükümeti, İtilaf Devletleri tarafından barış konferansına davet edildi. Mahmut Celal Bey, 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı'nın başlamasına kadar Berlin'de heyetlerin başında bulundu. Mustafa Kemal Paşa tarafından Lozan görüşmelerine "İktisat Müşaviri" olarak görevlendirilince Berlin'den dönerek görüşmelere katıldı. Lozan görüşmeleri sırasında Türk heyeti Osmanlı borçlarının ödenme meselesinde sorun yaşamaktaydı. Yabancı devletler, altın bazında ödeme istemekteydi. Bu durumun mali açıdan Türkiye'ye sıkıntı yaratacağını anlayan Mahmut Celal Bey, Rıza Bey'e (Nur) durumu anlattı. Kuponla ödeme şeklinin olması gerektiğini söyledi. Rıza Bey, Mahmut Celal Bey'le konuştuktan sonra durumu İsmet Paşa'ya iletti. Heyetle görüşen İsmet Paşa, karşı tarafa borçların kuponla ödenmesini kabul ettirdi.

Lozan görüşmelerinde Türkiye'yi zorlayan bir başka konu da azınlıkların mübadelesiydi. TBMM'den çıkarılan bir kararla "Mübadele İmar ve İskân Vekâleti" kurulmuştu. Mübadele işlerini yönetme görevi Mahmut Celal Bey'e verildi. Görevi, Yunanistan'daki Türkleri ülkenin ekonomisine fayda sağlayacak bir şekilde üretici olarak

[58] Demir, "Millî Mücadelede Celal Bayar (1919-1923) (Siyasi Hayatı ve Fikirleri)", 63-65.

yerleştirmekti. Mahmut Celal Bey, çalışmalara başladı; ancak Türkiye İş Bankası'nın kurulacak olmasından dolayı birkaç ay sonra görevinden istifa etti.[59]

Sivas Kongresi'yle kurulmuş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 9 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa başkanlığında Halk Fırkasına dönüştürüldü.[60] 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra idare heyeti reisi Ali Fethi Bey'in başkanlığında Halk Fırkası Grubu toplandı. Kurulacak olan ilk kabine hakkında görüşmeler yapılmaya başlandı. Heyet tarafından bir aday listesi oluşturuldu. Aday listesinde Fethi Bey ve Mahmut Esat Bey yoktu. Mahmut Celal Bey, İktisat Vekâletine aday gösterilmişti. Listeyi inceleyen Mahmut Celal Bey, Fethi Bey ile Mahmut Esat Bey gibi başarılı devlet adamlarının olmadığı kabinede kendisinin yer almasının doğru olamayacağını düşündü. Toplantı sırasında söz aldı ve listede görünen mebusların, çekilenlerden daha güçlü olmadığını ifade ederek kabineye girmemeyi tercih etti.[61]

1.1.7.1. İş Bankası'nın Kuruluşu

Ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmek, savaştan yeni çıkan halkın kalkındırılması ve onlara yol gösterilmesi gibi konular üzerinde durmak için İzmir İktisat Kongresi toplanıldı. Kongreden alınan kararlar sonucu ülkede ulusal bankacılık sistemi geliştirilmeye başlandı.[62]

İş Bankası'nın kurulma aşamasında Mahmut Celal Bey etkin bir rol oynadı. Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen Muammer Bey, Mahmut Celal Bey'e; Mustafa Kemal Paşa'nın, Hintli Müslümanların Millî Mücadeleye destek için gönderdikleri paradan kalanının ülkeye yarar sağlayacak bir şekilde işletilmesini istediğini söyledi. Mahmut Celal Bey, bu parayla halkın yararlanabileceği bir şirket kurulması gerektiğini düşündü. Bununda ancak millî bir banka ile olabileceğini söyledi. Yapılan görüşmeden iki gün sonra Mahmut Celal Bey, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için Ankara'ya gitti. Mustafa Kemal Paşa, bir banka kurmak istediğini belirtti. Mahmut Celal Bey'i görevlendirerek *"bu iş eğer başarılacaksa sen başaracaksın, batacaksa sen*

---

[59] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Baya*r, 33-34.
[60] Nurşen Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der Yayınları, İstanbul 1996, 8- 9.
[61] Falih Rıfkı Atay, *Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, Bateş Yayınları, İstanbul 1980, 378.
[62] Alper Akalın, *İş Bankasının Kuruluşu Üzerinden Tek Parti Döneminde İktisadi Düşünce*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, 4.

batıracaksın" sözleriyle tüm sorumluluğu ona verdi. Mahmut Celal Bey, İş Bankası'nı kurmak için çalışmalara başladı. Öncelikle bir liste hazırladı. Listedeki tüm kişilerin Avrupa'nın modern bir bankası olan İsviçre **"**Societe de Bank Suisse" de eğitim almalarını sağladı. Mahmut Celal Bey, bunu sürekli hale getirerek her sene 9 kişiyi Avrupa'ya gönderdi.[63]

İş Bankası, başlangıçta bir milyon sermaye ile kuruldu. Bu paranın 250 bin lirası Hintli Müslümanların Millî Mücadele için gönderdiklerinden karşılandı. Bankanın ilk şubesi ise 24 Ağustos 1924'de Ulus'ta açıldı. Genel müdürlüğüne Mahmut Celal Bey getirildi. Birkaç yıl içerisinde büyük başarı sağlayarak, sermaye 5 milyona kadar yükseldi.[64] İş Bankası'nın yönetim kurulunda bulunan kişiler, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresi tarafından oluşturuldu. Ankara'dan sonra ikinci şubesi 1924 yılının sonlarında İstanbul'da açıldı. 1925 yılında ise İzmir ve Bursa şubeleri sırasıyla faaliyete geçti. İş Bankası, ekonomik ve ticari kalkınmaya fayda sağlamanın yanında birer okul da oldu. Sayısız bankacı yetiştirdi. Yurt dışında da şubeler açarak gelişti.

1930'lu yıllara doğru ilerlerken ülke, mali açıdan sıkıntılar yaşamaya başlamıştı. Başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayat girişimleri ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri, iktisadi olarak yeni bir politikanın gelişmesinin yolunu açmıştı. O yıllarda İsmet Paşa'nın devletçi ekonomi düşüncesi vardı; devlet ekonomik hayatın içine girerek kurulacak olan sanayilerin büyük bir kısmını kendi eliyle yapmalıydı. Mustafa Kemal Paşa, bu düşünceyi olumsuz karşılamıyordu; ancak bu düşüncenin ülkemizde uygulanması zordu. Çünkü devlet yatırım olarak para bulamıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre devletçi ekonominin yanında özel girişim de yer almalıydı.[65]

1.1.7.2. Kâğıt Fabrikası Meselesi

İş Bankası, bu yıllarda özel girişim politikalarıyla farklı ve oldukça kârlı sanayi yerlerine yatırım yapmıştı. İş Bankası Umum Müdürü Mahmut Celal Bey, kâğıt fabrikasının kurulması hakkında bir öneri ortaya koydu. Fabrika, İş Bankası tarafından İzmit'te kurulacaktı. Mahmut Celal Bey, planını ve sermayesini hazırladı ve hükümetin fabrikanın kurulmasına izin vermesi için İktisat Vekâletine başvuru yaptı. Mahmut Celal

[63] Kocatürk, "Celal Bayar'la Bir Konuşma", 349-351.
[64] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Baya*r, 35.
[65] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Baya*r, 35.

Bey'in yapmış olduğu başvuru İktisat Vekâleti tarafından tepkiyle karşılanarak tartışmaya yol açtı. İktisat Vekâleti öneriye verdiği cevapta; *"Kâğıt sanayisinin yalnızca devlet tarafından yapılacağını"* belirtmişti. İş Bankası aldığı cevap sonrası tüm çalışmalarını durdurdu. Yaşanılan anlaşmazlık Mustafa Kemal Paşa'ya yakın arkadaşları tarafından anlatıldı.[66] Mustafa Kemal Paşa, Mahmut Celal Bey'i yanına çağırarak hazırladığı planı ve sermayeyi kendisine anlatmasını istedi. Mahmut Celal Bey, kurulacak olan fabrikanın millî ekonomiye faydasını ve ülkemize nasıl kâr sağlayacağını detaylı bir şekilde anlattı. Mustafa Kemal Paşa, İktisat Vekâletinin yıllardır başarı sağlayamadığının ve istediği düzeyde olmadığının farkındaydı. Bu duruma çözüm getirmeyi düşündü. 1932 senesi Eylül ayında İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan), Yalova'da Mustafa Kemal Paşa'nın yemek davetine katıldı. Yemek sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından sert bir dille eleştirilince istifa etmek zorunda kaldı. İsmet Paşa'nın haberi olmadan yapılan bu istifa Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa arasında sorun yarattı. Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Şeref Bey'in istifasını bir yandan onaylarken, kâğıt fabrikasının bir kamu hizmeti olarak kurulmasını da kabul etti. İktisat Vekilliği koltuğuna da 9 Eylül 1932'de İsmet Paşa'nın gönülsüz tavırlarına rağmen Mahmut Celal Bey getirildi. [67]

1.1.8. Celal Bayar'ın İktisat Vekili Olması ve Faaliyetleri

Yeni görevine başlayan Mahmut Celal Bey, ilk önce Mustafa Kemal'e teşekkür telgrafı gönderdi. Telgrafta; *"İrade ve lütfunuzla işe başladım. Halkın ve memleketin ihtiyaçlarını en iyi bilen yüksek dehanızın açtığı yolda candan bir şekilde çalışacağım. Derin bir saygıyla ellerinizden öperim büyük paşam."* sözlerini kullandı.

Mustafa Kemal'in, Mahmut Celal Bey'i, İktisat Vekilliğine ataması öylesine yapılan bir durum değildi. Mustafa Kemal, İş Bankasından her söz açıldığında, bankanın tüm başarısını Mahmut Celal Bey'e bağlayarak onun hakkında övgü dolu sözler kullanmaktaydı. Bunun en önemli örneği ise, İş Bankası'nın kuruluşunun onuncu yılına ilişkin yapılan bir törende, Mahmut Celal Bey'i işaret ederek; *"biliniz ki Mahmut Celal Beyefendi Türkiye'nin en büyük iktisatçısıdır."* sözleriyle onu tebrik etmesiydi.

---

[66] Cemil Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, 1, İstanbul 1996, 35-36.
[67] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, 35.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yaşanılan siyasi problemlerin çözülmesi için İsmet Paşa'yı nasıl tercih ettiyse, yine yaşanılan ekonomik sıkıntıların kolaylıkla çözüme ulaşması için de Mahmut Celal Bey'i tercih etti. Özel teşebbüsün önemli olduğunu düşünen Mustafa Kemal, yapmış olduğu bu tercihle; İsmet Paşa'nın ekonomide devletin müdahalesini artırma politikasını da sınırlandırmak istedi.[68]

Mahmut Celal Bey, İktisat Vekili olduğu için İş Bankası Umum Müdürlüğünden ayrılmak durumundaydı. Ancak bankadan hemen istifa etmedi. Kısa bir süreliğine iki görevi aynı anda yürüttü. Akşam gazetesine verdiği bir röportajda; İş Bankasını ihmal etmeyeceğini şu sözlerle belirtti*; "Sizden ayrılmak olur mu? Bundan böyle hep beraber çalışacağız. İş Bankasına daima bağlı kalacağım."* ifadelerini kullandı.[69]

Mahmut Celal Bey, vakit kaybetmeden görevine başladı. 12 Eylül 1932'de verdiği bir röportajda hükümetin ekonomi politikalarını sert bir şekilde eleştirerek serbest sermayenin çalışmasına engel olan tüm faaliyetleri ve aşırı devletçilik düşüncesine karşı olduğunu bildirdi.[70]

Mahmut Celal Bey, özel girişimin yaygınlaşmasını ve gelişmesini istemekteydi. Bu sebeple İktisat Vekilliği görevinde bulunduğu süre içerisinde hangi özel teşebbüs alanlarının destekleneceği ve korunacağı konularına ağırlık verdi. Bunun yanı sıra ülke ekonomisinin gelir-gider dengesini kontrol altına aldı. Mali kaynakların fazlalaşması ve kullanımının nasıl olacağıyla ilgili yeni ve farklı projeler ortaya koydu. Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğunu bilen Mahmut Celal Bey, üretimi artırmak için toprağı ekmede eksik kalan insan gücünün yerine makine gücünün gelmesi gerektiği düşüncesini destekledi.[71]

1930'lu yıllar boyunca Türkiye'de ekonomik kalkınma adına önemli adımlar atılmıştır. 1933 yılında Sümerbank kurulmuştur. Yine aynı yıl içerisinde sanayi alanında yapılacak yatırımları belirlemek amacıyla Türk ve yabancı uzman kişilerden alınan raporlar sonucu I. Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuştur.[72]

---

[68] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 36-41.
[69] *Akşam*, 9 Eylül 1932, 2.
[70] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 41-42.
[71] Kayadibi, *Celal Bayar*, 64-65.
[72] Temuçin Faik Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarih*i, Siyasal Kitapevi, Ankara 2018, 199.

1934 tarihinde yapılan mali planlamalarda esas alınan ekonomi politikası, özel teşebbüsü içine alan devletçilik ilkesiydi. Devlet, ekonomik hayatın içine girmekte; ancak bunu yaparken özel girişimi de reddetmemekteydi. Özel girişimin yetersiz kaldığı durumlarda yatırımların bizzat devlet tarafından yapılması öngörüldü. Devletçilik politikasında tarımla birlikte sanayileşmeye öncelik tanınarak bankacılık ve ticaret alanlarının geliştirilmesi de bu politikanın birer parçası haline geldi.[73]

1.1.8.1. I. Beş Yıllık Sanayi Planı

1929 yılında Amerika'da ortaya çıkıp dünya genelinde kendisini gösteren ekonomik krizin ülkemizi etkilemesinden dolayı devlet, ekonomi üzerindeki rolünü artırmıştır. Böylelikle 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de uygulanan ekonomi sistemi; özel teşebbüsün yetişemediği alanlarda devletin devreye girmesiyle birlikte oluşturulan karma ekonomi sistemidir. Bu doğrultuda iktisadi planlamalar ortaya konulmaya başlamıştır. 1932-1933 yıllarında Sovyet Rusya ve Amerikan uzman heyetlerinin ülkemize gelmesi ve sanayi alanında yaptıkları incelemeleri sonucunda hazırlanan raporlar, planın oluşmasında fayda sağlamıştır. Hazırlanan raporlar doğrultusunda ham maddesi Türkiye'de yer alan bir sanayi sisteminin kurulması ve sanayi sektörü için hedeflerin belirlenmesi amaçlanmıştır. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, *"Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar"* başlıklı belgeyi hükümete sunmuştur. Bu belge sonradan, I. Beş Yıllık Sanayi Planı olarak anılmıştır. Belgede; kurulacak olan fabrikalar hakkında bilgilerin dışında, İktisat Vekâleti Teşkilatına ilişkin olmak üzere iki ayrı rapor da ele alınmıştır. Sunulan belge hükümet tarafından kabul edilerek 17 Nisan 1934'te I. Beş Yıllık Sanayi Planı yürürlüğe girmiştir.[74] 1934-1938 yılları arasını kapsayan plan, beş maddeyi esas alarak hazırlanmıştır. Bunlar; dokuma, maden, seramik, selüloz ve kimyadır. Planın uygulanması Sümerbank ile başlamıştır.[75] İktisat Vekili Mahmut Celal Bey, I. Beş Yıllık Sanayi Planı hakkında gazetecilere vermiş olduğu bilgilerde;

---

[73] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 103.
[74] Fikret Yücel, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara 2014, 23-26.
[75] Kayadibi, *Celal Bayar,* 67-68.

"Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren sanayinin devlete bırakılacağını, yapılan planla Türk lirasını korumak için de Türkiye'yi ham madde ihraç eden ülke konumundan çıkartıp gerekli tüm ihtiyaçlarını kendisi yapabilen bir sanayi ülkesi haline getirmek istediklerini, hükümete sunulan raporun bunu sağlamak amacıyla hazırlandığını söylemiştir. Ayrıyeten ilk önce üç yerde fabrika açılacağını bunların; Kayseri, Nazilli, Malatya şehirlerinde olacağını" da ifade etmiştir.[76]

Türkiye'de sonraki süreçte toplam yirmi fabrikanın açılması hedeflenmiştir. Fabrikalardan bir kaçı; Bursa Merinos Fabrikası, İzmit Kâğıt- Karton Fabrikası, İstanbul/ Beykoz Paşabahçe Cam Fabrikası vb. açılan tüm fabrikaların işletmesi yine Sümerbank'a verilmiştir.[77]

1.1.8.2. Şark Raporu

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra Türkiye'nin Doğu Bölgesinde, çok sayıda Kürt ayaklanması çıkmıştır. Bunlar; Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim gibi önemli ayaklanmalardır. 1925 ile 1938 yıllarını kapsayan bu isyanlar sonucunda yönetim güçleşmiş ve bölgede asayiş sorunları yaşanmıştır. Ortaya çıkan isyanların kaynağını araştırmak ve yerinde çözmek için belli dönemlerde çeşitli devlet adamları bölgeye gönderilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda raporlar hazırlanmış; bu raporlara ise Şark Raporları denilmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk Şark Raporu (Kürt Raporu), İsmet Paşa'ya aittir.[78]

1925 yılı Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra çeşitli önlemler alınarak; bölgedeki ağa ve şeyhlerin konumu kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. İsmet Paşa başkanlığında Şark Islahat Planı oluşturulmuştur. Plana göre; Diyarbakır merkezli genel bir müfettişlik sistemi kurulmuş; Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri, Siirt, Mardin, Urfa,

---

[76] *Hâkimiyeti Millîye*, 9 Ocak 1934, 1-5.

[77] Ertan, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarih*i, 199.

[78] Hâkimiyetin olmadığı ve en çok olayın yaşandığı yer ise Dersim'di (Tunceli). Dersim'de birçok kez isyan, çatışma, soygun, yağma vb. gibi olaylar yaşanmıştır. Bu olayları önlemek adına yönetimde bazı değişikler yapılmış ve 25 Aralık 1935'de Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında bir kanun çıkarılmıştır. 4 Ocak 1936'da Dersim Vilayetinin adı Tunceli olmuştur. Ayrıntı için Bk. Emine Güntepe Yeşilbursa, Resul Babaoğlu, "Atatürk- İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, Bahar 2016, 52-54; Kanunda; Tunceli vilayetine orduyla ilgisi devam etmek ve rütbesine ait yetkileri kullanmak üzere bir korgeneral vali ve kumandan atanması. Göreve atanan kişi aynı zamanda 4. Umumi Müfettişlik görevlerini üstlenebilmesi, vali, vilayet yönetiminde ve memurların üzerinde bakanların yetkisinde olması gibi kararlar getirilmiştir. *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 3195, Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun, 2 Ocak 1936, 8-9.

Elazığ, Tunceli şehirleri de bu sistemin içerisinde yer almıştır. Böylelikle tüm Doğu ve Güneydoğu bölgesi, müfettişliklerin idaresine girmiştir.[79] Ancak Şark Islahat Planı istenilen sonucu vermeyip, bölgedeki isyanlar devam etmiştir. 1930 yılında Ağrı isyanı çıkmıştır. İsyan bastırıldıktan sonra devlet bölgeyi gözetim altında tutma çalışmalarına daha fazla yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda İsmet Paşa, 10 Haziran- 8 Ağustos 1935'te Doğu ve Güneydoğu gezisine çıkıp; Kürt Raporunu hazırlamıştır. Raporda; Güneydoğu şehirlerinde halktan zorla para toplayan ağaların yer aldığını, yönetimin kurulamadığını ve devletin bölgede varlığını gösterebilmesi için halkın üstünde bir güç sağlamasının gerekli olduğunu ifade etmiştir.[80] İsmet Paşa'nın hazırladığı Kürt Raporu sonrası Ocak 1936'da Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Erzincan şehirlerini içine alan 4. Umumi Müfettişliği kurulmuştur. Başına ise Korgeneral Abdullah Alpdoğan getirilmiştir. Diğer yandan halkın refah seviyesini yükseltmek amacıyla bölgeye; karakol, yol, okul ve köprü yapılmıştır. Ancak bölgedeki ağa ve şeyh gibi kişilerin, devletin yapmış olduğu bu hizmetlerden rahatsızlık duyması ve faaliyetlerine devam etmesi sonucu istenilen güvenlik sağlanamayıp yeni olaylar ortaya çıkmıştır.[81]

Bölgedeki olaylar doğrultusunda İsmet Paşa'dan sonra tekrar bölgeyi yerinde inceleme ve araştırma yapmak için İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'den, Doğu gezisine çıkması ve bir rapor hazırlaması istenilmiştir. Mahmut Celal Bey, Maliye Vekili Fuat Ağralı ve İran Büyükelçisi Halil Fehmi ile birlikte 14 Eylül 1936'da yola çıkmıştır.[82] Kurun gazetesi yapılan geziden şu şekilde bahsetmiştir;

"İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ve Maliye Vekili Fuat Ağralı Şark gezisine çıkmışlardır. Vekiller, dün saat 3'de Tarı vapuruyla Zonguldak'a hareket etmişlerdir. Zonguldak ve çevresinde yapılacak olan incelemelere katılmak üzere İran Büyükelçisi ve danışmanı da hareket etmişlerdir. Vekillerin gezisi İran sınırına kadar devam edecektir." ifadelerini kullanmıştır.[83]

Mahmut Celal Bey, bir aylık gezi sonrası hükümete Şark Raporunu sunmuştur. Hazırlanan rapor Şark Raporu olmasına rağmen sadece doğu şehirlerini kapsamamış,

---

[79] Bayram Yurtçiçek, *Kürt İsyanları Bedirhan Bey'den Dersim'e*, Kaynak Yayınları, Ankara 2017, 125-126.
[80] Nurşen Gürboğa, *Lozan'dan Dersim'e İsmet İnönü ve Kürt Politikası*, Editör İsmet İnönü İBB Yayınları, 2022, 262-270.
[81] Yeşilbursa ve Babaoğlu**,** "Atatürk- İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları", 55-56.
[82] Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020, 18.
[83] *Kurun*, 16 Eylül 1936, 1.

memleketin birçok yerini ele almıştır. Buna göre ilk gidilen şehir Zonguldak'tır. Orada geniş incelemeler yapıldıktan sonra; Sinop, Samsun, Ordu, Trabzon, Rize, Artvin, Ardahan, Kars, Çıldır, Iğdır, Beyazıt, Erzurum, Van, Muş, Siirt, Diyarbakır, Malatya, Mersin ve Konya gibi illerde de araştırmalar yapılmıştır.

Hükümete yazmış olduğu 10 Aralık 1936 tarihli rapor; ana bölüm, iki ek ve üç bölümden oluşmaktadır.[84] Mahmut Celal Bey ana bölüme;

> *"Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükümetler, halk üzerinde ki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle müşterek idare-i maslahat devri yaşanmıştır. Doğuda bugün dahi tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır."*
>
> *"Hükümet binaları bilhassa kazadakiler çok perişandır. Yeni eleman, yeni zihniyetle yerleşmeye çalıştığımız bu muhitlerde muntazam hükümet dairelerinin, memur ailelerinin ikametgâhlarının inşası önemlidir."* sözleriyle başlamıştır.[85]

Mahmut Celal Bey, hazırladığı raporda; Doğu illerinde devlet düzeninin sağlanamadığını ifade etmiştir. Düzeni bozan ağa ve şeyhlerin halk üzerindeki hâkimiyetini, hükümet binalarının perişanlığını ve memurların ikametgâhlarının olmadığını dile getirmiştir. Yapmış olduğu incelemeler sonucunda; Türk ve Kürdün birlikte yaşadığı bu bölgede devlet otoritesinin sağlanması için düzeni bozan kişilerin bölgeden uzaklaştırılması, memurların ikametgâhların zaruri olduğu, yönetimi sağlayabilmek adına bölgede yaşayan halka yeterli derecede toprak dağıtımının yapılması ve üretim imkânlarının artırılması gerekliliğinden bahsetmiştir. Ayrıca halkın okutulmasının, çeşitli devlet işlerinde görev alabilmesinin ve birlikte daha refah bir ortam da yaşayabilmelerinin sağlanmasıyla bölge halkının devlete bağlanabileceği önerisini yapmıştır.[86]

---

[84] Bayar, *Şark Raporu*, 19.
[85] Bayar, *Şark Raporu*, 63-64.
[86] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 28-30.

Mahmut Celal Bey'in, hazırladığı raporla vermiş olduğu bilgiler, İsmet Paşa'nın Kürt Raporundaki bilgilerle hemen hemen aynıdır. Ancak Mahmut Celal Bey, ilâveten raporda; ekonomi konusundaki görüşleri, gençlik yıllarından itibaren edinmiş olduğu tecrübeleri, ekonomi il özel idareleri, İran transit yolu, doğu nakliyatı, imar hareketleri, maden, sanayi, pamuk, meyve, çay vb. gibi konulardan da bahsetmiştir.[87]

1.1.8.3. Ekonomide Yükseliş

1929 Dünya Ekonomik Krizi'ne bir çözüm bulmak amacıyla Londra'da bir konferans düzenlendi. Konferansa Türkiye'yi temsil etmek için İktisat Vekili Mahmut Celal Bey katıldı. Konferanstaki büyük devletler, yeni kurulan ya da küçük sayılan devletlerin sanayileşmesini istemeyerek gümrüğün kaldırılması gerektiğini söylüyorlardı. Konferansta yer alan Alman delegesi; Türkiye'nin de bu devletlerarasında olduğu, sanayileşerek yeni atılımlar yapmasının dünya ekonomisine zarar vereceği görüşündeydi. Mahmut Celal Bey, Alman delegesine karşı çıkarak tepki gösterdi. Türkiye'nin sanayileşme hareketlerinden geri dönmeyeceğini aksine, sanayileşmeyi ülkenin bir politikası haline getirdiklerini, konferanstaki delegelere bildirdi. Konferans sonrasında ise sırasıyla Paris'te Türk-Fransız Ticaret Anlaşması ve Berlin'de Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nı imzalandı.[88] Mahmut Celal Bey'in, konferansta Türkiye'yi başarılı bir şekilde savunması ve ticaret antlaşmalarını imzalaması sonucu büyük devletler konferanstaki tutumlarından vazgeçti.

I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarıyla sonuçlanmasının ardından Türkiye'de fabrikalar artmaya başladı. Ülke artık kendi ihtiyaç duyduğu kumaş, şeker, maden vb. birçok şeyi üretebilecek konuma geldi. I. Beş Yıllık Sanayi Planı sona ermeden 1936 yılında II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlıklarına başlanıldı. İktisat Vekili Mahmut Celal Bayar'ın[89] başkanlığında Ankara'da Sanayi Kongresi toplandı. Mahmut Celal Bayar, kongrede çağdaş devlet seviyesine ulaşabilmek için sanayileşmenin gerekli olduğundan

---

[87] Kayadibi, *Celal Bayar*, 79-80.

[88] *TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),* 501/ 32117.126783.41; Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, 43.

[89] 21 Haziran 1934'te toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla yapılan Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından 24 Kasım 1934'de TBMM tarafından, Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadı verildi. Atatürk, kanunu sahiplendiğini gösterircesine birçok kişiye soyadı önerdi ve önerdiği soyadların kabul edilmesini sağladı. Mahmut Celal Bey'e ise İktisat Vekilliğindeki başarılarından dolayı "Bayar" soyadını verdi. Ayrıntılı bilgi için Bk. Sabit Dokuyan, "Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31(1), 2016, 133-155.

bahsetti. Mahmut Celal Bayar'ın gayretleriyle 1932-1938 yılları Türkiye ekonomisinin ileri bir seviyeye ulaştığı görülmektedir.[90]

1.1.9. Celal Bayar'ın Başvekil Olması

1.1.9.1. Başvekilliğe Giden Süreç

1936- 1937 yılları arasında Atatürk ve Başvekil İsmet İnönü arasında Dış politika ve ekonomi konusundaki görüş ayrılıklarının yanı sıra; Bira Fabrikası, Orman çiftliği vb. gibi konularda da sorunlar yaşanmıştı. Atatürk için; her zaman yanında olan, aldığı görevleri başarıyla yerine getiren ve aynı fikirlere sahip olduğu Mahmut Celal Bayar, daha önde gelmekteydi. İsmet İnönü, yaşanılan sorunlar sonucu Atatürk'ün isteğiyle bir buçuk aylık izne ayrıldı.[91] Başvekillikten ayrıldığı izin sürecinde Atatürk yerine vekâleten İktisat Vekili Mahmut Celal Bayar'ı getirdi. Burada Atatürk'ün amacı; bir yandan İsmet İnönü'nün bu şekilde ayrılmasının hükümet üzerinde sıkıntı çıkarmasına engel olmak, diğer yandan da zaten aklında bulunan Mahmut Celal Bayar'ı Başvekilliğe hazırlamaktı. Ancak İnönü, 18 Eylül'de almış olduğu aylık izni tamamlamadan 25 Ekim 1937'de Başvekillikten istifa etti. Atatürk'le aralarında bu karardan dolayı bir dargınlık yaşanmadı. İsmet İnönü, kendi yerine Mahmut Celal Bayar'ın geçmesinin doğru ve uygun bir karar olduğunu dile getirmişti.[92]

1.1.9.2. Başvekilliğe Getirilişi ve Kabineleri

Mahmut Celal Bayar, Atatürk tarafından 1937 yılında Başvekilliğe getirildi. Atatürk, Bayar'a; *"Başvekil sizsiniz Celal Bey, tebrik ederim."* sözleriyle yeni vazifesini verdi. Görevi devralan Mahmut Celal Bayar, 26 Ekim 1937'de kabinesini kurdu.[93]

İsmet İnönü, Başvekillikten istifa ettikten sonra CHP Genel başkan Vekilliğinden de ayrıldı. İnönü'nün istifasının ardından arkadaşlarından Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam kurulacak olan yeni kabinede yer almamayı tercih etti. Dolayısıyla Mahmut Celal Bayar, kendi kabinesini oluştururken sadece bir değişiklik

---

[90] Bozdağ, *Zaferle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, 43-46.
[91] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 53-61.
[92] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 41.
[93] Bozdağ, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, 91-92.

yaptı. Kendisinin yerine eski kabineden Şakir Kesebir'i getirirken, Refik Saydam'ın yerine de Dr. Hulusi Alataş'ı getirdi.[94] Bu durum ABD basınının da yer aldı. Washington Büyükelçisinin yazmış olduğu telgrafta;

"Başvekil İsmet İnönü'nün istifasını Atatürk'e takdim ettiği, Celal Bayar'ın kabinede yalnızca bir değişiklik yaptığı, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Refik Saydam'ın istifası üzerine, Doktor Hulusi'nin vekilliğe getirileceği, Ziraat Vekili Şakir Kesebir geçici olarak vazifesinde kalacağı, daha sonra İktisat Vekilliğine Celal Bayar'ın yerine geçeceği yazılmaktadır."[95] ifadelerini kullandı.

Mahmut Celal Bayar Hükümetine seçilen vekiller;

Adliye Vekili: Şükrü Saraçoğlu. Milli Savunma Vekili: Kazım Özalp. Dâhiliye Vekili: Şükrü Kaya. Hariciye Vekili: Tevfik Rüştü Aras. Maliye Vekili: Fuat Ağralı. Maarif Vekili: Saffet Arıkan. Nafia Vekili: Ali Çetinkaya. İktisat Vekili ve Ziraat Vekili: Şakir Kesebir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Hulusi Alataş. Gümrük Vekili: Ali Rana Tarhan olarak belirlenmiştir.[96]

Mahmut Celal Bayar, 8 Kasım 1937'de TBMM'de hükümet programını okumuştur. Bayar, programında ekonomi politikası üzerinde durarak bu alanda yapılması amaçlanan faaliyetlere değinmiştir. Dış ticaretin öneminden bahsederek, ülkedeki ithalat ve ihracat hacminin yükselmesi için atılımların yapılacağını ifade etmiştir. Türkiye ekonomisinin temelinin tarım olduğunu ve zirai- sanayi (tarıma dayalı sanayi) işletmelerinin kurulacağını açıklamıştır. Endüstriyi milli bir dava olarak nitelendiren Mahmut Celal Bayar; ülkeye büyük- küçük her alanda fabrikaların kurulacağını ve bu yönde yatırımların artırılacağına vurgu yapmıştır.[97] Mahmut Celal Bayar'ın hazırladığı programın, diğer hükümet programlarından en belirgin özelliği katı devletçiliğin dışında bir politika izlenilmiş olmasıdır.[98] Programda; Atatürk'ün isminin çoğu yerde geçmesi ve 39 kez "Şef" kelimesinin kullanması ise dikkat çekicidir.[99]

---

[94] Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, 120-121.
[95] *BCA*, 502/ 23265.101921.1.
[96] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 42; *Cumhuriye*t, 26 Ekim 1937, 1.
[97] TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 4, Birleşim 3, Cilt 20, 8 Kasım 1937, 19-25.
[98] Kayadibi, *Celal Bayar,* 87.
[99] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, 1, Ankara 1986, 85; TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 4, Birleşim 3, Cilt 20, 8 Kasım 1937, 19-25.

Mahmut Celal Bayar'ın ilk faaliyeti, Siyasi Müsteşarlıkları kaldırmak olmuştur. Siyasi Müsteşarlık, 1937 yılında İsmet İnönü'nü tarafından; ülkeye siyasetçi yetiştirmek, vekillere yardımcı olmak ve yükünü azaltmak amacıyla oluşturulmuştur. Siyasi Müsteşarlar, mebuslar arasından seçilmiştir. Bu durum onlara kendilerini geliştirebilmeleri halinde vekillerin yerine geçme hakkı tanımıştır. Atatürk, kurumu gereksiz bulmuş olsa da Meclis kararlarına müdahale etmek istemediğinden sessiz kalmıştır. İsmet İnönü'nün Başvekillikten ayrılmasıyla Siyasi Müsteşarlık konusu tekrar gündeme gelmiştir. Siyasi Müsteşarlık istenilen sonucu vermemiştir; yeteneksiz kişilerin müsteşarlıklara alınmaları kurumun faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Ayrıyeten müsteşarların zamanla vekillerin yerine geçmelerinin siyasi rekabeti artıracağı ve iktidarın gücünü zayıflatacağı düşüncesiyle kaldırılmasına karar verilmiştir.[100] 30 Eylül 1937'de Başvekil Celal Bayar'ın evine davet edilen tüm müsteşarların istifası istenilmiştir. İstifa eden müsteşarlar aldıkları tüm görevleri emri altında çalıştıkları vekillere teslim etmişlerdir.[101] 29 Kasım 1937'de ise Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Siyasi Müsteşarlık kaldırılmıştır.[102]

Mahmut Celal Bayar Hükümeti'nin, bir başka önemli faaliyeti de; rejim karşıtlarının bağışlanması olmuştur. Bu doğrultuda 29 Haziran 1938'de çıkarılan Af Kanunu Mecliste görüşülerek kabul edilmiştir. 16 Temmuz 1938'de ise Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Kabul edilen kanun; yüz ellilikler, haklarında Heyeti Mahsusa kararıyla mahkûm olanlar ve İstiklal Mahkemesi mahkûmları şeklinde üç grupta incelenmiştir. Bunların içerisinde önemli yere sahip olan yüz ellilikler, farklı bir şekilde ele alınmıştır. Millî Mücadele Döneminde işgalci devlet ve İstanbul Hükümetiyle işbirliği yapan yüz elli kişinin vatandaşlıktan çıkarılıp, yurda girişleri yasaklanmıştır. Af Kanunun çıkmasının ardından sıkı denetlemeyle affedilmişlerdir. Ancak yüz elli kişiden sadece 79 kişi ülkeye dönmüştür. Heyeti Mahsusa Kararıyla mahkûm olanlar, bazı kayıtlardan geçtikten sonra diğer ülke vatandaşlarının haklarını elde etmişlerdir. Ancak bu kişilerinde iki yıl boyunca devlet dairelerinde çalışmamasına ve eğer ordu da görevliyse bir daha

[100] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 48-50.
[101] *Kurun*, 23 Kasım 1937, 6.
[102] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 52.

asker olamamasına karar verilmiştir. İstiklal Mahkemesi mahkûmlarının ise uzun bir süredir yargılanmalarından dolayı aldığı cezalar yeterli görülüp affedilmişlerdir.[103]

Mahmut Celal Bayar'ın Başvekilliği döneminde Cemiyetler Kanunu ve Basın Birliği Kanunu çıkarılmıştır. Yine bu dönem 27 Aralık 1937'de Denizbank ve 24 Haziran 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmasıyla ekonomik atılımlar gerçekleşmiştir. Dış Politikaya baktığımızda Hatay Meselesi sürecinde ilerleme kaydedilmesi; İngiltere, Almanya, Yunanistan ve Sovyet Rusya'yla yapılan anlaşmalar da Bayar hükümetinin önemli gelişmeleridir.[104]

Mahmut Celal Bayar Hükümeti'nin en önemli olayı; Atatürk'ün hastalığı oldu. Atatürk, 1937 yılının sonlarına doğru iştahsızlık ve halsizlik gibi hastalık belirtileriyle karşılaştı. Bu süreçte, vücudunda kaşıntılar ortaya çıktı. 1938 yılının başında yaşadığı vücut kaşıntılarının tedavisi için kendisine Yalova kaplıcaları önerildi. Yalova'da Atatürk'ü muayene eden Dr. Nihat Reşad Belger tarafından Siroz teşhisi konuldu. Dr. Belger, Atatürk'e; siroz hastalığının vücutta kaşıntılar yapabileceğini ve bundan ötürü kaplıcalara devam etmesi gerektiğini belirtti. Yalova'da uzun bir süre kalan Atatürk, kaplıcalardan olumlu sonuç alınca Ankara'ya yola çıktı; fakat bu seferde Zatürreye yakalanarak yeniden rahatsızlandı. Bu durum hastalığının ilerlemesine neden oldu. Atatürk'ün sağlık durumunun ciddi bir hâl alması üzerine Mahmut Celal Bayar, Avrupa'dan hekim getirilmesini tavsiye etti. 28 Mart 1938'de Paris Tıp Fakültesi karaciğer hastalıkları uzmanı Profesör Doktor Fiessenger Türkiye'ye geldi. Atatürk'ü muayene eden Dr. Fissenger, aynı tanı ve tedaviyi ortaya koydu.[105]

Bu süreçte Atatürk'ün, yakın çevresi iktidar hazırlığına girmeye başladı. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığı için en güçlü adayın İsmet İnönü olduğu herkes tarafından biliniyordu. İsmet İnönü'ye karşı olan; Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Salih Bozok gibi Atatürk'e yakın olanlar kişiler, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasını istememekteydi. Bu doğrultuda Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, İnönü'nün Washington Büyükelçiliğine atanması adına bazı girişimlerde bulundu ancak bir sonuç alamadı. Aras'ın bu girişimindeki amacı; İnönü'nün ülkeden uzaklaşarak

---

[103] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 68-73; *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 3961, Af Kanunu, 16 Temmuz 1938; Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 4, Birleşim 83, Cilt 26, 29 Haziran 1938, 482-484.
[104] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*,73.
[105] Mithat Aydın, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, 12, 2016, 178-181.

Cumhurbaşkanlığına adaylığını koyamamasıydı. İnönü'ye karşı olan bu grubun gösterdiği aday ise Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Ancak Fevzi Çakmak, Harbiye Nazırı olduğu bu teklifi reddederek ordunun başında kalmayı tercih etti.[106]

Atatürk'ün son Başvekili Mahmut Celal Bayar ise bu süreçte kendi adaylığını düşünmemiştir. İsmet İnönü'yle aralarında rekabet olmasına rağmen geri çekilerek İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasının daha doğru ve uygun olacağını savunmuştur.[107]

Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 sabahı Siroz hastalığından dolayı vefat etmiştir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyetinde yeni bir dönem başlamıştır. Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra Başvekil ve CHP Genel Başkan Vekili Mahmut Celal Bayar'ın başkanlığında CHP Meclis Grubu toplanmıştır. Yapılan seçimle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı adayı seçilmiştir. Aynı gün Abdülhalik Renda başkanlığında açılan TBMM'de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı ilan edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra Atatürk'ün son Başvekili olan Celal Bayar, İnönü tarafından yeniden göreve getirilerek kabinesini kurmuştur. Celal Bayar'ın 11 Kasım 1938'de kurmuş olduğu yeni kabinede İnönü'nün isteğiyle iki değişiklik yapılmıştır. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir.[108]

26 Aralık 1938'de CHP I. Olağanüstü Kurultayı toplanılmıştır. Kurultayda İsmet İnönü'ye; CHP'nin "değişmez genel başkanı" ile "Millî Şef" unvanı verilmiştir.[109] Millî Şef unvanıyla birlikte İnönü'nün parti ve hükümete doğrudan etkili konuma gelmesi Mahmut Celal Bayar'ı memnun etmemiştir. Çünkü kendisine yakın isimler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın vekillikten ayrılmak zorunda bırakılmalarıyla başlayan süreç, baskıların ve zorlamaların artırılmasıyla devam etmiştir. Bu doğrultuda 25 Ocak 1939'da Celal Bayar istifasını vererek Başvekillikten ayrılmıştır. Aynı gün yerine Refik Saydam hükümeti kurulmuştur.[110]

---

[106] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 120-126.
[107] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 135.
[108] İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 5, Cilt 27, Birleşim 1, 11 Kasım 1938; Cemil Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 140-145; Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya, Atatürk'ün hastalığı döneminde İsmet İnönü'ye karşı bazı tavırlar sergilemişlerdir. Bu yüzden İnönü yeni kabineye onları tercih etmeyip yakın arkadaşları Refik Saydam ile Şükrü Saraçoğlu'nu tercih etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, I, 147.
[109] *Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı*, Recep Usoğlu Basımevi, 1938, 36-37.
[110] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 142-143.

Mahmut Celal Bayar, İsmet İnönü'ye vermiş olduğu istifa mektubunda; "Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesi parti heyetince karar verilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisinin seçimlere yeni ve taze bir kuvvetle girmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeyim. Bu imkânın gerçekleşebilmesi için Başvekillikten istifamı arz ediyorum." ifadelerini kullanmıştır. İsmet İnönü, Bayar'ın istifasının kabul olduğunu ve hizmetleri için teşekkür ettiğini söylemiştir.[111] Mahmut Celal Bayar, bu süreçten sonraki siyasi hayatını 1945 yılına kadar CHP İzmir Mebusu olarak devam ettirmiştir.

1.2. ADNAN MENDERES'İN HAYATI

1.2.1. Adnan Menderes'in Çocukluğu ve Gençliği

Ali[112]Adnan, 1899 yılında Aydın'ın Koçarlı ilçesinin Çakırbeyli köyünde doğmuştur. Babası İbrahim Ethem Bey, annesi Tevhide Hanım'dır.[113]

İbrahim Ethem Bey, Kâtipzadeler ailesine mensup İbrahim Bey ile Fitnat Hanım'ın oğludur. İbrahim Ethem Bey'in annesi Fitnat Hanım; İzmir'in önemli kişilerinden Kâtipzade Mehmet Efendi'nin kızı olması sebebiyle aile "Kâtipzadeler" ismiyle bilinmektedir. İbrahim Ethem Bey, dönemin sosyal şartlarına rağmen iyi bir eğitim alıp memur olmuştur. Tevhide Hanım ise varlıklı bir aileye mensuptur. Sultan II. Abdülhamid dönemi paşalarından ve Aydın'ın büyük toprak sahiplerinden biri olan Hacı Ali Paşa'nın kızıdır.

İbrahim Ethem Bey ve Tevhide Hanım'ın 1895 yılında yaptıkları evliliklerinden; Melike ve Adnan adında iki çocukları olmuştur.[114] Tevhide Hanım, Adnan'ı dünyaya getirdikten sonra verem hastalığına yakalanmıştır. Bunun üzerine Fitnat Hanım, tüm

---

[111] *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1939, 7.

[112] Adnan Menderes'e göbek adı olarak Ali ismi verilmiştir. Fakat resmi kayıtlara bakıldığında Menderes'in, Ali isminin yerine Adnan ismini kullandığı görülmektedir. Bk. Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitapevi, 2000, 13; Süleyman İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara 2006, 3.

[113] Tevhide Hanım'ın ismi Şevket Süreyya Aydemir ve Mükerrem Sarol'un çalışmalarında "Tevfika" olarak geçerken (Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 13; Mükerrem Sarol, *Bilinmeyen Menderes,* Kervan Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1983, 7) Süleyman İnan, bunun yanlış olduğunu, Adnan Menderes'in, annesinin ismini "Tevhide" şeklinde zikrettiğini ifade etmiştir (İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes,* 5). Resmi Kayıtlara bakıldığında ise Adnan Menderes'in, annesinin ismini "Tevhide" olarak belirttiği görülmektedir. Bk. TBMM Arşivi Âzayi Kiramına Masus Muhtasar Tercümei Hal Varakası.

[114] Şerif Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, 15-16.

ailesini yanına alarak İzmir'e yerleşmiştir.[115] Ancak Tevhide Hanım, çok geçmeden hastalığı yenemeyerek vefat etmiştir. Aynı hastalığa yakalanan İbrahim Ethem Bey de birkaç ay içerisinde eşiyle aynı kaderi paylaşmıştır. Art arda yaşanılan bu kayıplar aileyi, özellikle Fitnat Hanım'ı yasa sokmuştur. Melike, altı yaşına kadar kardeşi Adnan'la ilgilenmiştir. Fakat kısa bir zaman sonra o da aynı hastalıktan dolayı vefat etmiştir.

Fitnat Hanım, ailesinden bir tek torunu Adnan kalınca onu hayatta tutmak için elinden geleni yapmıştır. Hiç vakit kaybetmeden Adnan'ı İzmir Gureba Hastanesi doktorlarından Şehri Bey'e muayene ettirmiştir. Dr. Şehri Bey, Adnan'ın vereme yakalandığını; sağlığına kavuşmasının ise dış etkenlerden uzak, açık ve güneş alan bir yerde yaşamasıyla mümkün olabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Fitnat Hanım, İzmir Karşıyaka'da bahçeli ve büyük bir eve taşınmıştır. Adnan, babaannesinin ilgisi ve bakımıyla kısa sürede hastalığı yenmiştir. Bu süreçte özel hocaların yardımıyla evde eğitim alan Adnan'ın ilköğrenimi hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.[116] Orta öğrenimine ise İzmir İttihat ve Terakki İdadi Mektebi'nde başlamıştır. İdadi Mektebi'nin öğretim kadrosunda; Vasıf Bey (Çınar), Şükrü Bey (Saraçoğlu), Salih Zeki Bey (Maarif Umumiye Müfettişi), İzzet Bey, Baha Bey, İsmail Zühtü Bey gibi önemli hocalar yer almıştır. Hocalarından Baha Bey, Adnan için; başarılı, heyecanlı, Türklük duygusu yüksek ancak, orta seviyede bir öğrenci ifadelerini kullanmaktadır. Adnan, bir süre sonra yabancı dil öğrenmek amacıyla idadiyi yarım bırakıp, İzmir Kızılçullu Amerikan Kolejine yazılmıştır.[117]

1.2.2. Askerliği

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle birlikte Harbiye Nezareti tarafından 1899 yılında doğanların silahaltına alınması kararı çıkmıştır. Adnan Bey, bu doğrultuda Amerikan Koleji'ndeki eğitimini de yarım bırakarak[118] İstanbul Erenköy İhtiyat Zabiti Talimgâhına (Yedek Subay Okulu) katılmıştır. Bu süreçte torunundan ayrı kalmak istemeyen Fitnat Hanım da İstanbul'a yerleşmiştir. Adnan Bey, böylelikle annesinin yerine koyduğu babaannesini her izin gününde görme imkânı

[115] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 7-9.
[116] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 29-31; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 18.
[117] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 31-32.
[118] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 20.

bulmuştur. Fakat Fitnat Hanım'ın, kaldığı otelde veremden dolayı vefat etmesi; Adnan Bey'in tamamen kimsesiz kalmasına neden olmuştur.[119]

Adnan Bey, İhtiyat Zabiti Talimgâhını Asteğmen rütbesiyle bitirmiştir. Bu devreden mezun olan askerler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli liderlerinden ve 4. Ordu Komutanı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın yönetimindeki Suriye Cephesine sevk edilmiştir. Adnan Bey, o dönem 19 yaşındadır. Yanındaki tüm askerler gibi Suriye Cephesi'ne katılmak için yola çıkmış, fakat yüksek ateş sebebiyle rahatsızlanarak en yakındaki hastaneye kaldırılmıştır. Hastanede Adnan Bey'e zehirli sıtma tanısı konulmuştur. Hastalığından dolayı cepheye gitmesi mümkün olmayınca yakın akrabalarından İzmir Kumandanı Nihat Paşa'nın aracılığıyla; Adnan Bey'in görev yeri Suriye Cephesinden alınıp, İzmir 17. Kolordu emrine verilmiştir.[120]

I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütarekenin 5. maddesi gereğince Türk ordusunun terhis edilmesinin kararı verilmiştir. O sırada İzmir'de olan Adnan Bey, iki yıllık askerlik görevini cephenin dışında tamamlamak zorunda kalmıştır. Ordunun terhisinden sonra ise İdadi Mektebi'nden arkadaşı Ethem Bey'le (Menderes) birlikte Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliğine dönmüştür.[121]

Çakırbeyli Çiftliği, Adnan Bey'in dedesi Hacı Ali Paşa tarafından annesi Tevhide Hanım'a miras kalmıştır. Çiftlik, Aydın'ın karşısında yer almakla birlikte Menderes nehrinin güney ve kıyı kesimlerinde bulunmaktadır. Adnan Bey'in, çocukluk dönemlerinde çiftliğin idaresinden Babaanne Fitnat Hanım sorumlu olmuştur. Ancak Fitnat Hanım, ailesiyle birlikte İzmir'e yerleştikten sonra; çiftliğin toprağı için Avukat Fevzi Bey'i (Aker), idaresi için de Kâhya Tireli Mehmet Ağa'yı bırakmıştır.[122] Çiftlikteki ev, tek katlı ve eski bir binadan oluşmaktadır. Ancak Adnan Bey'in, doğduğu ev olması nedeniyle onun için her zaman değerli bir yer olmuştur.[123]

---

[119] Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası, İstanbul 1971, 27-31.
[120] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 20-21.
[121] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 11; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 22.
[122] A. Yavuz Ergun, *CHP'li Menderes 1931-1945 Tek Parti Dönemi'nde Adnan Menderes'in Siyasi Yaşamı*, Boyut Yayınları, İstanbul 2017, 23.
[123] Günümüz itibariyle çiftlik, sulak ve düz araziye sahip olup yaklaşık 3.500 dönüm kadardır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 22.

Adnan Bey, çiftliğine döndüğünde toprak bakımsız bir haldeydi. Ayrıca dönümün fazla olması nedeniyle sınırı da belirlenmemişti. Yaklaşık yirmi yıl boyunca çiftliğin bir beyi olmamasından ötürü köylüler izin almadan istedikleri topraklara yerleşmişti. Bunun dışında Adnan Bey, çocukluk yıllarından beri geçirdiği hastalıklar sebebiyle, oldukça zayıf ve çelimsiz bir görünüme sahipti. Karakteristik özelliği nedeniyle de alışılagelmiş bir beylik anlayışı yoktu. Ancak zaman içerisinde Memişoğlu adındaki bir kâhyanın yardımıyla birlikte beyliği ve çiftliği öğrenmiştir.[124]

1.2.3. Millî Mücadeledeki Faaliyetleri

18 Ocak 1919'da İtilaf Devletlerince toplanılan Paris Barış Konferansında Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesi sonucu; İzmir, 15 Mayıs 1919'da Yunan ordusu tarafından işgale uğradı. Kısa sürede işgal alanını genişleten Yunanlılar; Ayvalık, Bergama, Turgutlu, Ödemiş ve Nazilli'ye kadar ilerledi. 27 Mayıs 1919'da Aydın ve çevresi işgal edildi. Konferansta alınan karara tepki veren ve Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yerleşmesini istemeyen İtalya'nın da, 17 Mayıs 1919'ta bölgeye gelmesiyle; Menderes nehrinin kuzey ve güney kıyıları iki devletin işgali altına girdi. Çakırbeyli Çiftliği ise İtalyanların bölgesinde kaldı.[125] Çiftlik tarafında yer alan Baltaköy Köprüsü, karşılıklı şekilde iki devletin karakol merkezi haline geldi.

Adnan Bey, İtalyanların bölgeyi işgal etmesine rağmen onlardan bir saldırı görmediği için ilk etapta yerel direniş hareketlerine girmeyip beklemeyi tercih etmiştir. Ancak bir süre sonra bazı çetelerin çiftliğe baskın yapması üzerine direniş hareketlerine katılmıştır.[126]Adnan Bey'in beklemesi bir bakıma hastalığa yakalanmış olmasından da kaynaklanmaktadır. İşgalin başladığı dönemde halk arasında özelliklede köylerde zehirli sıtma hastalığı yayılmış, ilaç eksikliği ve yetersiz beslenmeyle birlikte hastalık, çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur.[127] Bölge halkıyla iyi ilişkiler kuran İtalyanların ise sağlık hizmetleri dönemin koşullarına göre oldukça yüksek seviyededir. Halk için açmış oldukları çadırlarda ücretsiz bir şekilde tedaviler yapılmaktadır. Bu sayede birçok

[124] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 47-48.
[125] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 38.
[126] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 51-53.
[127] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 24.

insan sağlığına kavuşmuştur; Adnan Bey de bunlardan biridir.[128] Zehirli sıtma hastalığına yakalandıktan sonra tedavi için yardım istediği İtalyan Komutanı Kaptan A. Moruna, sağlık hizmetlerinden yararlanması için Çine'ye gitmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Adnan Bey, Çine'deki İtalyan doktorların uyguladığı tedavi sonucuyla sağlığına kavuşmuştur.[129]

Aydın'ın, Yunan ve İtalyanlar tarafından işgal edilmesi üzerine halk örgütlenmeye başlamıştır. İtalyan ve Yunan ordularının bulunmadığı ve diğer bölgelere göre hareket olanağının daha rahat olduğu Çine Bölgesi, merkezi üs seçilerek askerlik şubesi yapılmıştır. Bölgeye gelen 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey'in, mücadeleyi yalnız halkın başlatabileceği düşüncesini topluma yayması; Aydın'daki Kuvayı Milliye'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda Çine Bölgesi mevkiinde yer alan ve önemli Kuvayı Milliyeci olarak bilinen Yörük Ali Efe'yle irtibata geçilerek yardım istenilmiştir. [130]

Yunanlıların, Aydın'ı işgal etmesinden 10 gün sonra (5-6 Haziran 1919) Çine de halk ve efelerle birlikte Aydın Kuvayı Milliye'sinin teşkilatı tamamlanmıştır. Kuvayı Milliye'nin liderliğine, Yörük Ali Efe seçilmiştir. İlk baskınını ise, tarihte "Malgaç Baskını" adıyla geçen; Malgaç Çayında yer alan demiryolu köprüsündeki Yunan Kuvvetlerinin üzerine yapmıştır. Zamanla gönüllülerin de katılmasıyla; Aydın Kuvayı Milliye'sinin sayısı 60'a kadar yükselmiştir. Gönüllü kişiler arasında bölgenin en büyük toprağına sahip Adnan Bey de yer almıştır.[131]

Çakırbeyli Çiftliği'nin, Çine mevkiine yakın olmasından dolayı Adnan Bey, tüm çiftlik olanaklarını askerlerin hizmetine sunmuştur. Temel gıda malzemesi, taşıt aracı, kıyafet ve süvariler için binek hayvanı gibi yardımları sağlamıştır.[132]Adnan Bey, ilk zamanlar Millî Mücadele'ye doğrudan katılmayıp sadece bu tür hizmetlerle destek vermiştir. Fakat sınır güvenliğinin olmaması nedeniyle eşkıyaların köylere ve özellikle

---

[128] İtalyanların açmış oldukları ücretsiz sağlık kuruluşları Türk halkı tarafından ilgiyle karşılanmıştı. İtalyan Dışişleri Bakanı Tittoni, Doğu Akdeniz Sefer Kuvveti Komutanlığına vermiş olduğu emirde; *"Anadolu halkına mümkün olan en geniş sağlık hizmetlerinin verilmesini ve gerekirse yeni sağlık kuruluşlarının açılması"* gerektiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mevlüt Çelebi*, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, SAM Yayınları, Ankara 1999, 73.

[129] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 55-57.

[130] Erdal Şen, *Başbakan Adnan Menderesin Hayatı Bir Yiğit Vardı*, Hazine Yayınları, İstanbul 2010, 35.

[131] Ercan Haytoğlu, "Aydın Kuvayı Milliyesinde Efe ve Zeybekler", *Belgi Dergisi*, 1, 2011, 59-60.

[132] Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 35.

de Adnan Bey'in çiftliğine baskın yapması üzerine; Topçu Selami Bey ve Ethem Bey'le birlikte adını kendilerinin verdikleri "Ay-Yıldız Kuvayı Milliye Birliğini" kurmuşlardır. Kısa sürede Adnan Bey'in çiftliğindeki çalışanlarında katılmasıyla çok sayıda gönüllü, kurulan yeni birlikte yerini almıştır. Ay-Yıldız Kuvayı Milliyesi, Aydın Kuvayı Milliyesi'yle irtibata geçerek Yunan bölgelerine saldırıda bulunmuştur.[133] Adnan Bey, bu süreçte 57. Tümen Ordu Komutanı Albay Şefik Bey'le sürekli temas halinde olmuştur. Türk kuvvetleri 28 Haziran 1919'da Yunanlılara taarruza geçmiştir. Taarruz merkezi olarak köprübaşı seçilmiş fakat bunun dışında Söke ve Umurlu bölgesi de hareket noktalarına dâhil edilmiştir. Çatışmaların başlaması üzerine Adnan Bey, kendi kuvvetlerini yanına alarak köprübaşına kadar gelmiştir. Adnan Bey'in Türk kuvvetlerine desteğini gören Köprübaşı Komutanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Albay Şefik Bey'e mücadeleye çok katkısı olduğunu ve askerlerin tüm ihtiyaçlarını karşıladığını ifade ederek; Adnan Bey'in, Aydın'ın kurtarılması için büyük bir çaba gösterdiğini vurgulamıştır.[134]

Yunan ve Türk kuvvetlerinin mücadelesi her geçen gün artmıştır. 30 Haziran 1919'da Çakırbeyli Çiftliği yakınlarında yapılan muharebede Türklerin başarılı olması sonucu Aydın kurtulsa da çok geçmeden Yunanlılar tarafından tekrar işgal edilmiştir. [135]

İkinci Yunan işgalinin başlamasıyla Büyük Millet Meclisi'nin Kuvayı Milliye Birliklerinin yerine devlet otoritesinin sağlanması ve düşman ordularının yurttan atılabilmesi için düzenli ordunun kurulmasına karar vermiştir. TBMM tarafından bölgeye gönderilen Topçu Yarbay Osman Bey'in, düzenli orduya katılma çağrısı üzerine Adnan Bey, ordu birliklerine katılmıştır. Adnan Bey, ilk önce Aydın "Süvari Müzaharet Bölüğünde" yer alarak; Yenipazar ve Baltaköy gibi harp bölgelerinde görev yapmıştır. Daha sonra Koçarlı'ya gönderilmiş, Binbaşı Besim Bey'in emrinde yer almıştır.[136]

Adnan Bey, bu görevlerin dışında Malta sürgününden dönen Ali İhsan Paşa'nın (Sabis) güvenli bir şekilde Ankara'ya ulaşımını da sağlamıştır. Adnan Bey, o dönem Koçarlı'da görev yapmaktadır. Söke bölgesinden yola çıkan Ali İhsan Paşa, Koçarlı'ya

[133] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 25-26.
[134] Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 36-40.
[135] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 35.
[136] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 26.

geldiğinde onu ilk Adnan Bey karşılamıştır. Adnan Bey, Ali İhsan Paşa'nın yol boyunca güvenliğini sağlayarak Ankara'ya ulaştırmıştır.[137]

Adnan Bey, 1 Mart 1922'de Menderes Bölgesi Komutan Yaveri görevinde bulunmuştur. Alay'ın dağılmasından sonra 12. Tümen 35. Alay emrinde çalışmaya başlamıştır. Büyük Taarruz Savaşına da katılan Adnan Bey, bu savaştaki başarılarından dolayı 26 Ocak 1931'de İstiklal Madalyası almıştır. Savaşın kazanılmasının ardından İzmir'de sansür şubesinde tercümanlık görevinde bulunmuştur.[138]

Kurtuluş Savaşının bitmesinin ardından Aydın'daki çiftliğine dönen Adnan Bey, tarım konusunda kendisini daha çok geliştirmiştir. Diğer yandan halkla iyi ilişkiler de kurarak Aydın'ın sevilen ve önde gelen kişileri arasında yer almıştır. 2 Eylül 1928'de İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadeler'in kızı, Berrin Hanım'la hayatını birleştirmiş, bu evlilikten; Yüksel, Mutlu ve Aydın adında üç çocuğu olmuştur.[139]

1.2.4. Serbest Cumhuriyet Fırkasındaki Faaliyetleri

Gazi Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından demokrasiyi gerçekleştirmek amacıyla çok partili hayata geçiş denemelerini desteklemiştir. Bu denemelerden biri; 17 Kasım 1924'de Kazım Bey (Karabekir), Ali Fuat Bey (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele) ve Adnan Bey (Adıvar) öncülüğünde gerçekleşmiş, Türkiye'nin ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. TCF'nin kurulmasından kısa bir süre sonra bazı rejim muhaliflerinin parti etrafında toplanmasıyla birlikte, dini duyguların propaganda olarak kullanıldığı Şey Sait İsyanının çıkması sonucu fırka kapatılmıştır. Böylelikle birinci çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

---

[137] Adnan Bey, Ali İhsan Paşa'yı karşıladıktan birkaç gün sonra temin ettiği yeni atları yanına alarak Ali İhsan Paşa'yla birlikte Yenipazar'a gitmiştir. Yörük Ali Efe ve beraberindeki kişilerle yemek yedikten sonra tekrar yola çıkmışlardır. Ali İhsan Paşa, Adnan Bey'le konuşma sırasında almış olduğu cevaplardan memnuniyet duymuştur. Ali İhsan Paşa, Adnan Bey'le ilgili; kendisi eğer subay olmasaydı onu yanında yetiştirip kumandan yapma düşüncesine girdiğini, ancak çiftliğinin olduğunu öğrenince arazisinde düşmana karşı müdafaada kalmasını daha doğru bularak fikrinden vazgeçtiğini ve 1950 senesinde Adnan Bey'i, Başvekil olarak görünce bu yolun onun için daha yararlı olduğunu anladığını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, C. 5, İstanbul 1993, 87-88.

[138] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 54; İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 13.

[139] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 28.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1930 yılına kadar yapılan birçok inkılap, muhaliflerin tepki ve direnişini doğurmuştur. Bu yüzden TCF'nin kapatılmasından, 1930 senesine kadar ülkede yeni bir fırka kurulamamıştır. 1930 yılında ise tek partili rejimin getirdiği olumsuzluklar daha fazla kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle 1929 yılında ortaya çıkan Dünya Ekonomik Krizi'nin yarattığı sıkıntılar; dönemin tek fırkası olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na tepkiyi artırmıştır.[140] Bu doğrultuda Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılının başlarında halkın sorunlarını tespit etmek amacıyla yurt gezisine çıkmıştır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde yapmış olduğu incelemeyle halkın iktidara yönelik hoşnutsuzluğuna yakından tanık olmuştur. Gazi Mustafa Kemal, hem toplumun hükümete yeniden güveninin sağlanmasının hem de iktidarın denetlenmesinin demokrasiyle gerçekleşebileceğini düşünmüştür. Böylelikle yeni bir fırkanın kurulmasının yararlı olacağı kanaatine varmıştır.[141]

Düşüncesini Fethi (Okyar) Bey, İsmet Bey (İnönü) ve Kazım Bey'in (Özalp) yer aldığı bir toplantıda dile getirmiştir. Bu doğrultuda öncelikle konuşulan mesele, yeni bir fırkanın kurulmasından ziyade gerçekleştirilmek istenen çok partili hareketin; CHF'nin içerisinde grup olarak kurulması mı, yoksa ayrıca bağımsız bir fırkanın kurulması mı gerektiğiyle ilgili olmuştur. Amaçlanan muhalefetin CHF kapsamında kurulmasını, Meclis başkanı Kazım Bey istemiştir. Ancak Gazi Mustafa Kemal, bu görüşe katılmayıp iktidarın yanlışlarını dile getiren ve denetleyen yeni bir fırkanın varlığını lüzumlu görmüştür. Nitekim yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir fırkanın kurulması kararlaştırılmıştır. Gazi Mustafa Kemal, fırkanın ismini Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olarak açıklamıştır. Fırkayı kurma görevini ise o dönem Paris'te büyükelçi olan Fethi Bey'e vermiştir.[142] Mustafa Kemal; Serbest Cumhuriyet Fırkasının, Halk Fırkasından büyük bir farkı olmamasını ve rejim karşıtlarına propaganda fırsatı vermemek için kendisinin tarafsız kalarak her iki fırkaya da aynı dereceyle yaklaşacağını ifade etmiştir.[143]

---

[140] Ayşe Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, Sonbahar 2011, 2.
[141] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 260.
[142] Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2006, 67.
[143] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 34.

Görüşme sırasında fırkanın kurulmasıyla alakalı olarak; Mustafa Kemal'in izni doğrultusuyla olacağını halkın bilmesi amacıyla, karşılıklı mektup yazılması ve kamuoyuna verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Fethi Bey, 9 Ağustos 1930'da Mustafa Kemal'e; kurulacak olan fırkanın programını ve özelliklerini açıklayan bir mektup yazmıştır. Mustafa Kemal, 11 Ağustos 1930'da cevap olarak; *"görüyorum ki laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur."* ifadeleriyle memnuniyetini açıklamıştır.[144]

Mustafa Kemal'in, onayını alan Fethi Bey, büyükelçilik görevinden istifa ederek 12 Ağustos 1930'da SCF'yi kurmuştur.[145] Fethi Bey, SCF'yi kurmadan önce basına vermiş olduğu bildiride; ekonominin halk üzerinde yaratmış olduğu sıkıntılara çözüm bulacaklarını ve gerektiğinde hükümeti açıkça eleştireceklerini ifade ederek partinin iktidara karşı temel politikasını açıklamıştır.[146]

Fethi Bey, Nuri Bey, Ahmet Bey, Reşit Bey ve Tahsin Bey gibi SCF yöneticileri tarafından 11 maddelik fırka programı hazırlanmıştır. SCF, programda; Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerine bağlı olduklarını belirtmiştir. SCF'nin, Halk Fırkasından ayrılan en belirgin özelliği ise ekonomide liberalizmi savunmalarıdır. Bu durum partiye olan ilgiyi ve katılımı büyük ölçüde etkilemiştir.[147]

Türkiye'nin tarım ülkesi olması sebebiyle 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden en fazla ihracatın yoğun olduğu bölgeler etkilenmiştir. Bunlar; İstanbul, Samsun, Mersin ve İzmir gibi önemli kıyı şehirleridir.[148] Fethi Bey, İstanbul ve Ankara'da fırka teşkilatını kurduktan sonra halka yeni fırkayı anlatmak ve desteğini kazanmak amacıyla Ege Bölgesi'ne gezi düzenlemeye karar vermiştir. Fethi Bey'in, ilk gezisini Ege'ye yapmak istemesinin başlıca sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle SCF'nin kurulması ülkede büyük yankı uyandırmıştır. Birçok şehirden telgraf ve davetiye gönderilmiştir. Fırkanın ekonomi politikası bölge halkının ilgisini çektiğinden, bu davetlerin en fazla yapıldığı şehir İzmir

---

[144] Durmuş Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2, Ankara 2005, 64; *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1930, 1.
[145] İbrahim Sertkaya, *Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2007, 31; *Vakit,* 10 Ağustos 1930, 1.
[146] *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1930, 1.
[147] Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, 72; *Akşam*, 13 Ağustos 1930, 1.
[148] İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, 240.

olmuştur. İkinci sebep olarak, Ege'nin sosyokültürel yapısının zenginliği ve birçok kesimi bünyesinde barındırmasıdır. Nitekim bu durum DP'de de görüleceği gibi; kurulan siyasi partilerin seçim kampanyalarına ilk Ege Bölgesinden başlamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla Fethi Bey de kurduğu yeni muhalif fırkayla önce Ege'de varlık kazanmak istemiştir.

Fethi Bey, fırka yöneticileriyle birlikte 3 Eylül 1930'da bölgenin en önemli şehri olan İzmir'e yola çıkmıştır. 4 Eylül 1930'da deniz yoluyla İzmir'e gelen Fethi Bey, kendisinin bile tahmin edemediği bir kalabalıkla karşılanmıştır.[149] Ancak bir takım olayların yaşanması nedeniyle miting ertelenmek zorunda kalınmıştır. Fethi Bey, 7 Eylül 1930'da yeniden düzenlenen mitingle; büyük bir halk kitlesinin önünde yaklaşık 2 saat konuşmuştur. İzmir'deki teşkilatını kurmasının ardından önce Manisa'ya sonra Aydın'a hareket etmiştir.[150]

SCF'nin, Aydın teşkilatını yürütmesi için düşünülen ilk isim, Cumhuriyetin yeni kurulduğu yıllarda Aydın Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Şanizade Fuat Bey olmuştur. Fethi Bey, Aydın'a gelmeden kısa bir süre önce Fuat Bey'le görüşerek düşüncesini belirtmiştir. Ancak Fuat Bey'in hakkında bazı şikâyetlerin olması, Fethi Bey'in düşüncesini etkilemiştir. Aydın mebusu Dr. Reşit Bey ile Necip Ali Bey, yeni bir ismin yönetime getirilmesinin fırka adına daha uygun olacağını ifade ederek; teşkilatı kurması amacıyla Adnan Bey'i tavsiye etmişlerdir. Fethi Bey, bu doğrultuda Adnan Bey'le tanışmak istemiştir.[151] O yıllarda 30 yaşında olan Adnan Bey, Fethi Bey'le tanışmasını; *"Fethi Bey, Aydın'a geldiğinde yanındaki arkadaşları, il başkanlığı için beni önermişlerdi. Fethi Bey'in beni beklediğini öğrenince yanına gittim. Beni samimi bir tarzda karşıladı, ülkenin hayatını değiştirecek olan yeni fırkanın programından bahsetti ve Aydın'da Serbest Fırkanın başkanı olmamı teklif etti. Ben yeni partiye sempati ile bakıyor, başarılı olmasını arzu ediyordum. Ancak bağlı olduğum çiftliğimin başından ayrılmak istemiyor ve doğrusu politikaya atılmaktan çekiniyordum. Fethi Bey'e teşekkür ettim ve kendisinden özür diledim. Cevabı, hiçbir mazeret kabul etmeyeceğini, ülkenin kıymetli evlatlarının hizmetten kaçamayacaklarını, açılan yeni ufuklara beraberce*

[149] Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, 277- 278.
[150] Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, 76-78; *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, 1; Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, 280-281; *BCA*, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1/1.4.15.
[151] Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 60-61.

yürüyeceğimiz, şeklinde oldu. Konuşmamız gecenin geç vakitlerine kadar heyecanlı bir hava içinde sürdü, nihayet ikna oldum ve Serbest Fırkayı Aydın'da kurmayı kabul ettim." şeklinde anlatmaktadır.[152]

Adnan Bey'in, siyasete soğuk bakma sebebi, çiftliğinin haricinde eşi Berrin Hanım'ın gönülsüz tavırlarıdır. Berrin Hanım, Adnan Bey'le evlenme aşamasındayken kendisinden siyasete girmeyeceği sözünü almış ve bu doğrultuda onunla evliliği kabul etmiştir. Berrin Hanım'ın, bu denli karşı çıkmasının sebebi ise; dayısı Refik Bey'in, İttihatçı Nazım Bey'in İzmir Suikast davası nedeniyle idam edilmiş olmasıdır. Ailede büyük etki yaratan bu olay, Berrin Hanım'ın siyasete olumsuz bakmasına neden olmuştur. Adnan Bey'in, siyasete girdiğini öğrendiğinde ise kırgınlığını dile getiren mektup gönderdiği ve bir süre küs kaldığı bilinmektedir.[153]

Adnan Bey'in, siyaset düşüncesinin değişmesinde ise Fethi Bey'le yaptığı görüşmeden ziyade SCF'nin iktisadi görüşleri etkili olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi, çoğu sektörde olduğu gibi ziraatçıları da olumsuz etkilemiştir. Tarım ürünlerinin fiyatının düşmesi ve ihracatın zorlaşması özelikle geçimini tarımdan sağlayan çiftçileri fazlasıyla etkilemiştir. Adnan Bey de çiftçilikle uğraşan ve ayrıca ürettiklerini satan bir tüccar olması sebebiyle ülkenin ekonomik koşullarından etkilenmiş ve bu durumdan iktidar partisini sorumlu tutmuştur. SCF'nin ise hem politikası hem de iktidara karşı eleştirel bir tutum sergilemesi, Adnan Bey'in siyaset düşüncesinin değişmesine katkı sağlamıştır. Adnan Bey, Fethi Bey'in görevlendirmesiyle; 9 Eylül 1930'da SCF Aydın il teşkilatını kurmuştur.[154]

SCF, Ege Bölgesi'nin birçok ilinde teşkilatını kurduktan sonra 1930 yılında Belediye Seçimlerine katılmıştır. SCF'nin olaylı İzmir gezisinin ardından seçimlere katılması, CHF tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1930 Belediye Seçimlerinin en önemli özelliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ilk kez çok partili seçime gidilmesi ve halk nezdinde iktidar partisi dışında, başka bir seçeneğin olmasıdır.[155] Bir diğer önemli özelliği ise; ilk kez kadınlara seçime katılma hakkının verilmesidir. Kadınlar

---

[152] Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, 191.
[153] Günver Güneş, Menderes Akdağ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 2013, 187.
[154] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 27-29.
[155] Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", 5-6.

bu hakkı 3 Nisan 1930'da onaylanan Belediye Kanunu'nun 23 ile 24. maddeleri gereğince elde etmişlerdir.[156]

Çekişmenin gün geçtikçe artması seçimlerinin olaylı geçmesine neden oldu. Sandık başında yer alan parti heyetleri arasında tartışmalar yaşandı ve CHP yetkilileri tarafından SCF'ye oy verilmesi engellenmeye çalışıldı.[157] Başta Aydın olmak üzere birçok şehirde usulsüzlük yapıldı. SCF yöneticilerinin şikâyeti üzerine 25 Eylül 1930'da seçimler kesintiye uğradı ve ardından soruşturma başlatıldı. Soruşturma sürecinde yapılan tertibattan sonra tekrarlanan seçimler 26 Ekim'de sonuçlandı. Seçimleri Halk Fırkası kazandı. SCF ise 502 belediyenin sadece 31'inde galip geldi.

SCF yöneticileri, Ege'deki mitingleri göz önüne alarak; halktan daha fazla destek beklediklerini ve seçim sonuçlarının gerçeği yansıtmadığını ifade etmişlerdir. Fethi Bey, usulsüzlük yapıldığı iddiasıyla, 15 Kasım'da Mecliste söz alarak CHF'ye karşı iddialarını sıralamıştır. Fethi Bey'in, konuşması bir sonuç getirmediği gibi iki parti arasında çıkan tartışmalar ortamın daha çok gerilmesine neden olmuştur. İktidar çevresinden SCF'ye karşı yapılan eleştirilerin artması ise büyük bir halk kitlesinin muhalefet partisine katılmasını beraberinde getirmiştir. Yaşanan olaylardan rahatsız olan Fethi Bey, SCF yöneticileriyle bir araya gelerek fırkayı kapatma kararı almıştır. Mustafa Kemal, fırkayı kapatmamasını ve mücadele etmesi gerektiğini ifade etse de Fethi Bey, Mustafa Kemal'le karşı karşıya gelmemek için 17 Kasım 1930'da Hariciye Vekâletine dilekçe göndererek SCF'yi feshetmiştir. Dilekçenin kabul edilmesinin ardından SCF, teşkilatlarıyla birlikte 18 Kasım'da ülke genelinde kapatılmıştır.[158]

1.2.5. Cumhuriyet Halk Fırkasına Katılması

Adnan Bey'in, SCF'nin kurulmasından önce CHF'ye girmesi adına bazı teklifler aldığı ancak kabul etmediği bilinmektedir. Bunun doğruluğu, Adnan Bey'in; *"Halk Partisi ileri gelenleriyle tanışıyordum. Ama Halk Partisine, onların rica ve ısrarlarına*

---

[156] 23. ve 24. maddelerin içeriği için Bk. TBMMZC**,** Dönem 3,Yasama Yılı 3, Cilt 17, Birleşim 37, 20 Mart 1930, 68.
[157] *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1930, 1; *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1930, 1-4.
[158] Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, 183-185; Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,* Dünya Yayınları, İstanbul 2004, 21; Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880- 7 Mayıs 1943)*, 323-326.

rağmen girmemiştim." ifadelerinden anlaşılmaktadır.[159] SCF'nin feshedilmesiyle birlikte Adnan Bey'in, Aydın İl Başkanlığı görevi de sona erdi. CHF, bu süreçte toparlanmak ve halkın üzerindeki memnuniyetsizliğe çözüm üretmek amacıyla çeşitli illere heyetler göndererek fikren öncü olan kişileri fırkasına almak istedi. Bu heyetlerin ise SCF desteğinin yoğun olduğu illere gönderilmesine dikkat edildi. SCF'nin büyük ölçüde kitlesini oluşturan önemli şehirlerin başında Aydın gelmekteydi. Bu doğrultuda Celal Bey'in (Bayar) başkanı olduğu; Vasıf Bey (Çınar), Ziya ve Halit Beylerden (Onaran) oluşan dört kişilik heyet Aydın'a gönderildi.

Vasıf Bey'in aracılığıyla Adnan Bey ile temasa geçildi[160] ve kendisine CHF'nin Aydın İl Başkanlığı görevini üstlenmesi teklif edildi. Adnan Bey, durumu şu şekilde anlatmaktadır; *"Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakki İdadi mektebinden hocamdı. Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibarıyla, kendileri ile temas kaçınılmaz bir hal aldı. Ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarları üzerine Halk Partisine girerek fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisi'ne girdik."* ifadelerine göre Adnan Bey'in CHF'ye girmesinde tanıdığı kişilerin rol oynadığı görülmektedir.[161]

Adnan Bey, görüşmelerin ardından heyete birtakım şartlar sundu: Aydın'daki fırka teşkilatının kendisi tarafından yeniden kurulması, görevine engel olmaya çalışanların fırkadan uzaklaştırılması ve belediye seçimlerinin tekrar yapılmasıydı. Bu doğrultuda Adnan Bey'in, Aydın'da kendi hâkimiyetini ve kontrolünü kurmak istediği anlaşılmaktadır. Şartların heyet tarafından kabul edilmesi doğrultusunda Adnan Bey, CHF Aydın İl Başkanlığı görevine getirildi.[162]

Gazi Mustafa Kemal, SCF'nin kapatılmasının ardından sorunları yerinde incelemek ve halkın ihtiyaçlarını gözlemlemek amacıyla yurt gezisine çıkmaya karar verdi; güzergâhını ise SCF'nin belediye seçimlerinde kazandığı yerler olarak planladı. Bu

---

[159] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 87.
[160] Vasıf Çınar, Adnan Bey'in idadi mektebinden hocasıdır. Adnan Bey'i çocukluk yıllarından beri tanıması ve başarılarını bilmesinden ötürü kendisinin Aydın İl Başkanlığına getirilmesini istemiş ve bu doğrultuda Celal Bayar'a önermiştir. Bk. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul 2010, 33; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 39.
[161] Abdurrahman Dilipak, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, 50
[162] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 32; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 39-40.

yerlerden biri de Aydın'dı. Bu yolculukta O'na sekreteri Tevfik Bey (Bıyıklıoğlu) ile CHF Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) dışında; Dr. Reşit Bey (Galip), Memduh Şevket Bey (Esendal) ve Ahmet Hamdi Bey (Başar) gibi isimler eşlik etti.[163] 3 Şubat 1931'de Aydın'a gelen Gazi Mustafa Kemal'i, Aydın Valisi Fevzi Bey (Toker) ile Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa (Altay) karşıladı. Tören yapılmaması uyarılarına rağmen coşkuyla ve gösterilerle karşılanan Gazi Mustafa Kemal[164] şehrin birçok yerini gezerek halkla bir araya geldi. SCF'nin, bu bölgedeki başarısıyla CHF'ye yapılan muhalefetin kendisine yönelik olduğunu düşünen Gazi Mustafa Kemal, CHF il binasına önce uğramak istemedi. Fakat yanındaki kişilerin etkisiyle kararını değiştirerek fırka binasını ziyaret etti.[165] O'nu CHF İl Başkanlığı binasında bekleyen Adnan Bey, durumu şu şekilde anlatmıştır;

> *" Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a da geldiler. Ben Halk Partisi Reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usul zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler."*

Başlarda soğuk geçen konuşma, konunun ülke meselesine gelmesiyle birlikte farklı bir şekilde ilerledi. Adnan Bey'in, siyaset ve tarımla alakalı düşüncelerini açıklaması Gazi Mustafa Kemal'in dikkatini çekti. Adnan Bey, Mustafa Kemal'le konuşmasını şu şekilde anlatmıştır;

> *"Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırdılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbihal Atatürk'le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbihal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını,*

[163] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 31-32.
[164] Günver Güneş, "Atatürk'ün Aydın Seyahatleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 2005, 228-229.
[165] Aydemir, *Menderes'in Dramı*, 88.

avdetlerinde müşahede ettim ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdukları orada tam dört saat kaldılar."[166]

Gazi Mustafa Kemal, Adnan Bey'in görüşlerini beğenince rapor halinde kendisine sunmasını istedi. Adnan Bey, Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi, tarım-kooperatifçilik meselesi ve sanayileşmeyle ilgili konuları içeren bir rapor hazırlayarak ertesi gün Mustafa Kemal'e teslim etti. Mustafa Kemal, Adnan Bey için yanındakilere; *"şayanı dikkat bir genç"* ifadesiyle Meclise girmesinin talimatını vermiştir.

Gazi Mustafa Kemal, gezide yaptığı incelemeler ve edindiği raporlar sonucunda Ankara'ya döner dönmez TBMM'yi yenilemek ve tasarladığı yeni ekonomi politikasını hayata geçirmek amacıyla genel seçimlerin yapılmasına karar verdi. 1931 Genel Seçimlerinde mebus aday adaylarının fırka genel merkezine başvuru yapılması istendi. Mebus olmak için 6000 kadar başvuru yapıldı. Adnan Bey'in başvurusu olmadığı halde aday listesinde yer aldı. 1931 senesinde yapılan TBMM Genel Seçimleri sonucu Adnan Bey, Aydın Mebusu olarak Meclise girdi. [167]

1.2.6. Adnan Menderes'in Türkiye Büyük Millet Meclisine Girmesi

Adnan Bey, Ankara'ya gelmeden önce çiftliğinin bir bölümünü tapu terki yoluyla köylülere bırakmış, kendi işlerini de güvendiği kâhyasına teslim etmiştir.[168] Adnan Bey, Meclise girdiği ilk zamanlar pasif bir duruş sergilemiş, bu dönemi Meclisi tanıma süreci olarak geçirmiştir. Dolayısıyla mebusluğunun ilk yılları kendisini gösterdiği bir dönem

---

[166] Aydemir, *İkinci Adam 1950-1964*, Remzi Kitapevi, 3, İstanbul 1988, 76; Veli Sırım, *Adnan Menderes Aydın Menderes Babasını Anlatıyor*, Nesil Röportaj, İstanbul 2008, 37.

[167] Adnan Bey'in mebus seçilmesinde bir takım ihtimallerin olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Adnan Bey'le olan akrabalığıdır. Tevfik Rüştü Bey, Adnan Beyin eşi Berrin Hanım'ın teyzesinin kocasıdır. Ancak Adnan Bey, mebusluğu Tevfik Rüştü Bey'in aracılığıyla aldığı yönündeki söylentileri *"Tevfik Rüştü Bey'in iltiması ile milletvekili olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevkii aldım. Bana zaman zaman ısrar etmesin diye haber gönderdiğini de hatırlatayım."* sözleriyle reddetmiştir. Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 43; İkinci bir ihtimalde Celal Bey'in (Bayar) Aydın dönüşünde Mustafa Kemal'e Adnan Bey'den övgüyle bahsetmesidir. Ancak Celal Bey, Adnan Bey'in mebus olması için bir teklifte bulunmadığını dile getirmektedir. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 33; Adnan Bey'in oğlu Aydın (Menderes) Bey ise, babasının görüşme sırasında Mustafa Kemal'in hafızasında kaldığını ve bir kâğıda onun ismini not ettirdiğini ifade etmiştir. Sırım, *Aydın Menderes Babasını Anlatıyor*, 37; Ayrıca Adnan Bey'in siyasette adını duyurduktan sonra *"beni Atatürk keşfetti"* ifadesini kullanması Adnan Bey'in Mustafa Kemal'in isteğiyle Meclise girdiği doğruluğunu kuvvetlenmiştir. Bk. Aydemir, *Adnan Menderesin Dramı*, 90.

[168] Aydemir, *İkinci Adam*, 78.

olmamıştır. Adnan Bey'in, bu tavrının eğitim ve tecrübe eksikliğinden dolayı olduğu düşünülmektedir. Bunun sebebi ise CHF Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey'in, Adnan Bey'e eğitimine devam etmesi gerektiğine dair tavsiyede bulunmasıdır.[169] Adnan Bey, Recep Bey'in tavsiyesini dikkate alarak Ankara Hukuk Fakültesine kayıt yaptırmak istemiştir. O senenin tüzük kurallarına göre; liseden mezun olan kişilerin sınavsız bir şekilde yüksekokula girebilmesine izin verilmiştir. Ancak Adnan Bey, I. Dünya Savaşı nedeniyle askere alındığından liseden mezun olamamıştır. 13 Aralık 1932'de Maarif Vekâletine liseyi yarım bırakma sebebini anlatan bir dilekçe göndermiştir. Dilekçenin Maarif Vekâletince kabul edilmesi üzerine Adnan Bey, Ankara Hukuk Fakültesinde eğitimine devam etmiştir. Adnan Bey'in okula yazılması ve eğitim görmesiyle birlikte, özgüven kazanıp mecliste görev almaya başladığı görülmektedir.[170]

Adnan Bey'in Meclisteki ilk görev yeri Dilekçe Komisyonluğu (İstid'a Encümenliği) olmuştur. Bu komisyonda vatandaşların meclise gönderdiği şikâyetlerini ve ihtiyaçlarını dile getirdiği dilekçeleri incelemiştir.[171]

Adnan Bey, TBMM'deki ilk konuşmasını 4 Aralık 1933'te yani mebusluğunun ikinci yılında yapmıştır. Konuşması, "Gümrük memurlarından görevlerini kötüye kullananlarla görev ve mesleklerinde kendilerinden yararlanılmayanlar hakkında yapılacak işlemlerle ilgili kanuna ek olarak hazırlanan kanun tasarısı" ile alakalı olmuştur. Adnan Bey, kanun hakkında şunları söylemiştir;

"Efendim, izninizle ben kanun layihası hakkında kısa bir konuşma yapmak istiyorum. Bugüne kadar bahşiş ve rüşvet alımıyla ilgili devlet tarafından bir yaptırım uygulanmamıştır. Bahşişin yaygınlaşması da gümrük memurlarının görevini kötüye kullanmasının yolunu açmıştır. Hazırlanan kanunun sadece gümrük memurlarını kapsamayıp diğer devlet kurumlarında çalışan memurlar içinde uygulanması gerektiğini doğru bulmaktayım. Çünkü bilindiği üzere bahşiş ve rüşvet alımı sadece gümrük memurları arasında gerçekleşmemektedir. Kanundan hareketle uygulamanın

[169] Aydemir, *Menderesin Dramı*, 96.
[170] Adnan Bey, Hukuk Fakültesine 1795 rakamıyla kaydolmuştur. Üç yıl eğitim aldıktan sonra 2 Kasım 1935'de mezun olmuştur. Bk. İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 19-23.
[171] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 38.

genişletilmesi gerektiğini ve alınacak tedbirin gümrük idarelerinin dışında yapılmadığında yanlışa düşülebileceği kanaatindeyim.” [172]

Adnan Bey’in, Mecliste yaptığı ilk konuşma mebuslar tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Konuşmasında, kanunun diğer kamu dairelerinde uygulanması gerektiğini dile getirmiştir. Böylelikle sadece gümrük memurlarının değil rüşvet alan her memurun cezalandırılmasının daha adil olacağını düşünmüştür. Adnan Bey’in önerisine karşılık meclisteki mebuslar; bu kanunun sadece gümrük memurlarına özel olduğunu, diğer alanlarda çalışan memurlar için başka yaptırımların ve kanunların olduğunu dile getirmişlerdir. Yapılan görüşme sonrası kanun aynı şekilde kabul edilmiştir.[173]

Gazi Mustafa Kemal, 10 Mayıs 1931’de CHF Kurultay’ında Türk Ocaklarının yerine Halkevlerinin açılmasına karar vermiştir. Kuruluş hazırlığı tamamlandıktan sonra 19 Şubat 1932’de birçok şehirde Halkevi açılmıştır. Aydın Halkevi’nin açılması görevi de Adnan Bey’e verilmiştir. Hazırlıkları tamamlayıp Aydın Halkevini açan Adnan Bey, konuşmasında *“Halkevleri milletin maddi ve manevi yükselmesine yardım edecektir.”* sözüyle Halkevlerini, toplumu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkaracak bir kurum şeklinde değerlendirmiştir.[174] O dönem Aydın Halkevi, 200.000 gelir ile faaliyete geçmiştir.[175]

Adnan Bey, Meclis Encümenliğinde de (komisyonluğu) yer almıştır. Meclis Encümenliğinde raportörlük (rapor yazıcı) görevinde bulunan Adnan Bey, bakanlıkların teşkilatını inceleyerek raporlar sunmuştur. Devlet düzeninin kurallarını ve işleyişini öğrenme imkânı bulmuştur. Hazırladığı raporlarla encümenlikte yer alan kişilerin fikirlerine katkı sağlamıştır.[176]

Adnan Bey’in TBMM’deki bir diğer görevi de, Parti Müfettişliğidir. Parti Müfettişliği, illerin merkezle olan bağlantısını sağlayarak fırka adına denetimi gerçekleştiren bir kurumdur. Parti Müfettişleri, sadece görevlendirildikleri ildeki fırka teşkilatını değil çoğu yapıyı gözlemleyerek raporlarında belirtmektedirler. Ayrıca Parti

---

[172] TBMMZC, Dönem 4, Yasama Yılı 4, Cilt 19, Birleşim 9, 4 Aralık 1933, 19.
[173] TBMMZC, aynı bölüm, 20.
[174] Ergun, *CHP’li Menderes 1931-1945*, 47-51; Müslime Güneş, “Adnan Menderes ve Halkevleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 2012, 144-146.
[175] *BCA*, 490.1/ 12.65.5.
[176] Aydemir, *Menderesin Dramı*, 102-103.

Müfettişlerinin halkla birebir temas halinde olmaları görevin önemini de ortaya koymaktadır. [177]

Adnan Menderes'in[178] Parti Müfettişi olarak görev yaptığı ilk şehir, Konya'dır. 1935 yılında Konya'daki izlenimleri sonucunda yazmış olduğu raporu CHP[179] Genel Sekreterliğine göndermiştir.[180] Menderes, 1936 yılında ise Mersin'de (İçel) altı ay süren çalışmaları sonucunda il teşkilatıyla ilgili rapor sunmuştur.[181] Menderes, aynı dönem Aydın'da da çalışma yaparak ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Özellikle Aydın ve Nazilli, Karacasu, Bozdoğan, Söke ve Çine ilçelerinde parti içi aksaklıkları dile getirerek düzeltilmesini talep etmiştir. Menderes raporunda, Aydın Halkevi hakkında da bilgi vererek; çalışmaların merkezde yoğunlaştığını ancak Nazilli ve Söke'de yeterli düzeyde olmadığını ifade etmiştir. Yine raporunda ilaveten, Aydın'ın spor faaliyetleriyle alakalı olarak kapanmakta olan Atlı Spor Kulübünün aktif hale getirilmesini istemiştir.[182] 1940 yılına kadar görevine devam eden Adnan Menderes, Eskişehir'le ilgili CHP Genel Sekreterliğine sunduğu raporda; parti içi çalışmalar, yöneticiler, yapılan kongreler ile ilçe ve köylerin durumu hakkında detaylı bilgi vermiştir.[183] Menderes, bu şehirlerin haricinde; Isparta, Afyon, Muğla, Kütahya ve Manisa gibi yerlerde de Parti Müfettişliğini üstlenmiştir.[184]

Adnan Menderes, Parti Müfettişliği görevini sürdürürken TBMM'deki çalışmalarına da devam etmiştir. Nitekim Mecliste yaptığı ikinci konuşma; Aydın Bozdoğan İlçesi'nin Mal Müdürlüğü'nde çalışan Kemal adındaki bir kişinin memurluktan çıkarılması ve aldığı suç hakkındadır. Mal müdürünün yanında tahsildarlık

---

[177] Parti Müfettişliğiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, 2, İstanbul 1996, 94; Parti Müfettişliğinde 1940 yılından sonra Adnan Bey'in ismine rastlanılmamıştır. Bk. Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, II, 98.

[178] 21 Haziran 1934'te çıkarılan Soyadı Kanunundan sonra Adnan Bey, önce "Ertekin" soyadını almıştır. Bk. TBMM Arşivi Aydın Vilayeti Dairei İntihabiyesi Heyeti Teftişiyesi, 1935; Fakat kısa bir süre sonra "Menderes" şeklinde değiştirmiştir. Adnan Bey'in önce neden Ertekin soyadını aldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Menderes soyadını almasında ise akrabası Tevfik Rüştü Aras'ın, Adnan Bey'e; *"Sizin oralarda Menderes suyu var. Niye Menderes soyadını almıyorsun?"* sözlerinin etkisi olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 24.

[179] 1923 yılında kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nın ismi toplanılan CHP Dördüncü Büyük Kongresinde, Harf İnkılabının getirmiş olduğu anlayış gereğince Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, 15-17.

[180] *BCA*, 490.1/ 677-288-1.

[181] *BCA*, 490.1/ 660.204.1.

[182] *BCA*, 490.1/ 268.1068.1.

[183] *BCA*, 490.1/ 651.166.1.

[184] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 42.

yapan bir görevlinin kuruma ait parayı kendi zimmetine geçirmesi üzerine mahkeme tarafından yargılanmıştır. Maliye Bakanlığı'nın devreye girmesiyle hem mal müdürünün hem de tahsildarın memurluktan çıkarılmasına karar verilmiştir. Adnan Menderes, bu olay hakkında; Mal müdürünün memurluktan tamamen çıkarılmasının doğru olmadığını dile getirmiştir. Ona göre bu kişinin farklı birimlerde tekrar çalışmasının mümkün olduğunu ve Maliye Bakanlığı'nın bunu sağlayabileceğini dile getirmiştir.[185]

Menderes'in, 1935 yılından itibaren meclisteki faaliyetlerine bakıldığında önemli konuma geldiği görülmektedir. 1936 yılında yapılan Bolu İl Kongresine gözlemci (müşahit) olarak katılmıştır. Kongredeki izlenimleri sonucunda hükümete sunduğu raporda; kongrenin durumu, dileklerin okunması ve kongrede yer alan üyeler hakkında bilgi vermiştir.[186]

Menderes, kongre müşahitliğinin yanında kongre üyeliği görevlerinde de bulunmuştur. İlk kongre üyeliği 1931 yılında gerçekleşmiştir. 10-18 Mayıs 1931'de yapılan CHF Üçüncü Büyük Kongresine Aydın mebusu olarak katılmıştır.[187] Menderes'in, ikinci kongre üyeliği ise 1935 yılındadır. 9-16 Mayıs 1935'te toplanılan CHP Dördüncü Büyük Kongresine, yine Aydın mebusu olarak katılmıştır.[188] Menderes'in, üçüncü kongre üyeliği 1939 yılına aittir. 29 Mayıs-3 Haziran 1939'da gerçekleşen CHP Beşinci Büyük Kongresinde Nizamname Encümeni Kurulunda Kâtip olarak yer almıştır.[189]

Adnan Menderes'in, tek parti hükümeti içerisinde bir diğer görevi ise; spor kapsamında olmuştur. Türkiye Cumhuriyetinde spor alanındaki ilk atılım, 31 Temmuz 1922'de "Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın" kurulmasıdır. Bu doğrultuda Türkiye, ilk defa 1924 yılında uluslararası müsabakalara katılmıştır. 1936'da yapılan kurul toplantısında ise örgütün ismi "Türk Spor Kurumu" olarak değiştirilmiştir.[190] Yine aynı dönem Türk Spor Kurumunun CHP'ye bağlanması kararı çıkmıştır.[191] Adnan Menderes, hem spora ilgisinin olması hem de gençlik yıllarındayken "İzmir Altay Spor Kulübünde"

---

[185] TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 1, Cilt 2, Birleşim 12, 8 Nisan 1935, 43-45.
[186] Ergun, *CHP'li Menderes 1931-1945*, 53.
[187] *C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları*, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, 11.
[188] *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası*, 8.
[189] *C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ulus Basımevi, Ankara 1939, 5.
[190] Ergun, *CHP'li Menderes 1931-1945*, 57.
[191] *BCA*, 490.1/3.13.16.

oynamasından dolayı 1936 yılında Türk Spor Kurumu Genel Sekreterliği görevini üstlenmiştir. Bir yıl sonra ise Asbaşkanlığına getirilmiştir.[192]

Türk Sporu, CHP yönetimine geçtikten sonra 1937 yılında yeniden bir düzenleme yapılarak; şehirlerdeki parti başkanlarının, spor bölge başkanlıklarına getirilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Menderes, Türk Spor Kurumu Asbaşkanı olarak bölge başkanlarının istifasına yönelik bir beyanname yayımlamıştır.[193] Alınan karardan sonra; sporcuların partiye üye edilmesi, üye olmayan sporcuların faaliyetlerinin sınırlandırılması ve ayrıca spor kıyafetlerinde parti sembolünün olması gibi durumların yaşanması; Türk Sporunun tam anlamıyla siyasallaştığını göstermiştir. Türk Sporunun, bu denli siyasete dâhil olmasının sakıncalı olacağını düşünen Atatürk, sporun parti yönetiminin dışında kalmasını istemiştir. Bu doğrultuda 1938 yılında Türk Spor Kurumu kaldırılmıştır. Onun yerine 29 Haziran 1938'de kabul edilen 3530 sayılı kanunla "Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü" kurularak tüm spor dallarının devlet yönetimine geçmesi kararlaştırılmıştır.[194] Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün yönetimine ise I. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Tümgeneral Cemil Tahir Taner getirilmiştir. Böylelikle Adnan Menderes'in kurumdaki görevi son bulmuştur.[195]

Menderes, TBMM'de birçok görev aldıktan sonra kendi asıl mesleğinden dolayı Ziraat Vekili olmak istemiştir. Mecliste daha etkin bir rol almak isteyen Menderes'in, bu düşüncesinin gerçekleşme ihtimali; Atatürk'ün görev yapan ziraat vekillerini yeterli bulmamasıyla ortaya çıkmıştır.[196] Atatürk, 17 Eylül 1937'de Ankara'da bir kabine toplantısında bu konuyla ilgili düşüncelerini belirtmiştir. Dönemin Ziraat Vekili Muhlis Erkmen hakkında; "önem verdiğimiz işler maalesef iyi gitmemekte. Ziraat işlerinde karışıklık mevcut. Ziraat Vekâleti görevini yapamamakta. Buna bir çare bulmak gerekir." şeklindeki eleştirisiyle Erkmen'in istifasını istemiştir. Atatürk'ün, sözlerine sert bir yaklaşımda bulunan İnönü; kendi vekilinin istifasının ona sorulmadan istenmesini, hükümete müdahale şeklinde değerlendirmiştir. İnönü'nün bu tavrı Atatürk'ün sinirlenerek toplantıdan ayrılmasına sebebiyet vermiştir.[197] Fakat Atatürk, İnönü'yle zıt

[192] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 50.
[193] Ergun, *CHP'li Menderes 1931-1945*, 58.
[194] Metin Kılıç, "Tek Partili Dönemde Türkiye'de Modern Sporun Teşekkülü", *Tarih Okulu Dergisi*, 14, 2013, 39.
[195] Nedim Sarıgüzel, "Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü", *Atatürk Ansiklopedisi*, Eylül 2022, 1.
[196] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 52.
[197] Aydemir, *İkinci Adam*, I, 494-495.

düşmesine rağmen düşüncesinden vazgeçmeyerek, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'tan Ziraat Vekilliğini yapabilecek, tecrübesine güvendiği bir devlet adamını bulmasını talep etmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın düşündüğü ilk isim ise Menderes olmuştur. Ancak 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün ölümü üzerine Menderes'in vekillik düşüncesi gerçekleşememiştir.[198]

Atatürk'ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938'de TBMM'de yapılan seçimle İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Celal Bayar, İnönü tarafından yeniden Başvekilliğe atanarak kabinesini kurmuştur.[199] 26 Aralık 1938'de toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda alınan karar üzerine İsmet İnönü, "CHP'nin Değişmez Genel Başkanı" ve "Millî Şef" ilan edilmiştir.[200] İnönü'nün Millî Şef olmasıyla Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. 11 Kasım 1938'de kurulan II. Celal Bayar Hükümeti uzun ömürlü olmamış, 25 Ocak 1939'da Bayar'ın, Başbakanlıktan istifasıyla son bulmuştur. Aynı gün yerine Refik Saydam hükümeti kurulmuştur.[201]

Adnan Menderes'in, Ziraat Vekili olma isteğinin İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de devam ettiği görülmektedir. Menderes, Alaettin Tiritoğlu adındaki mebus arkadaşını aracı yaparak durumu Refik Saydam'ın ölümü üzerine yerine geçen dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na iletmiştir. Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Adnan Menderes'ten bahsetmiştir. Menderes'in, o dönem mecliste aktif bir görevinin olmayıp sadece CHP Spor Müfettişliği yapmasından dolayı İnönü'yle yaptığı görüşme, daha çok spor üzerine geçmiştir. Dolayısıyla Menderes'in, Ziraat Vekilliği isteği yine gerçekleşememiş, o da bu düşüncesinden vazgeçmiştir.[202]

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan bir yıl sonra II. Dünya Savaşı çıkmıştır. Almanya'nın, 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesi, İngiltere ve Fransa devletlerinin ise Almanya'ya savaş açması üzerine II. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşta Mihver ve Müttefik olmak üzere iki ayrı ittifak kurulmuştur. 1945 yılına kadar süren ve milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı; Almanya'nın 7 Mayıs'ta, Japonya'nın ise

---

[198] Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990, 52.
[199] Koçak, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, II, 142- 144.
[200] *Cumhuriyet Halk Partisi Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı*, 36-37.
[201] Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 142-143.
[202] Aydemir, *Menderesin Dramı*, 207-108.

2 Eylül'de teslim olmasıyla sona ermiştir. ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere başta olmak üzere Müttefik Devletler savaşın kazananı olmuştur.

Türkiye, savaş sürecinde stratejik öneminden dolayı Mihver ve Müttefik devletlerin baskısına uğramıştır. Ancak savaşa girmeyerek toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma politikasını uygulamıştır.[203] Türkiye, savaşın içinde doğrudan yer almadığı halde savaşın yükünü önemli ölçüde hissetmiştir. Özellikle ekonomik alanda getirdiği olumsuzlardan kurtulamamış, dış ticaretin kesintiye uğraması ithalat ve ihracat hacmini azaltmıştır. Ayrıca önlem açısından ülkede seferberlik ilan edilerek, genç nüfusun önemli bir kısmının silahaltına girmesi için orduya büyük bir bütçe ayrılmıştır. Bu durum üretimin düşmesine neden olarak, tarımda işgücünü engellemiştir.[204] Hükümet, bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik sıkıntıları azaltmak amacıyla bazı kanunlar çıkarmıştır. Bunlar; Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunudur.[205]

Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Adnan Menderes'in siyasetteki konumunun değişmesinin ilk adımı olmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun ilk adımı; Atatürk döneminde "Toprak Reformu" ile ortaya konulmuştur. Toprak Reformu; toprağı olmayan köylüyü, topraklandırmak düşüncesiyle yapılan bir uygulamadır. Daha çok doğu bölgesini kapsayan bu uygulamayla; hem topraksız köylüye toprak dağıtarak üretimi sağlamak hem de aşiretlerin gücünü sınırlandırmak amaçlanmıştır. Toprak Reformu, 1928 senesi itibariyle meclis gündeminde yer almıştır. [206] Atatürk, 1 Kasım 1928'de TBMM'nin açılış konuşmasında ilk kez bu konuya değinerek; *"Doğu illerinde ve ülkenin diğer bölgelerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlayacağız"* ifadelerini kullanmıştır.[207] Bir yıl sonra yine meclis açılış konuşmasında; *"Tarım Kooperatiflerinin kurulmasının yanında çiftçiye toprak dağıtma, hükümetin sürekli izlemesi gereken bir durumdur. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak sağlamak, ülkenin üretimini zenginleştirecek başlıca çareler arasındadır."* sözleriyle kararlılığını belli

[203] Turgut İleri, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, Ocak 2018, 303-304.
[204] Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1974, 291-292.
[205] İleri, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi", 305.
[206] Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İletişim Yayınları, 1, İstanbul 2010, 175.
[207] TBMM Açılış Konuşmaları, Düzenlenmiş Tutanaklar, Dönem 3, Yasama Yılı 2, 1 Kasım 1928.

etmiştir.[208] 1935 yılında CHP Dördüncü Büyük Kongresinde tekrar gündeme gelerek; *"Her Türk çiftçisini yeteri kadar toprak sahibi yapmak partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için kanunlar çıkarmak gereklidir."* Cümlesiyle CHP'nin programına eklenmiştir.[209] 1937 senesinde Anayasanın kamulaştırmayla ilgili maddesinde; "çiftçiyi toprak sahibi yapmak" şeklinde düzenleme yapılmıştır.[210] 1938 yılına gelindiğinde ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı hazırlanmaya başlanmış ancak Atatürk'ün vefatı ve II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ertelenmek zorunda kalınmıştır.[211]

İsmet İnönü'nün, Cumhurbaşkanlığı döneminde Toprak Reformu tekrar gündeme gelerek; II. Dünya Savaşı'ndan etkilenen köylüye toprak dağıtımı amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı, 17 Ocak 1945'te TBMM'ye sunulmuştur. Türkiye'nin ekonomisinin temelini tarımın oluşturması ve kalkınmaya önemli katkı sağlaması kanunun en temel gerekçesi olmuştur. Türkiye'nin tarım sektörü küçük arazilerin olduğu bir yapıyla şekillenmiştir. Çiftliklerin büyük çoğunluğu 500 dönümden azdır. Bu da yaklaşık 3 milyon köylünün geçimini sağlayacak bir toprağının olmaması demektir.[212] Hem çiftçiye geçimini sağlayabileceği toprak vererek üretimi sağlamak hem de uzun zamandır yapılması planlanan Toprak Reformu'nu gerçekleştirmek amacıyla Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hazırlanmasına karar verilmiştir. Tasarı, ocak ayından itibaren komisyon tarafından görüşülmeye başlamıştır.[213]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu incelemek ve maddelerini belirlemek için; Adalet, Bütçe, Ekonomi, Tarım, Maliye, Ticaret, Anayasa ve İçişleri olmak üzere 32 kişinin yer aldığı karma bir komisyon oluşturulmuştur. Adnan Menderes ise komisyon sözcüsü olarak görev almıştır. Komisyon çalışmaları toplantılar dâhilinde üç ay boyunca sürmüştür. Tasarı iki defa görüşülüp karara bağlanmasına rağmen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 3 Mayıs 1945'te üçüncü bir görüşme yaparak tasarıya bazı maddeler

---

[208] TBMM Açılış Konuşmaları, Düzenlenmiş Tutanaklar, Dönem 3, Yasama Yılı 3, 1 Kasım 1929.
[209] *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası,* 81.
[210] Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, I, 176.
[211] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 51.
[212] Erık Jan Zurcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, 305.
[213] Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950),* I, 185; *Cumhuriyet,* 1 Şubat 1945, 1.

ekletmiştir.[214] Özellikle kanunun 17. maddesi[215] Menderes'in tepkisine neden olmuştur. Çünkü komisyon ikinci görüşme sırasında toprak sahiplerinin 2.000 dönüme kadar topraklarının kamulaştırmasının kararını verdikten sonra Başbakan Saraçoğlu, bu karar üzerinde değişiklik yaparak; 5.000 dönümden fazla olan toprakların kamulaştırılmasına karar vermiştir. Adnan Menderes, Şükrü Saraçoğlu'nun içtüzük hükümlerine aykırı olmasına rağmen, komisyon çalışmalarına müdahale etmesine ve son anda tasarı üzerinde böylesine bir değişiklik yapmasına tepki göstererek komisyon sözcülüğünden istifa etmiştir. Menderes'in istifasının ardından komisyon sözcülüğüne Cafer Tüzel getirilmiştir.[216]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'yla; topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak dağıtılması amaçlanmıştır. Kullanılmayan devlet arazileri, köylerdeki kamu arazileri ve tarıma elverişli hale getirilmiş arazilerin dağıtılması hedeflenmiştir. Bu arazilerin yetmediği durumlarda ise 5.000 dönümün üzerinde şahsi toprağı olan kişilerin topraklarının kamulaştırılarak, topraksız çiftçilere dağıtılması kararı alınmıştır.[217] Kanun, üretimin canlanmasıyla birlikte toplumsal yapıyı da eşitlik üzerine kurmayı amaçlamıştır.[218] Ayrıca toprak dağıtımının yanında; çiftçinin ihtiyaç duyduğu tarım araçlarının temin edilmesi, köyde yaşayan çiftçilere mülk verilmesi, ucuz ve kolay kredi sağlanması vb. gibi konular da kanunun amaçları arasında yer almıştır.[219]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı'na dair TBMM'de 14 Mayıs 1945'te başlayan görüşülmeler[220] 11 Haziran 1945'e kadar dokuz oturum olarak devam etmiştir.[221] Meclisteki görüşmeler sırasında yasayla ilgili iktidara yönelik büyük eleştiriler yapılmıştır. Bu durum parti içerisindeki anlaşmazlığı ortaya koymuştur.

---

[214] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 54.
[215] Maddenin aslı: *"Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde uç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16. maddelerin hükümleri işlemez geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz, işçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığım Tarım Bakanlığı belli eder."* Bk. *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 6032, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 15 Haziran 1945.
[216] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 56-57; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 55.
[217] Erdal İnce, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, 48.
[218] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 55.
[219] *Cumhuriye*t, 6 Şubat 1945, 3.
[220] *Akşam*, 14 Mayıs 1945, 3.
[221] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 57.

Özellikle yasanın 17. maddesi Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Adana Milletvekili Cavit Oral ve Eskişehir Milletvekili Emin Sazak gibi büyük toprak sahiplerinin tepkisine neden olmuştur.[222] Kanunun ikinci görüşmelerinin yapıldığı 16 Mayıs 1945'te kürsüye gelen Menderes, iktidara yönelik muhalif tutumuyla şunları söylemiştir;

"Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bugüne kadar yaptığı kanunların belki de en önemlisinin üzerinde bulunuyoruz. Çünkü Toprak Kanunu içerdiği maddeler itibariyle çok faydalı olabileceği gibi memleketi zirai iktisadi perişanlığa düşürecek bir kanun da olabilir. Asıl konuya girmeden önce Yüksek Heyetimizin aydınlatılmasını gerekli bulduğum komisyon görüşmeleri sürecinden izninizle bahsetmek istiyorum. Kanun tasarısını incelemek için görevlendirilen komisyonumuz; konuya büyük önem vererek üç ay boyunca aralıksız çalışmış ve tasarıyı bir defa değil, iki defa görüşmüştür. Komisyon görüşmeleri sonucunda tasarının kabulüne karar verilmesinin ardından Sayın Başbakan, gelerek bazı tekliflerde bulunmuştur. Komisyon sözcüsü olarak iki defa görüşmesini yapmış bulunduğumuz maddeler üzerinde İçtüzük hükümlerine aykırı olmasına rağmen üçüncü bir görüşme yapmak istemiştir. Bunun üzerine ben, bazı maddelere muhalifim diye açıkladım ve yüksek huzurunuzda meseleyi anlatma gerekliliği duydum. Çünkü üçüncü görüşmede yapılan değişiklikler, komisyonun önceden belirlediği maddeler arasında tezatlık yaratmıştır. İşte bazı maddelere itiraz edişimin, komisyonda üçüncü görüşme yapılmasından ve muhalefetimin o görüşmede yapılmış olan değişikliklerden dolayı olduğunu bu suretle belirtmiş oluyorum. Geçici komisyonun beni sözcü seçmesinden dolayı minnettarım. Ancak şu sebeplerle içinde bulunduğum namüsait durumun vazifeyi gereği gibi yapmaktan beni alıkoyacağını sandığım için bu vazifenin, daha liyakatla yapacak bir arkadaş tarafından kabulünü rica etmiş bulunduğumu huzurunuzda belirtmek isterim." cümleleriyle komisyon sürecini ve sözcülüğü bırakma sebebini açıklamıştır. [223]

Konuşmasına devam eden Menderes, kanunla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;

"Komisyonda görev almış ve çiftçiliği meslek edinmiş bir arkadaşınız olarak kanun tasarısı hakkında görüşlerimi kısaca belirtmek isterim. Türkiye'nin yüz ölçümü yetmiş

[222] Aydemir, *Menderesin Dramı*, 116.
[223] TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Cilt 17, Birleşim 55, 16 Mayıs 1945, 111-112.

milyon hektarı aşan bir genişlikte olmasına rağmen nüfusu henüz 20 milyon değildir. Dağlık kısımlar çok olsa bile geniş toprakların fazla olmasından dolayı kalabalık bir nüfus bu topraklara yerleşebilir. Ancak bu duruma rağmen toprak sıkıntısı yaşadığımız da hakikattir. Toprak sıkıntısının sebepleri arasında nüfus dağılımının yanlış yapıldığını düşünmekteyim. Çünkü bazı bölgelerimizde nüfus fazlayken, bazı verimli toprakların olduğu bölgelerimiz de ise nüfus oldukça azdır. Dolayısıyla bu topraklar değerlendirilememektedir. Ülkemizde toprağını eken %75 oranında ki insanların 500 dönümden az toprağının olduğunu ve bu toprakların kendileri tarafından işlendiği gerçektir. Bu doğrultuda aşırı önlemlere başvurmak yerine mülk arazileri üzerinde bazı ıslahların yapılmasıyla çözüm bulunabileceği kanaatindeyim…" şeklindeki ifadeleriyle Menderes, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun, bir bakıma gerekli olmadığını açıklamıştır. [224]

Menderes, konuşmasında toprağı işleme yönündeki eksikliğe de vurgu yaparak; "toprağın az oluşundan ziyade özellikle halkın elindeki toprağı ekebilmesi için gerekli olan sermaye ve teçhizat gibi ihtiyaçlardan sıkıntı çekilmektedir." cümleleriyle CHP iktidarının yanlışlarını dile getirmiştir.

Menderes'in, konuşmasının en ilgi çekici yanı ise kanunu, Nazi Almanya'sının Erbhof Yasasına benzetmesidir; "Tasarıdaki çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek düşüncesi, modern iktisadi hayatın gerektirdiği bir iş bölümü kavramıyla açıklanamaz. Bunlar nasyonal sosyalist rejiminin iskân ve Toprak Kanunu olan Erbhof Kanunundan hemen hemen aynı şekilde alınmış düşünce ve hükümlerdir." Menderes, bu ifadeleriyle iktidarın asıl düşüncesinin; köylü halkın kentlerde bulunmasını önlemek olduğunu belirtmiştir.[225]

Menderes, asıl eleştirisini kanunun 17. maddesi üzerinde yapmıştır; "Başbakanın teklifiyle yapılan değişikliklere gelince, bunun en önemli olanı 17. maddedir. Başbakan tarafınca kanuna eklenen maddeye göre; bir toprak, sahipleri tarafından düzenli bir şekilde işletiliyor olsa dahi en geniş 5.000 dönümden en küçük 500 dönüme kadar olan tüm işletmelere hiçbir güvence bırakmamaktadır." şeklinde ifade etmiştir. Menderes'e

[224] TBMMZC, aynı bölüm, 112.
[225] TBMMZC, aynı bölüm, 116.

göre bu maddeyle özel mülkiyete zarar verilmiştir. Ayrıca büyük toprak sahibi kimseler ortadan kalkmış olacaktır. [226]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, tüm eleştirilere rağmen 11 Haziran 1945'de oy çokluğuyla kabul edildiği gibi 11 Haziran tarihinden itibaren her yılın, Toprak Bayramı olarak kutlanılmasına da karar verilmiştir.[227] Menderes ise yapılan oylamaya katılmamıştır.[228] Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilmesine rağmen uygulamaya geçememiştir. Sebebi ise; Ziraat Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun görevden ayrılarak yerine kanunu eleştirenler arasında yer alan Cavit Oral'ın gelmiş olmasıdır. Hükümet değişikliği sonucu 1948 yılında Ziraat Bakanlığı koltuğuna oturan Cavit Oral, 27 Mart 1950'de kanun üzerinde değişikliğe giderek; 5618 sayılı kanunu çıkartmıştır. Böylelikle yapılmak istenen Toprak Reformu sonuçsuz kalmıştır.[229]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde CHP iktidarına karşı yapılan muhalefet, Türk siyasetinde yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlamıştır.[230] Özellikle daha önce mecliste fazla tanınmayan Adnan Menderes'in siyasetteki konumunun değişmesine öncülük etmiştir.[231]

---

[226] TBMMZC, aynı bölüm, 113.
[227] *T.C. Resmi Gazete*, Sayı 6033, Toprak Bayramı Kanunu, 16 Haziran 1945.
[228] TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Cilt 18, Birleşim 72, 11 Haziran 1945, 232.
[229] Aydemir*, Menderesin Dramı*, 119.
[230] İnce, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, 129.
[231] Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 73; Metin Toker, bu konuyla ilgili, *"Toprak Kanunu, kanun olarak Türkiye'ye bir şey getirmedi ama, Toprak Kanununun müzakeresi Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıklarının önüne çıkardı."* ifadelerini kullanmıştır. Bk. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950),* 58.

İKİNCİ BÖLÜM
CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES İLİŞKİSİ

2.1. CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES'İN TANIŞMASI

Türk siyasetinin iki önemli liderinin tanışması bilinenin aksine yıllar öncesine dayanmaktır. Celal Bayar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir Mesul Kâtibi görevindeyken, Adnan Menderes, İzmir Amerikan Kolejinde bir lise öğrencisidir. Dolayısıyla ilk tanışmaları farklı bir ortamda gerçekleşmiştir. O yıllarda 15-16 yaşlarında olan Adnan Menderes, iki sınıf arkadaşıyla birlikte okulunda yaşadığı bir sorunla ilgili Celal Bayar'ı ziyaret etmiştir. Menderes, kolejde görev yapan bazı öğretmenlerin, öğrencilere misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğunu ve bunun sonucunda arkadaşlarının dinden döndüğünü ifade ederek, devletin konuyla alakalı bir şeyler yapmasını istemiştir. Bayar, konuyla ilgileneceğini ifade ettikten sonra okul yönetimi ve maarif müdürlüğüyle irtibata geçerek öğretmenlerin değiştirilmesini sağlamıştır. Bayar, Menderes ve arkadaşlarının cesaretini ve vatansever duruşunu takdir ettiğinden yaşanan hadiseyi unutmamıştır. Yıllar sonra Adnan Menderes'in;

"Hatırlar mısınız? Sizin İzmir Kâtib-i Mesullüğünüz sırasında, Kızılçullu Amerikan Kolejinden üç öğrenci sizi ziyarete gelmiş ve okullarında bazı misyoner hocaların Müslüman gençleri Hristiyan yapmaya çalıştığından şikâyet etmişlerdi. İşte o üç öğrenciden biri benim." şeklinde olayı anlatmasıyla Bayar, o öğrencinin Menderes olduğunu hatırlamıştır.[232]

Millî Mücadele Dönemi'nde ise aynı yerde bulunmalarına ve birbirlerini ismen bilmelerine rağmen karşılaşma imkânlarının olmadığı görülmektedir. 27 Mayıs 1919'da Aydın ve çevresinin Yunanlıların işgaline uğramasıyla birlikte Adnan Menderes'in çiftliğinin olduğu yani Menderes nehrinin kuzey ve güney kıyılarına mücadele hattı kurulmuştur. Celal Bayar, o yıllarda "Galip Hoca" takma adıyla Çakırbeyli civarlarında dolaşarak halka mücadele fikrini yaymış; halkın örgütlenebilmesi için Mukavemet Cephesi'ni kurmuştur. Menderes, Bayar'ın Millî Mücadeledeki faaliyetlerini ve teşkilat çalışmalarını bilmesine rağmen onunla bir araya gelememiştir. Aynı şekilde Bayar da;

---

[232] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, 25-28.

Çakırbeyli Çiftliği'nin, Menderes'e ait olduğunu öğrense de kendisiyle karşılaşma ortamı bulamıştır.[233]

Celal Bayar ile Adnan Menderes'in yollarının kesişmesi siyasetle mümkün olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapatıldığı yıllarda iki isim, Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde bir araya gelmiştir. Türkiye'de çok partili hayatı geçekleştirmek isteyen Atatürk, arkadaşı Fethi Okyar öncülüğünde 12 Ağustos 1930'da SCF'nin kurulmasını sağlamıştır. SCF'nin, kurulmasının ardından birçok ilde teşkilatlanma çalışmalarını yürüten Fethi Okyar, fırkanın Aydın İl Başkanlığı görevini Menderes'e vermiştir. Ancak ülke içerisinde bir takım olayların yaşanması sebebiyle; SCF, 17 Kasım 1930'da kapatılmış, Menderes'in görevi de sona ermiştir.

SCF kapatıldıktan sonra CHF, kendisini toparlamak amacıyla çeşitli bölgelere heyetler göndererek başarılı kişileri bünyesine almak istemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden arkadaşı ve aynı zamanda Siirt Mebusu Mahmut Bey, Celal Bayar'ın Ege Bölgesine gönderilecek olan heyetin başında olmasını teklif etmiştir. O dönem İş Bankası Müdürü olan Bayar, siyasetten uzakta olduğunu ifade ederek teklifi reddetmiştir. Ancak İsmet İnönü'nün de aynı görüşte olduğunu öğrenince kabul etmiştir. Bayar'ın başkanı olduğu Vasıf Çınar, Ziya ve Halit Onaran gibi kişilerin de olduğu heyet; Ege Bölgesi'ne yola çıkarak, önce İzmir'e sonra Aydın'a gelmiştir.

Celal Bayar, Vasıf Çınar'ın aracılığıyla Menderes'le görüşme imkânı bulmuştur. Görüşme sırasında Menderes'in ülke sorunlarını açık bir şekilde ifade etmesi ve bu sorunlara ürettiği çözümler dikkatini çekmiştir. Böylelikle kendisinin CHF'ye katılmasını istemiştir.[234] Menderes, heyete sunmuş olduğu şartların kabul edilmesiyle birlikte fırkaya girerek, Aydın İl Başkanlığı görevini üstlenmiştir.[235] Bayar, Menderes'ten olumlu izlenim aldığını ve Ankara'ya dönüşünde ondan Atatürk'e övgüyle bahsettiğini dile getirmektedir.[236]

Celal Bayar ile Adnan Menderes'in, bu süreçten sonra 1945 bütçe görüşmelerine kadar bir diyaloglarının olmadığı görülmektedir. Menderes'in, Meclise adım attığı yıllarda Bayar, İktisat Vekilliği görevindedir. Yapmış olduğu iktisadi planlamalarla

---

[233] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 35; Kayadibi, *Celal Bayar,* 32-33.
[234] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 28-33.
[235] Dilipak, *Menderes Dönemi*, 50.
[236] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 33.

siyasette önemli bir konumdadır. Görevinde başarılı olması sonucu 1937 yılında Başvekilliğe kadar yükselmiştir. Adnan Menderes'in ise milletvekilliğinin ilk yılları, kendisini gösterdiği bir devre olmamıştır. Daha çok Meclise alışma süreci içerisindedir. Ancak zamanla dilekçe komisyonu üyeliği, parti müfettişliği, kongre üyeliği ve müşahitliği görevlerini üstlenmesiyle deneyim kazanmıştır. Adnan Menderes, aldığı görevlerle Mecliste bir mevkiye ulaşınca Celal Bayar'ın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine yapmış olduğu eleştiriler, Bayar'ın bir bakıma Menderes'i fark etmesini sağlamıştır.[237]

Celal Bayar ile Adnan Menderes arasındaki ilişki 1945 bütçe görüşmeleri sonucunda verilen Dörtlü Takrir'e kadar, Mecliste bulunan herhangi iki milletvekilinin sadece birbirlerine selam vermelerinden ve el sıkışmalarından ibaret olmuştur.[238]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Mecliste tartışıldığı tarihlerde bir yandan da 1945 yılının yedi aylık (1 Haziran- 31 Aralık) Bütçe Kanunu görüşmeleri başlamıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na yapılan eleştiriler 1945 bütçe görüşmelerinde de devam etmiştir. Özellikle Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ve Manisa Milletvekili Hikmet Bayur gibi parti milletvekilleri kanunu sert bir şekilde eleştirmiştir. Adnan Menderes ise görüşmeler sırasında mali açıdan bir değerlendirme yaparak; yedi aylık bütçede 66 milyon liraya yakın açıklığın görüldüğünü ve bu durumun devlet borcunun yıldan yıla artması demek olduğunu ifade etmiştir. Fiyatların yüksekliğiyle gerçekleşen hayat pahalılığından ve memurların sıkıntılarından bahsederek iktidara eleştiride bulunmuştur.[239]

Eleştirilerle birlikte 29 Mayıs'ta Bütçe Kanunu için yapılan oylamada Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak ret oyu kullanmışlardır. Celal Bayar, görüşmeler sırasında Adnan Menderes gibi açık eleştiri yapmasa da, 1945 bütçesine tepkisini ve karşı olduğunu oylama sırasında göstermiştir.[240]

---

[237] Süleyman Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2011, 26-27.

[238] Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950),* 52.

[239] TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Birleşim 58, Cilt 17, 21 Mayıs 1945, 228-230.

[240] Üye sayısı: 455, oy verenler: 373, Kabul edenler: 368, Kabul etmeyenler: 5, Çekimser: 0, Oya katılmayanlar: 77, Boşlar: 5. Ayrıntılı bilgi için bk. TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Birleşim 65, Cilt 17, 29. 05.1945, 512; *Son Posta*, 30 Mayıs 1945, 1; Hikmet Bayur, eleştirisine rağmen bütçe oylamasında evet oyu kullanmıştır. Ancak 5 ret oyun çıkmasına karşılık hükümetin güvenoyu tazelemesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu aynı gün kabinesi için güvenoyu istemiştir. Oylamada Hikmet Bayur ve Recep Peker ret oyu kullanmıştır. Bütçe oylamasında oy kullanan beş kişiyle birlikte

2.2. DÖRTLÜ TAKRİR VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASI

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi, II. Dünya Savaşı'yla başlayan bir sürecin sonucudur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından savaşın etkilerinden korunmak amacıyla uygulanan sert politika, sosyal ve iktisadi hayatı olumsuz etkileyerek, halkın tek parti hükümetine karşı hoşnutsuzluğunu geliştirmiştir. Bu durum parti içerisinde zaten var olan muhalif seslerin ve anlaşmazlıkların artmasına sebep olmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı'nın demokrasi cephesi tarafından kazanılması ve Türkiye'nin Batı kanadıyla ilişkilerini geliştirme gerekliliği, demokrasinin var olması inancını doğurmuştur. Nitekim savaşın ardından müttefik devletlerin, tek partili yönetimlere karşı önemli bir zafer elde ettiği ve "demokrasi" kelimesinin yayıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda oluşan yenidünya düzeniyle[241] bazı dengeler değişmiştir.

İsmet İnönü, daha önce ifade edildiği üzere; 1938'de yapılan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda; "Millî Şef" ve "CHP'nin değişmez başkanı" unvanını almıştır. Bu unvan, İnönü'nün her ne kadar resmi sıfatı şeklini almasının yanında dönemin adını da nitelemiştir. Şevket Süreyya Aydemir, Millî Şeflikle ilgili; demokrasi kurallarının yer alamayacağını, üstünlük iradesi taşıdığını, otoriterlik ve tek adamlık gibi yönetim şeklinin olduğunu" ifade etmektedir. Bakıldığında Aydemir'in, açıklamalarının doğruyu teşkil ettiği ve ülkenin savaş süreciyle birlikte otoriter bir yönetim şekliyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir.[242] İfade edilen tek parti rejimi, hem toplumun hem de siyasetin CHP'ye karşı hoşnutsuzluğunu ve tepkisini geliştirmiştir. Bu durum ise CHP içerisinde alışılagelmişin dışında muhalif bir grubun doğmasına neden olmuştur.

İnönü, hem parti içi muhalefetin önüne geçmek hem de Türkiye'nin Batı tarafında olduğunu göstermek amacıyla demokrasi çağrısında bulunmaya başlamıştır. İnönü'nün değişen dünyaya ayak uydurma isteği, 19 Mayıs 1945'te demokrasiye yönelik mesajlarla verdiği nutkunda görülmektedir. Fakat İnönü sadece bu çağrıyla kalmayıp, 1946 yılında yapılacak olan CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda kendisine verilen unvanı kaldırarak,

---

toplam 7 ret oy çıkmıştır. Bu doğrultuda Hikmet Bayur'un, bütçe kanunundan ziyade hükümete yönelik eleştiride bulunduğu anlaşılmaktadır. Bk. TBMMZC, aynı bölüm, 515.

[241] Savaşın iki önemli kazananı Amerika ve Sovyetler Birliği ekseninde olmak üzere iki kutuplu, yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmış ve böylelikle Soğuk Savaş dönemi başlamıştır.

[242] Aydemir, *İkinci Adam*, 51.

Millî Şef Dönemini sona erdirecektir. Bu durum İnönü'nün, demokrasi isteğinde samimi olduğunu açıklamaktadır.[243]

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Bütçe Kanunu görüşmeleriyle artan muhalefetle demokratik sürecin başladığı söylenebilir. CHP'nin, içerisinde var olan zamanla gelişen bu muhalif grubun önemli temsilcileri bulunmaktadır. Grubun başlıca temsilcisi, Atatürk'ün son Başbakanı unvanını taşıyan Celal Bayar'dır. Bayar, belirgin olarak muhalif tavrını, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu oylamasına katılmayarak göstermiştir.[244] Grubun ikinci önemli temsilcisi Adnan Menderes'tir. 1945 yılında görüşülen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine yaptığı eleştirilerle, Mecliste öne çıkmış ve CHP yönetimine karşı olduğunu açıklamalarıyla göstermiştir. Bakıldığında, Bayar ve Menderes'i bir araya getiren etkenin CHP ve özellikle de İnönü muhalefetinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ayrı ayrı yapmış oldukları muhalefetin ardından, iki devlet adamı 1945 bütçe görüşmelerinde, birlikte ret oyu kullanmışlardır. Muhalif grubun diğer temsilcileri ise Fuat Köprülü ve Refik Koraltan olmuştur.[245]

Ülkede hürriyet ve demokratik açılımların gerekli olduğunu savunan bu dört milletvekili, CHP'ye takrir (önerge) vermeyi düşünmüştür. Adnan Menderes, takrir için Celal Bayar'ı aralarına alıp onu öncü yapmak istemiştir. Çünkü Menderes, Bayar'a oldukça saygı duymaktadır. Siyasetteki gücünün ve konumunun da farkındadır. Her şeyden önce Bayar, Atatürk'ün son Başbakanı olduğu için büyük bir prestije sahiptir. Takrirde imzasının olması, İnönü karşısında başarıya ulaşabilmenin başlıca yoludur. Bu doğrultuda Adnan Menderes, Celal Bayar'ın da olduğu bir yemek esnasında düşüncelerini onunla paylaşmıştır. Bayar, uzun zamandır partide demokrasi adına yenilik yapılmasının gerekli olduğunu düşündüğü için Menderes'in teklifini kabul etmiştir. Böylelikle yıllarca bir arada devleti yönetecek olan iki devlet adamı, aynı düşünce etrafında bir araya gelmiştir.[246]

---

[243] Başbakan İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 tarihli nutkunda; *"Siyaset ve fikir hayatımızda, demokrasi prensiplerinin daha geniş mikyasta tatbiki hüküm süreceği."* ifadelerini kullanmıştır. Bk. Aydemir, *İkinci Adam*, 126; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 63.

[244] TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Cilt 18, Birleşim 72, 11 Haziran 1945, 234.

[245] Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, II, 545-554.

[246] Adnan Menderes'in, Bayar'ı takrire almak istemesine Fuat Köprülü olumlu bakmamıştır. Çünkü Fuat Köprülü, Celal Bayar'a ihtiyaç olmadan da takririn verilebileceği düşüncesindedir. Ancak Menderes'in, Bayar konusunda diretmesi üzerine bu fikri kabul etmiştir. Bk. İsmet Bozdağ, *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997, 15.

Celal Bayar, verilecek takririn geniş tutulmasını ve parti içerisinde yapılması planlanan yeniliklerin tüm açıklığıyla ifade edilmesini istemiştir. Ancak Adnan Menderes ve Fuat Köprülü öncelikle hükümete, takrirde belirlenen fikirlerin benimsetilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Buna karşılık Bayar, *"Halk Partisi'nin bu fikirleri kabul etmesi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Hele bu takrirde bizim imzamız varsa."* ifadelerini kullanmıştır. Bayar, bu sözleriyle CHP'nin katı tutumuna işaret etmiş ve aynı zamanda kendisinin ve arkadaşlarının parti içerisindeki konumunun güçlü olduğunu belirtmiştir. Olayların gelişimi doğrultusunda hamle yapılmasının daha doğru olacağını düşünse de arkadaşlarının söylediklerine de katılmıştır. Böylelikle takrir kısa ve öz bir şekilde hazırlanmıştır.[247]

7 Haziran 1945'te parti grubuna; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından demokrasi ve özgürlüklerin genişletilmesi amacıyla "Dörtlü Takrir" (Dörtlü Önerge) verilmiştir. Takririn hazırlanmasının bir diğer sebebi ise CHP iktidarı süresince milletvekillerinin, kendilerini ifade etme ve eleştiride bulunma haklarının olmamasıdır. Takrirde; Meclisin hükümeti kontrol etmesi, anayasada yer alan hak ve hürriyetlerin kişiye verilmesi ve parti çalışmalarının demokratik düzende yapılması istenilmiştir. Ayrıca İnönü'nün 19 Mayıs Nutku'na da atıfta bulunularak, takririn bir diğer nedeni açıklanmıştır.[248]

Takriri veren milletvekilleri taleplerinin hem ayrıntılı olarak incelenmesi hem de kamuoyu tarafından bilinmesi amacıyla takririn Mecliste görüşülmesini istemişlerdir. Ancak Başbakan Şükrü Saraçoğlu, buna izin vermeyerek takririn gizli oturumda görüşülmesini uygun bulmuştur.[249]

Dörtlü Takririn ardından siyasetteki ortam değişmeye başlamıştır. Takririn verilmesi, iktidar partisi içerisinde büyük yankı uyandırmış ve Meclisteki birçok milletvekillinin ilgi odağı haline gelmiştir. Bayar, bu süreçte temkinli hareket ederek; tanıdık-tanımadık çoğu milletvekiline karşı mesafeli yaklaşmıştır. Menderes ise Bayar'ın tam aksine yakın bir tavır göstererek; takririn desteklenmesi için çaba sarf etmiştir. Bayar'ın buradaki davranışının, böylesine hassas bir dönemde daha emin adımlarla

[247] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 16; Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 43.
[248] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 18- 21; Koçak, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, II, 562.
[249] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 81-82.

yürümeyi amaçlaması ve bu sebeple gereksiz samimiyete yer vermeyi istememesinden dolayı olduğu düşünülmektedir.[250]

Takrir, CHP binasında yapılan toplantılarda eleştiriye uğramıştır. CHP'nin yaklaşımı Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs Nutku'na paralel bir şekilde gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla grup toplantılarında takririn reddedilmesine karar verilmiştir. İsmet İnönü takrirle ilgili; *"bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler."* ifadelerini kullanmıştır. İnönü, bu sözleriyle kendi partisinde eleştirinin ve muhalefetin olmasını istemediğini belirterek, çok partili hayata geçilmesinin işaretini vermiştir.[251]

12 Haziran 1945'te takriri görüşmek üzere toplanan parti grup toplantısı 7 saat boyunca devam etmiştir. Bayar ve Menderes başta olmak üzere takrire imzasını veren milletvekilleri eleştiriye ve hakarete uğramıştır. Meclis kürsüsünde konuşmalarına çok az müsaade edilerek; takrir sahipleri ihanetle suçlanmıştır. Celal Bayar, görüşmeler sırasında Menderes'in başka bir yönünü tanıdığını; konuşma şeklini, tavrını ve eleştirilere karşı mücadelesini takdir ettiğini belirtmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, takririn geri alınmasını istese de Bayar, "takrir geri alınmak için verilmemiştir" sözleriyle kararlılığını göstermiştir.[252]

Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945'de Meclis kapalı oturumunda görüşülerek oy birliğiyle reddedilmiştir.[253] Takririn reddedilmesinin ardından Menderes ve Köprülü, kamuoyunda iktidarı eleştirmelerinden dolayı 21 Eylül 1945'te CHP'den ihraç edilmişlerdir.[254] Celal Bayar, arkadaşlarının CHP'den çıkarılmasının ardından İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğini bildirmiştir. Bayar'ın sadece milletvekilliğinden istifa edip parti üyeliğine devam etmesi basın tarafından eleştirilmiştir.[255] Celal Bayar'ın, ilk etapta partiden ayrılmak istememesinin en önemli sebebi, CHP'yi kendi evi gibi

---

[250] Aydemir, *İkinci Adam*, 440.
[251] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 67.
[252] Görüşmeler sırasında yapılan eleştirilerin dozu giderek artmış, bazı milletvekilleri takriri veren kişilerin artık arkadaşları olmadıklarını belirtmişlerdir. Fuat Köprülü, bu esnada ayağa kalkarak takriri geri almak istemiştir. Celal Bayar, Köprülü'yü yerine oturtmuş; *"biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlar değiliz"* sözleriyle sert bir tepki göstermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 44-45.
[253] *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1945, 1; *Son Posta*, 13 Haziran 1945, 1.
[254] *BCA*, 490.1/ 5.27.17.
[255] Vakit Gazetesi Başyazarı Asım Us'un eleştirisinin ayrıntısı için Bk. *Vaki*t, 1 Ekim 1945, 1-2; Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 110.

görmesidir. Çünkü Bayar'ın siyaset hayatına CHP'de başlaması ve ayrıca Atatürk ve İnönü'yle yıllarca birlikte çalışması, parti ile bağını bitirmemesinde etkili olmuştur.[256]

İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'teki Meclis açılış konuşmasında; ülkedeki eksikliğin demokrasi olduğunu ifade ederek, karşısında mücadele verebileceği bir muhalefet partisinin kurulmasını istediğini belirtmiştir. Partinin de Celal Bayar başkanlığında olmasını tasarlamıştır. Bunda en büyük etken Bayar'ın, hem Atatürk ilkelerine verdiği değer hem de siyasette edindiği tecrübelerle kuracağı yeni partinin, ülkeye ve kendilerine tehlike yaratmayacağı düşüncesidir.[257] İnönü'nün konuşmasının ardından 2 Kasım 1945'te Refik Koraltan da aynı sebepten dolayı partiden ihraç edilmiştir. Bayar, arkadaşlarının partiden çıkarılması ve İnönü'nün demokrasi çağrısı üzerine; düşündüklerini özgürce söyleyebilecekleri ve iktidarı eleştirebilecekleri bir partinin hazırlığına başlamak amacıyla; 3 Aralık 1945'te parti üyeliğinden de ayrılarak CHP'yle olan bağlarını tamamen koparmıştır.[258]

Takriri veren dört milletvekilinin aslında bu yola çıkarken amaçları, yeni bir partinin kurulması olmamıştır. CHP içerisinde demokrasi adına bir takım yeniliklerin yapılması için takriri vermişlerdir. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in söylemlerinde de bu açıkça görülmektedir.[259]

Takririn verilmesi ve bunun sonucunda partiden ihraçların gerçekleşmesiyle yeni bir partinin düşüncesi tam anlamıyla ortaya çıkmıştır. Demokrasiyi gerçekleştirmekte kararlı olan bu dört isim, görüşmelere devam ederek parti çalışmalarına başlamıştır. Partinin kurulma sürecinde birden fazla toplantı yapılmıştır. Bu toplantılar Bayar'ın başkanlığında ve çoğunlukla Menderes'in evinde gerçekleşmiştir. Menderes'in evi bir bakıma yeni partinin merkezi haline gelmiştir. Bayar, çalışmalarda özellikle Adnan Menderes'in büyük emeğinin olduğunu ifade etmektedir. Menderes'in düşünceleri, titizlikle çalışması, parti programı üzerindeki ifadeleri ve toplumu çok iyi tanıması

---

[256] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 28;
[257] Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, 75-76.
[258] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 110-11.
[259] Celal Bayar, bu konu hakkında verdiği bir röportajda; dörtlü takriri verdiklerinde sadece Cumhuriyet Halk Partisi bünyesinde ıslahat yapılmasını istediklerini, kendisinin parti kurmak gibi bir niyetinin olmadığını ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mehmet Ali Birand- Can Dündar- Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, 28; Adnan Menderes'te aynı şekilde başka bir partinin kurulmasını asla düşünmediğini belirtmiştir. Bk. *Vatan*, 22 Eylül 1945, 3; Bozdağ, *Menderes Menderes*, 22; Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 298.

Bayar'ın dikkatini çekmiştir. Bu sebeple Bayar, onu tanıdıkça sevgisinin ve saygısının giderek arttığını dile getirmiştir. Bakıldığında iki devlet adamının arasındaki ilişkinin, daha samimi ve ileri bir boyuta ulaştığı görülmektedir. [260]

Bayar, CHP'den ayrıldıktan sonra 4 Aralık 1945'te basın toplantısı düzenleyerek yeni bir partinin kurulacağının haberini vermiştir. Böylelikle Demokrat Parti (DP) veya diğer ismiyle Demir Kırat[261] 7 Ocak 1946'da Ankara Sümer Sokağı'nda kurulmuştur. Parti'de "Liberalizm ve Demokrasi" fikirleri esas alınmıştır.[262] Bakıldığında Dörtlü Takririn verilmesi ve DP'nin kurulması yalnızca CHP'yle ilişkilendirilebilecek bir mevzu değildir. O günün dış siyaseti çok partili hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. DP'nin kurulması Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte Atatürk'ün hayata geçirmeye çalıştığı çok partili hayat, ilk kez kesintisiz bir şekilde başarıya ulaşmıştır. DP'nin kurulması ise Bayar ve Menderes'in yıllarca bir arada anılmalarını gerçekleştirmiştir.

DP'nin kuruluşunun ardından Celal Bayar, basın mensuplarına başta Adnan Menderes olmak üzere çalışma arkadaşlarını tanıtarak parti programından bahsetmiştir.[263] Basın mensuplarından biri, Bayar'a; *"partininiz sağ mıdır? Sol mudur?"* sorusunu yönelttiğinde Bayar, *"partimiz demokrattır"* ifadesini kullanmasının ardından sözü Adnan Menderes'e vermiştir. Menderes, *"Siz Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerini bulun, biz Demokrat Parti'nin onun neresinde olduğunu gösterelim"* demiştir. Menderes'in bu sözleri, Bayar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ertesi gün yapılan oylamayla partinin genel başkanlığına Bayar seçilmiştir.[264]

Bayar ve Menderes, DP'nin teşkilatlanma çalışmalarını büyük bir hızla yöneterek şehirlerdeki birçok tanınan isimle irtibata geçmişlerdir. Partinin ilk teşkilatı, Ankara ve İstanbul'da kurulmuştur. Bunun dışında ülkenin pek çok yerinden teşkilat görevini

---

[260] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 52; Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 116.
[261] Demokrat Parti'nin halk dilindeki ismidir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Birand, vd., *Demirkırat*, 34; Dilipak, *Menderes Dönemi*, 108.
[262] Demokrat Parti'nin kurulmasından önce 22 Eylül 1945'te Nuri Demirdağ tarafından "Milli Kalkınma Partisi" adıyla muhalefet partisi kurulmuştur. Ancak İnönü'nün 1 Kasım 1945'te yaptığı Meclis konuşmasında, bir muhalefet partisinin kurulmasını istemesi ve Milli Kalkınma Partisi'nin ise o tarihte var olması; İnönü'nün partiyi dikkate almadığını göstermektedir. Milli Kalkınma Partisi, yönetici kadrosunun güçlü olmaması ve 1946-1950 genel seçimlerinde varlık gösterememesi gibi sebeplerden ötürü Demokrat Partisi'nin gerisinde kalmış ve 1958 yılında ise feshedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Orhan Özacun, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2, 2013.
[263] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği,* 111.
[264] Taşkın Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, Şule Yayınları, İstanbul 2007, 15-16.

üstlenmek isteyen kişiler, DP'ye telgraflar göndermiştir. Bayar, gelen telgrafları çoğunlukla Menderes'le birlikte değerlendirerek, onun düşüncelerini almıştır. Teşkilat çalışmaları, bilhassa Ege Bölgesinde ileri seviyeye ulaşmış, Ege Bölgesi bir bakıma partinin hareket noktası halini kazanmıştır. İzmir başta olmak üzere Manisa, Aydın ve Denizli gibi şehirlerde DP teşkilatı kurulmuştur. Diğer yandan Trabzon, Samsun ve Zonguldak başta olmak üzere Karadeniz Bölgesinde de teşkilatlanma çalışmaları hız kazanmış, parti şubeleri açılmıştır. DP, bir buçuk ay içerisinde 16 il ve 36 ilçede kuruluşunu tamamlamıştır.[265]

2.3. DEMOKRAT PARTİ'DE CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES

2.3.1. 1946 Genel Seçimleri

CHP, çok partili hayata geçildikten sonra önemli faaliyetlerde bulunmuştur. İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihindeki CHP Genel Kurultayında; seçim kanununda değişiklik yapılmasına ve 1947 yılında gerçekleşecek olan seçimlerin (belediye-genel) bir yıl erkene alınmasına yönelik kararlar almıştır. Ocak ayında kurulan ve daha teşkilatını henüz tamamlayamayan DP, seçimlerin erkene alınmasına tepki göstermiş; özellikle Bayar ve Menderes, İnönü'nün böyle bir değişiklik yapmasını eleştirmiştir. Bayar, basına verdiği bir demeçte seçimlerin erken yapılmasıyla ilgili; ortada sebep yokken seçimlerin öne alınmasının her şeyi açıkladığını, CHP'nin bir taktik uygulayarak DP'ye zarar vermek hareketinde olduğunu dile getirmiştir.[266] Menderes ise seçimlerin öne alınmasıyla ilgili; ortada gerekli bir sebebin olmadığını, CHP'nin tek parti siyasetine devam etmek isteğinde olduğunu ifade etmiştir.[267] Seçimlerin iktidar tarafından bir yıl erkene alınma kararı ve buna karşılık DP yönetiminin bu karara karşı eleştirileri, iktidar ve muhalefet arasındaki ilk çatışmayı ortaya koymuştur.[268]

---

[265] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 119-121.
[266] *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1946, 1; Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 134.
[267] Dilşen İnce Erdoğan, Talip Kabadayı, Hüseyin Üreten, Gülay Gündeay, *Türk Tarihinde Adnan Menderes*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, 2, Şubat 2012, 530.
[268] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 130-133; İnönü, 10 Mayıs 1946 CHP Kurultayında aldığı karardan sonra 5 Haziran 1946'da Seçim Kanununda değişiklik yaparak, iki dereceli seçimden tek dereceli seçime geçilmesine karar vermiştir. Yine aynı gün Cemiyetler Kanunu üzerine de bazı düzenlemeler yaparak; dernek ve parti kurmak için önceden izin alınması şartını kaldırmıştır. Bk. Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 143.

Kabul edilen 4918 sayılı "Milletvekili Seçim Kanunu" nda, tek dereceli çoğunluk seçim sistemi[269] kabul edilmiştir. Bunun yanında açık oy-gizli tasnif yönteminin uygulanmasına ve denetimin adli birimler yerine idari birimler tarafından yapılmasına yönelik kararlar alınmıştır.[270]

Bayar, kabul edilen yeni seçim kanununu demokrasiye aykırı bulmuştur. Kanunla alakalı; "Halka oy verme serbestliği tanımaması ve buna istinaden demokratik kuralların olmaması yeni seçim yasasının güvence vermediğini göstermektedir. Tüm bu gelişmeler açıkça belirtmektedir ki; CHP, muhalefete izin vermemekte kararlıdır..." şeklinde eleştirel ifadeler kullanmıştır.[271]

Menderes, seçim kanunuyla ilgili; tek dereceli seçim sistemine geçilmesinin memnunluk veren bir yenilik olduğunu ancak kanunun içeriği itibariyle demokrasiye uygun olmayan kurallar taşıdığını açıklamıştır.[272] Menderes, diğer yandan basına verdiği bir demeçte; seçim kanunundaki bazı maddelerin değişmesi gerektiğini, bunların mazbatalara ait kararların olduğunu, sandık başındaki parti temsilcilerinin mazbataları imzalamalarını ve oy sayımının halka beyan edilmesi gerektiğini dile getirerek kanunla ilgili eksiklikleri belirtmiştir.[273] Bayar ve Menderes'in seçim kanunuyla ilgili ifadelerine bakıldığında ikilinin aynı düşüncede olduğu görülmektedir.

İnönü'nün, 1 Kasım 1945 Meclis açılış konuşmasında demokratik hayata geçilmesi yönündeki söylemleriyle, seçimle ilgili aldığı kararın birbiriyle çeliştiği görülmektedir. İnönü, karşısında muhalefet partisi görmek istemesine rağmen, halkın kendi partisinden memnun olmadığının farkındadır. Dolayısıyla iktidarı kaybetmemek için DP'nin önünü kesmeye çalışmıştır.[274]

---

[269] 1946-1957 yılları arasında yapılan seçimlerde, tek dereceli seçim sistemi uygulanmıştır. Bu sisteme göre; kullanılan oyların çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini kazanmaktadır. Bk. *TUİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,* TBMM Basımevi, 1, Ankara 1998, 12.

[270] TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 4, Cilt 24, Birleşim 59, 5 Haziran 1946; *TUİK,* 12.

[271] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği,* 130.

[272] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 143.

[273] *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1946, 3.

[274] Aslında seçimlerin erkene alınmasını gündeme getiren ilk kişi Celal Bayardır. Bayar'ın, Tasvir Gazetesi başyazarı Ziyad Ebüzziya'ya 23 Nisan 1946'da verdiği röportajda; bazı şartlarla erken bir genel seçime hazır olduğunu ifade etmesi, İnönü'ye beklediği fırsatı yaratmıştır. Bayar'ın şartları, İnönü'nün Seçim Kanunu üzerinde yaptığı değişikliklerle aynıdır. Bk. İnan, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", *Çağdaş Yerel Yönetimsel Dergisi*, 13(1), 2004, 50.

Celal Bayar ve Adnan Menderes, İnönü'nün bu hamlesinden sonra seçimlere katılmama kararı almıştır. Bayar, DP merkezinden; hükümet partisinin aldığı seçim kararının, demokratik görüşlere aykırı olduğunu ifade eden bir bildiri yayımlayarak, DP'nin belediye seçimlerine katılmayacağını ifade etmiştir. İnönü, Bayar'ın bildirisine karşılık; partilerin seçime girmemek için bahane bulduğunu ve bunun vatan hainliğine benzer olduğunu söylemesi ortamın daha çok gerilmesine neden olmuştur.[275] Bayar ve Menderes, belediye seçimlerinin ardından iktidar tarafından artan tepkilerin partilerine zarar vermemesi amacıyla; bu süreçte temkinli hareket etmeye karar vermişlerdir. Çünkü Türkiye'nin geçmiş dönemlerinde çok partili hayata geçişte başarı sağlanamadığından, DP'nin de diğer partiler gibi kapatılacağı görüşünde olanları haklı çıkarmamak için yanlış bir adım atmak istememişlerdir. Bu doğrultuda Bayar ve Menderes, halkın iktidara olan hoşnutsuzluğunun farkındalığı ve İnönü'nün bu tavrını fırsata çevirme düşüncesiyle genel seçimlere katılma kararı almışlardır.[276] Böylelikle Bayar, İzmir ve İstanbul'dan aday olurken; Menderes, Aydın, Manisa ve Kütahya'dan aday olmuştur.[277]

Bayar ve Menderes, seçim kampanyasını önce Ege Bölgesinde yürütmek istemişlerdir. İki devlet adamının Ege'den yetişmesi ve bölgenin özelliklerine hâkim olması DP'lilere avantaj sağlamıştır. Böylelikle Bayar ve Menderes başkanlığında Ege gezisine çıkan DP yöneticileri, başta İzmir olmak üzere birçok ilde teşkilatını tamamlamıştır.[278] Aydın'a geldiklerinde ise halkla bir araya gelen Bayar, partinin ideolojisinden bahsetmiş ve Aydınlıların çok iyi tanıdığı Menderes'ten konuyu açmıştır. Ondan övgüyle söz etmiş; *" kısa bir gelecekte Adnan Bey'le yalnız siz Aydınlılar değil, bütün memleket böyle değerli bir devlet adamına sahip olmanın gururunu ve heyecanını yaşayacaktır. Onun kadrini ve kıymetini iyi bilin, geleceğin büyük devlet adamı Menderes'i bağrınıza basın."* ifadeleri ile de Menderes'e olan sevgisini ve güvenini göstermiştir. Bayar'ın, Menderes'le ilgili sözlerine bakıldığında, daha şimdiden yolu birlikte yürümek istediği Başbakanını kafasında belirlediği anlaşılmaktadır.[279] Bu durumu DP Milletvekili ve Menderes'in yakın arkadaşı Samet Ağoğlu da açıklamaktadır.

---

[275] Samet Ağoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, 58; Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 128-129; İnan, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", 57-58.
[276] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 148-149.
[277] *Akşam*, 17 Temmuz 1946, 1; *Akşam*, 18 Temmuz 1946, 2; Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 108.
[278] Dilipak, *Menderes Dönemi*, 97-98.
[279] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 38; *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1946, 4.

Ağoğlu, Bayar'la yaptığı bir görüşme sırasında; *"Adnan Bey'e dikkat edelim, o günün birinde memlekette çok büyük işler görecek."* sözleriyle Menderes'le ilgili düşüncelerini açıkladığını dile getirmektedir.[280]

21 Temmuz 1946'da yapılan Genel Seçimler, beklenildiği gibi CHP'nin üstünlüğüyle bitmiştir. Sonuçlara göre; CHP'den 395, DP'den 66, Bağımsızlardan ise 4 milletvekili Meclise girmiştir.[281] Seçimlerin aynı gün içerisinde açık oy-gizli tasnif şeklinde gerçekleşmesi, sandık görevlilerinin seçmenlere yapmış olduğu baskılar, diğer yandan seçim kampanyası sürecinde Ege Bölgesinden gelen desteğe göre avantajlı olduğunu düşünen DP'nin seçimlerde kaybetmiş olması; 1946 seçimlerinin demokratik kurallara uygun yapılmadığının örneğini teşkil etmektedir.[282]

2.3.2. 1947 Bütçe Kanunu Görüşmeleri ve Sonrası

1946 Genel Seçimlerinden sonra DP grup toplantısında, Menderes'in parti sözcülüğüne getirilmesine oy birliğiyle karar verilmiştir. Bayar, Menderes'in kuvvetli bir hitabının olduğu ve iktidarın tüm sert çıkışlarını karşılayabileceğine yönelik verdiği güven dolayısıyla parti sözcülüğüne getirildiğini ifade etmektedir.[283]

CHP ile DP arasındaki gerilimin seçimlerin ardından daha çok arttığı görülmektedir. Özellikle 1947 bütçe görüşmelerinde yaşananlar, hükümet ve muhalefet ilişkilerinin kopmasına sebep olmuştur.[284] 18 Aralık 1946'da toplanan TBMM'de 1947 yılının Bütçe Kanun Tasarısı görüşülmeye başlanmıştır.[285] Adnan Menderes, DP adına konuşma yapmak için kürsüde yerini alarak, önce bütçe kelimesinin anlamıyla ilgili bilgi

---

[280] Samet Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, 44.

[281] Dilipak, *Menderes Dönemi*, 108.

[282] Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 161-162; Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 33; Yapılan seçimlerde Menderes, doğup büyüdüğü ve siyasi çalışmalarını yürüttüğü Aydın'dan seçilememiştir. Bu konuyla ilgili Mükerrem Sarol, CHP'nin Aydın'da seçimleri kazanması için çiftlik kâhyasını öldürtmeyi dahi göze aldığını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 44; Menderes, 1946 genel seçimlerinde Kütahya'dan milletvekili seçilmiştir. Bk. İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 138.

[283] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 82-83.

[284] Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* İmge Kitapevi, Ankara 1990, 20; Recep Peker, kendi hükümetini kurduktan kısa bir süre sonra 7 Eylül Kararlarını ilan etmiştir. Peker, ilan ettiği kararlarla ekonomide istikrarın sağlanmasını amaçlamış ancak beklediği sonucu alamamıştır. 7 Eylül Kararlarından sonra; ülke de hayat pahalılığının artması, fiyatların yükselmesi ve Türk lirasının değerinin düşmesi gibi yaşanılan durumlar; DP'nin tepkisine yol açmıştır. DP'nin iktidara yönelik eleştirileri, 1947 Bütçe Kanunu görüşmelerinde daha çok artmış ve iki partinin tartışmasına sebep olmuştur. Bk. Kemal Haşim Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* Timaş Yayınları, İstanbul 2020, 260-262.

[285] TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 2, Cilt 3, Birleşim 18, 18 Aralık 1946, 3.

verip devlet açısından önemi üzerinde durmuştur. Sonra 1947 bütçesinin eksikliğini ve hükümetin yetersiz olduğunu ifade etmiştir.[286] Bayar, Menderes'in başarılı bir konuşma yaptığını; sadece DP'lilerin değil CHP'li milletvekillilerinin dahi onu alkışladığını belirtmektedir.[287] Menderes'in bütçe adı altında hükümete eleştirilerde bulunması, Başbakan Recep Peker'in, Menderes'in kişiliğiyle ilgili *"kötümser ve psikopat bir ruh"* şeklinde yorum yapmasına neden olmuştur. Peker'in, bu ifadesi başta Bayar olmak üzere tüm DP'lilerin tepkisine neden olmuş, Bayar, Menderes hakkında böyle bir tabirin kullanılmasını kabul etmeyerek; *"kalkın arkadaşlar, görüşmeyi terk edelim"* sözleriyle DP'lilerin Meclisten ayrılmasını sağlamıştır.[288]

Bütçe görüşmelerinden sonra DP'lilerin Meclise dönmemeleri, İnönü'nün devreye girmesine neden olmuştur. İnönü, siyasetteki gerilimi azaltmak amacıyla iki partinin lideriyle görüşmeler yaparak uzlaştırma çabasına girmiştir. Bayar, bu süreçte Menderes'in hakarete uğramasına rağmen Meclise geri dönmek için DP'lileri ikna etmeye çalıştığını söylemektedir. Menderes'in bu davranışı, hem ılımlı bir kişiliğinin olduğu hem de siyasete devam etmek istediği şeklinde yorumlanabilir. Nitekim İnönü'nün, çabaları ve Menderes'in isteği doğrultusunda DP'liler, iki haftalık sürecin ardından Meclise geri dönmüşlerdir.[289]

DP'lilerin Meclise dönmesinden bir süre sonra 7 Ocak 1947'de DP Birinci Büyük Kongresi toplanmıştır. Kongrede, ülkeye örnek olabilecek demokrasi açısından önemli adımlar atılmıştır. İlk kez gizli oy-açık sayım kuralıyla oylama yapılmıştır. Ayrıca çoğulcu demokrasiyle katılımcıların fikirlerini özgürce ifade etmesi sağlanmıştır.[290] Celal Bayar, yapılan oylamayla yeniden DP'nin genel başkanı seçilmiştir. Menderes, bu durumdan memnuniyetini gösterircesine Bayar'ı tebrik edip, ona sarılmıştır. Kongre'de Ana Davalar Komisyonu oluşturulmuş ve başkanlığına Menderes getirilmiştir. Bayar,

---

[286] TBMMZC, aynı bölüm, 15-23.
[287] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 88.
[288] Celal Bayar'ın tavrı üzerine Fuat Köprülü de; *"Bir Başbakan böyle söyleyemez"* ifadesiyle tepkisini göstermiştir. Başbakan Recep Peker, yaptığını savunurcasına; *"Arkadaşlar, ilk defa kendileri gibi değil, kendilerinin her gün konuştuğundan daha saygılı konuştuğum zaman sıraları terk ettiler. Her şeyi haksız ve hesapsız söyleyenler mesul bir adamın hakkını belirtmek için yaptığı tahlili dinlemeğe tahammül edemiyorlar. Hani demokrasi fikirlerin serbestliği? ve hani onlar bunu kuracaklardı."* sözleriyle DP'lilerin Meclisten ayrılmalarını eleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 2, Cilt 3, Birleşim 18, 18 Aralık 1946, 23-24.
[289] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 93.
[290] Alpaslan Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", *Cedrus Dergisi,* 7, 2019, 747.

kongrede çeşitli komisyonların oluşturulduğunu ancak DP'nin fikirlerinin belirlenmesi açısından en önemlisinin Ana Davalar Komisyonu olduğunu ve Menderes'in partinin önde gelen ismi olduğunu düşündüğü için komisyon başkanlığına getirilmesine karar verdiğini söylemiştir. Bayar, aldığı kararın ne kadar doğru olduğunu belirterek; Menderes'in hem komisyona başkanlık yaptığını hem de ikna edici konuşmalarıyla Hürriyet Misakı'nın kabul edilmesini sağladığını açıklamaktadır.[291]Bayar'a göre; Hürriyet Misakı'nın ilan edilmesi çoğunlukla Menderes'e ait bir başarıdır ve bu durum onun siyasette ki konumunu belirlemiştir.[292]

DP, Hürriyet Misakı'yla; Anayasaya aykırı maddelerin çıkarılmasını, Cumhurbaşkanı'nın parti başkanı olmamasını ve 1946 seçimlerinin tekrar yaşanmaması için yürürlükte olan seçim kanununun değiştirilmesini talep etmiştir. Ayrıca Hürriyet Misakının hükümet tarafından kabul edilmemesi durumunda, DP'nin TBMM'den tamamen çekileceğini de söylemişlerdir. Hürriyet Misakı, CHP tarafından tepkiyle karşılanarak kabul edilmemiştir. Bunun üzerine DP, 1947 ara seçimlerine katılmama kararı almıştır. İsmet İnönü, iki partinin lideriyle görüşme yaptıktan sonra demokrasinin sekteye uğramaması amacıyla tarafsızlığını ilan eden ve iki parti arasındaki güvenliğin sağlanacağının teminatını veren 12 Temmuz Beyannamesini yayımlamıştır.[293]

12 Temmuz Beyannamesi, CHP ile DP içerisinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Beyanname sonrası; iktidar cephesinde Başbakan Recep Peker istifa ederken, DP'lilerin arasında ise anlaşmazlık çıkmıştır. DP'nin bazı üyeleri beyannameye karşıt olarak; DP'nin CHP'ye karşı tutumunun değiştiğini ve parti ideolojisinden uzaklaşıldığı ifadeleriyle partiden istifa ederek, Millet Partisi (MP) adıyla yeni bir parti kurmuşlardır.[294]

---

[291] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 35; Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 96-98.
[292] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 49.
[293] Öztürkci, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi", 749-751; *Akşam*, 12 Temmuz 1947, 1-2.
[294] 19 Temmuz 1948'de kurulan Millet Partisi üyeleri arasında; Kenan Öner, Hikmet Bayur ve Fevzi Çakmak gibi DP'den ayrılan kişiler yer almıştır. Adnan Menderes, Fevzi Çakmak'ın istifasının asıl nedeninin; Bayar'ın DP'nin lideri olmasına ve kendisinin paşa unvanını taşıdığı için haliyle bir sivilin başkanlığı altına girmek istememesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bk. Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 63- 64; Celal Bayar, 12 Temmuz Beyannamesini, iktidarla muhalefetin gerilimini yumuşatması açısından önceleri savunmuş olsa da; Hasan Saka Hükümeti'nin seçim kanununda bir düzenleme yapmaması ve antidemokratik kanunların olmadığını ısrarla dile getirmesi nedeniyle bu fikrinden vazgeçerek, beyannamenin kendi partilerini ve yeni kurulan Millet Partisini kritik bir noktaya getirdiğini açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 128-132; Bayar, yine bir

12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra Recep Peker'in yerine kurulan Hasan Saka Hükümeti, 13 Ocak 1948'de gizli oy-açık sayım kuralını taşıyan ve her partinin sandıklarda görevli bulundurmasına yönelik yeni seçim kanununu Meclise sunmuştur. Kanun, DP tarafından yetersiz görülmesine rağmen kabul edilmiştir.[295] DP adına Mecliste söz alan Menderes, düzenlenen seçim kanunuyla ilgili; *"Yeni bir seçim kanunun hazırlanması doğru bir karardır ancak yeterli düzeyde değildir. Seçimlerde yargı denetiminin sağlanması ve seçim kurulunun tarafsız olması DP'ye verilecek tek güvencedir. Yeni seçim kanunu ise bunu sağlayamamaktadır."* cümleleriyle seçim kanunu eleştirmiştir.

İktidarın seçim kanunu üzerinde istenilen değişikliği yapmamasından dolayı DP, ara seçimlere katılmama kararı almıştır. Seçimlere katılıp katılmama konusunda Bayar ve Menderes arasında fikir ayrılığı yaşanmıştır. Bayar, DP'nin seçim kanunu eleştirmesine rağmen seçimlere girmesini hem iktidar açısından hem de muhalefetin diğer parçası olan MP açısından DP'yi basit bir konuma düşüreceği ve MP'nin sözlerini haklı çıkaracağı düşüncesinde olduğu için seçimlere katılmayı kesinlikle reddetmiştir. Menderes ise, seçimlere girmenin DP'nin hakkı olduğunu, CHP'nin tekrar bir baskı yapamayacağını, bu durumda kazanabilecekleri görüşünü ileri sürerek seçimlere katılmak istemiştir. Bayar, Menderes'in bu görüşü hakkında; "Onun için siyasette sözün ve masumiyetin üstünde başka bir şey yoktu. Devlet adamının yeri Meclisti ve Meclisten ayrı kalamazdı. Bu yüzden Recep Peker'in, "Psikopat" sözünü sineye çekerek Meclise geri dönmek istedi. Siyasi karakterinden dolayı da CHP'nin, çıkardığı yetersiz seçim kanunu eleştirmesine rağmen ara seçimlere girme düşüncesinde bulundu." şeklinde ifade etmiştir. Ancak Bayar ve Menderes arasındaki fikir ayrılığı kısa sürmüş, Bayar, DP'nin genel başkanı sıfatıyla seçimlere girmemeyi, Menderes'e ve aynı düşüncede olanlara kabul ettirmiştir.[296]

konuşmasında 12 Temmuz Beyannamesi'nin, iktidarın baskısını kaldırdığını ancak DP'nin ikiye bölünmesine neden olduğunu açıklamıştır. Bk. Bozdağ, *Menderes Menderes,* 83.

[295] Yeni seçim kanunu, Recep Peker'in öncülüğünde bir grup milletvekili tarafından hoş karşılanmamıştır. Recep Peker, kendi dönemindeki katı tutumunu devam ettirerek; kanunun CHP'nin, DP'ye karşı verdiği taviz şeklinde değerlendirerek kanunu eleştirmiştir. Bk. İdris Tetik, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946- 1950),* Liman Yayınevi, Ankara, 2023, 76; DP tarafından kanun kabul edilmemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 3, Cilt 12, Birleşim 80, 2 Temmuz 1948, 599.

[296] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 129- 131.

Bu süreçte hem kendi partisi hem de muhalefet ile bazı sıkıntılar yaşayan Hasan Saka'nın istifa etmesi, siyasetteki birtakım dengelerin değişmesine neden olmuş ve 14 Ocak 1949'da Şemsettin Günaltay Başbakanlığa getirilmiştir.[297]

20 Haziran 1949'da yapılan DP İkinci Büyük Kongresi'nde seçim kanunu tekrar gündeme gelerek, "Milli Teminat Andı" adıyla bir bildiri yayımlanmıştır. Bildiriye göre; seçim kanunun demokratik kurallar dâhilinde yeniden düzenlenmesi, CHP'nin tek parti zihniyetini devam ettirmemesi ve halk iradesinin her şeyden üstün tutulması talep edilmiştir. Oldukça sert ifadelerin yer aldığı bildiri, CHP hükümeti tarafından "Milli Husumet Andı" olarak değerlendirilmiştir.[298]

Celal Bayar, kongrede bazı DP'lerin iktidara isyan edilmesi isteğine karşılık; *"Demokrat Parti, isyan etmeden bir mucize gösterecektir."* ifadeleriyle DP'nin, halkın desteğini sağlayarak tek parti düzenini değiştireceğine duyduğu inancı dile getirmiştir.[299] Nitekim Bayar'ın beklentisi çok geçmeden gerçekleşmiştir. 7 Şubat 1950'de Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından gizli oy-açık sayım kuralını taşıyan, yargı denetimini sağlayan, halkın iradesini üstün gören ve demokratik kuralları içeren yeni seçim kanunu gündeme getirilmiş, 16 Şubat 1950'de ise TBMM tarafından kabul edilmiştir. DP, seçim kanununu istenilen seviyede bularak onay vermiştir.[300]

Bayar ve Menderes, 1946 ve 1948 yıllarında düzenlenen seçim kanunlarını demokratik açıdan yeterli düzeyde görmemişlerdir. Fakat 1950 yılında yürürlüğe giren seçim kanununu, yargı denetimini sağlanması bakımından benimseyerek olumlu bakmışlardır.[301]

Yeni seçim kanununun kabul edilmesinden sonra DP, 14 Mayıs'ta yapılacak olan seçimlere Menderes'in önerdiği ve DP yöneticilerinin de uygun bulduğu; *"Yeter! Söz Milletindir!"* sloganıyla girmiştir. DP, bu sloganla; mevcut düzene tepki göstererek halk

---

[297] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 67.
[298] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 318-319.
[299] *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1949, 1; *Son Posta*, 24 Haziran 1949, 7.
[300] *Menderes, yeni seçim kanunu hakkında şunları* söylemiştir; "Nihayet şimdi kabul edilen yeni Seçim Kanunu, memlekete mal edilebilmiştir. Seçim Kanunuyla birlikte bugüne kadar siyasi hayatta hâkim olan buhranın yerini huzur ve güven alacaktır. Demokratik rejimlerde mevcut olan normal siyasi şartlar ve demokrasi kurallarıyla birlikte istikrarlı bir devlet hayatı memlekette oluşacaktır. İşte bu ümitle ülkemize yeni bir başlangıç sağlaması temennisiyle partimiz Seçim Kanununu kabul etmektedir." TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 5, Cilt 24, Birleşim 48, 16 Şubat 1950, 706; Seçim maddelerinin detayı için Bk. TBMMZC, aynı bölüm, 667-710.
[301] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 453.

iradesinin üstün geleceği ve CHP'nin haricinde başka bir alternatifin olduğu mesajını vermeye çalışmıştır.[302] DP, seçim bildirisinde ise; CHP iktidarının icraatlarını eleştirerek DP'nin tam tersi bir politika uygulayacağını, kalkınma faaliyetleriyle ülkeyi yeniden inşa edeceğini, vergileri düşüreceğini, millî geliri artıracağını, demokratik yasalar çıkartacağını, Atatürk ilkelerinden uzaklaşmayacağını, devr-i sabık yapmayacağını ve iktidarın değişmesinden halkın asla zarar görmeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca dış politika için de, İngiltere- Fransa İttifakına ve ABD dostluğuna devam edeceğini belirtmiştir.[303]

14 Mayıs 1950 Genel Seçimleri, Türkiye'nin ilk demokratik seçimidir. Liste usulü çoğunluk sistemi esas alınarak yapılmıştır.[304] Seçim sonuçlarına göre; DP, %55,2 oy oranıyla Mecliste 416 milletvekili elde ederken; CHP, %39,6 oy oranıyla 69 milletvekili çıkarmıştır.[305] Böylelikle Türkiye'de 27 yıllık tek parti hükümeti sona ererek, DP iktidara gelmiştir. CHP'nin iktidardan seçimle uzaklaşması "Beyaz İhtilal" olarak adlandırılmıştır. Yapılan seçimler demokrasiyle sonuçlandığı için bu ifade oldukça kıymetli bir anlam taşımıştır. Ayrıca ihtilalin halk tarafından yapılması açısından da güzel bir örnek teşkil etmiştir.[306]

2.4. CUMHURBAŞKANI CELAL BAYAR VE BAŞBAKAN ADNAN MENDERES

DP'nin seçimleri kazanmasıyla Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. İnönü, 27 yıllık iktidarı teslim etmek ve muhalif tarafa geçmek için 16 Mayıs 1950'de DP lideri Celal Bayar'ı, Cumhurbaşkanlığı köşküne davet etmiştir. Bayar, İnönü'ye; yeni hükümeti kurmak için zamana ihtiyacı olduğunu, yönetici kadrosunun henüz belli olmadığını ve bu yüzden Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin vekâleten devam etmesi isteğini dile getirmiştir.[307] Görüldüğü üzere DP'nin iktidara gelmesinin ardından bir hükümet bilinmezliği yaşanmıştır. Bazı isimler; Ali Fuat Cebesoy'un veya Halil Özyörük'ün

---

[302] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 84-85.
[303] Seçim Bildirisinin ayrıntısı için Bk. *Zafer*, 9 Mayıs 1950, 1-2; *Son Posta*, 9 Mayıs 1950, 4.
[304] TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, TBMM Basımevi, 1, Ankara 1998, 4.
[305] TÜİK, 25; Seçimlerde DP ileri gelenlerinin aday oldukları iller şu şekildedir: Celal Bayar: İstanbul, Bursa, Adnan Menderes: İstanbul, Aydın, Refik Koraltan: Balıkesir, Hasan Polatkan: Eskişehir, Fuat Köprülü: Aydın, İstanbul, Ali Fuat Cebesoy: Eskişehir, İstanbul, Mükerrem Sarol: İstanbul, Samet Ağoğlu: Muğla. Ayrıntılı bilgi için Bk. *Zafer*, 18 Mayıs 1950, 6.
[306] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 111; *Zafer*, 16 Mayıs 1950, 1; *Akşam*, 15 Mayıs 1950, 1.
[307] Cüneyt Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınevi, 1, Ankara 1985, 189; Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 249; *Son Posta*, 17 Mayıs 1950, 1.

Cumhurbaşkanlığına getirilmesini söylerken bazıları ise DP'nin kurulmasında ve iktidara gelmesinde etkin rol oynayan Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması gerektiğini ifade etmiştir. Bayar, bu süreçte tarafsızlığını koruyarak tüm kararı partiye bırakmıştır. Partinin büyük bir çoğunluğu ise Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesini istemiştir. Özellikle Menderes'in Bayar'a büyük bir desteğinin olduğunu ve parti grubuyla yapılan birçok görüşmede Cumhurbaşkanlığına Bayar'ın getirilmesini dile getirdiği bilinmektedir.[308]

Cumhurbaşkanı'nın belirlenmesinden sonra Başbakan'ın kim olacağı konusu tartışma yaratmıştır. Bu konuyu konuşmak için Bayar, Menderes ve Köprülü bir araya gelmiştir. Menderes, Bayar'a; Başbakanlığa Köprülü'nün gelmesi gerektiğini, ona güveninin tam olduğunu ve yardımcı olmak için kendisinin Başbakan yardımcısı olabileceğini söylemiştir. Bayar, Menderes'in sözlerine cevap vermeden konuyu değiştirerek, parti başkanının kim olacağı sorusunu yöneltmiştir. Menderes, bu defa Fevzi Lütfü Bey'in doğru bir isim olduğunu ifade etmiştir. Menderes'in kendisini geri plana atmasına sinirlenen Bayar, Menderes'le ayrı bir zaman tekrar görüştüğünde; *"Ben sizi bir türlü anlamıyorum Adnan Bey. Başvekil Köprülü olsun diyorsunuz, Parti Başkanı Fevzi Lütfü olsun diyorsunuz. Peki, siz ne olacaksınız?"* sözleriyle tepki vermiştir. [309]

Menderes'in bu halini Samet Ağoğlu da anlatmaktadır. Ağoğlu, Köprülü'nün Başbakan olmasını sadece Menderes'in istediğini ve kimsenin böyle bir düşüncesinin olmadığını; Menderes'in her konuşmasında, *"Hoca Başvekil Olur, ben de onun yardımcısı."* ifadelerine yer verdiğini açıklamaktadır.[310]

Bayar'ın evinde toplanan DP'liler, Meclis başkanlığına kimin getirileceğini, hükümetteki görev dağılımının nasıl olacağıyla ilgili bazı fikirler ortaya koymuşlardır. Hükümeti kurmanın ilk aşaması, Başbakanı belirlemek olduğundan, yapılan konuşma daha çok Başbakan önerileriyle geçmiştir. Bayar, yaşanan görüş ayrılıklarına çözüm

---

[308] Akşam, 17 Mayıs 1950, 1-2; Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 116-117, Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 83; Mükerrem Sarol, Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesini zaruri olarak ifade etmiştir. Çünkü Sarol'a göre; Cumhurbaşkanlığı gibi önemli bir makama siyasette ağırlığını koyabilmiş birinin geçmesi gerekliydi. O da Atatürk'ün son Başbakan'ı Celal Bayar'dı. Ayrıca Bayar'ın sivil olması önemli bir özellikti. Atatürk ve İnönü'nün askerlikten gelerek Cumhurbaşkanı olması o günün şartlarına göre gerekli bir durumdu. Ali Fuat Cebesoy'un Cumhurbaşkanı olması demek; ordu-cumhurbaşkanlığı ilişkisinin oluşması ve bu durumun gelenek haline gelmesi demekti. Sarol, bu doğrultuda Bayar gibi sivil bir siyasetçinin bu makama seçilmesinin demokratik yapıya daha uygun düşeceği görüşünde bulunmuştur. Bk. Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 115-116.

[309] Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, 98; *Hürriyet*, 9 Haziran 1970, 7; Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 93.

[310] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*, 79; Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 121.

bulmak için; *"Beni Cumhurbaşkanlığına getirmeye karar verdiğinize göre, Başvekili ben tayin ederim o da kabinesini kurar."* sözleriyle kendisine önerilecek isimleri kabul etmediğini belirterek görüşmeyi sonlandırmıştır.[311]

22 Mayıs 1950'de yapılan DP Meclis grup toplantısında, Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmasına ilişkin önerge verilmiştir. Önerge oy birliğiyle kabul edilerek Celal Bayar, Cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. Aynı gün Adnan Menderes, Başbakanlığa getirilerek Türkiye'nin yeni döneminin kapısı aralanmıştır. Böylelikle iki devlet adamının on yıl birlikte süreceği siyasi hayatı başlamıştır.[312]

Bayar, Menderes'e görevini takdim ederken aralarında geçen konuşmayı şu şekilde anlatmıştır;

> *"Menderes'in geldiğini haber verdiler. Az sonra kapıdan ağır adımlarla girdi. Çekingen, mahcup bir tavrı vardı. Yer gösterdim oturmadı, karşımda ayakta duruyor, ellerini ovuşturuyordu. Bir şey rica etmeye gelmiş mahcup insanların çekingenliği içindeydi. Tekrar yer gösterdim:*
>
> *- Buyurun Adnan Bey dedim.*
>
> *Yine oturmadı. O nazik gülümsemesi içinde yumuşak bir sesle:*
>
> *- Sizden, bir ricada bulunmaya geldim. Arkadaşlarınızdan birini nasıl olsa hükümet kurmaya memur edeceksiniz. Mahsur görmezseniz, Fuat Köprülü arkadaşımızı önerecektim.*
>
> *- Başvekil, sizsiniz Adnan Bey, dedim.*
>
> *-Şaşırdı. Böyle bir şey beklemiyordu. Sanırım biraz da telaşlanır gibi oldu.*
>
> *-Bendeniz, Fuat Köprülü arkadaşım için ricaya gelmiştim.*
>
> *-Başvekil sizsiniz, Adnan Bey, Fuat Köprülü arkadaşımızda değerli bir insandır. Bilim adamıdır. Kendisine kabinenizde uygun bir görev verebilirsiniz. Dışişleri Bakanlığına uygun formasyonu vardır. Tabi bu sizin bileceğiniz bir iş. Kabinede, herhangi bir şekilde beraber çalışabilirsiniz.*

---

[311] Kabadayı, vd., *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, 24.
[312] TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 1, Birleşim 1, Cilt 1, 22 Mayıs 1950, 6- 7; Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 55.

Ayrıca sizin Başvekil olmanız yetmez Parti liderliğini de üzerinize alacaksınız. Muvaffakiyetler dilerim." [313]

Adnan Menderes, hem şaşırmış hem de mutlu olmuştur. Şaşırmasının sebebi Başbakanlık gibi bir makama kendisinin seçilebileceğini düşünmemesinden kaynaklanmaktadır. Kendisini geri plana atmasının sebebi ise, "Hocam" diye hitap ettiği Fuat Köprülü'yle olan yakınlığı ve Köprülü'nün Başbakanlık isteğinin olmasından dolayıdır. Nitekim Menderes'in Başbakanlığa getirilmesinin ardından Köprülü'nün tavırlarının değiştiği ve yakınlarına; *"Ben ilim adamıyım. Makamda gözüm yok, fakat en münasibi, Başbakanlığa bir müddet benim geçmem ve Adnan Menderes'i yetiştirmemdi."* sözlerini kullanması bunun örneğidir.[314] Başbakanlığın Menderes'e verilmesi partide yer alan birçok yöneticiyi şaşırtan bir durum olmuştur. Özellikle bu durumun devletin yönetimini tehlikeye atacağını söyleyen kişilerin olduğu bilinmektedir.[315] DP'de yer alan çoğu kişi Menderes'in, tarımla ilgili geniş bilgisinin olması ve Çitçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine yapmış olduğu başarılı muhalefetten dolayı Bayar'ın, kendisini Tarım Bakanlığına getirebileceği düşünülmüş ve dolayısıyla Başbakanlık kimsenin aklından geçmemiştir.[316] DP'nin gündemine oturan bu şaşkınlığın yerini bir müddet sonra kabullenme almıştır. Zaman geçtikçe çoğu milletvekili, hem ülkenin hem de parti yönetiminin Menderes'e ait olmasını memnuniyetle karşılamıştır.

Bayar'ın, Menderes'i Başbakanlığa seçmesinin ilk nedeni; Menderes'in kurucu diğer DP'lilerin (Köprülü ve Koraltan) arasında en farklı karakterde olmasından kaynaklanmaktadır. Karakterinin sakin, ılımlı ve kibar olması Bayar için önemli kriterlerdir. Çünkü Bayar, haklı olarak her lider gibi devleti birlikte yöneteceği kişiyle anlaşmak istemiştir. Diğer parti yöneticilerinden bu izlenimi alamadığından Menderes, onun için ilk seçenek olmuştur. Köprülü ve Koraltan'ın karakteristik özelliklerine

---

[313] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 141-142.

[314] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971*, Pera Yayınları, 2, İstanbul 1997, 1528.

[315] Rıfkı Salim Burçak, bu kişilerden biridir. Burçak, Adnan Menderes'in Başbakan olmasını o zamanlar doğru bulmadığını ancak Menderes'i tanıdıktan sonra düşüncesinden vazgeçtiğini ve Bayar'a hak verdiğini dile getirmektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bk. Rıfkı Salim Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976, 12.

[316] Kabadayı, vd., *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, 24; Arcayürek, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, 190.

bakıldığında Menderes'le farklı oldukları ve Bayar'ın bu açıdan bir karar verdiği görülmektedir.[317]

Menderes'in, Başbakanlığa seçilmesinin ikinci nedenine bakıldığında, onun başarısı göze çarpmaktadır. Daha öncede ifade edildiği gibi, CHP döneminde yapmış olduğu eleştirilerle siyasette yıldızı parlamıştır. Dolayısıyla Bayar'ın, kendisini keşfetmesi de CHP döneminde olmuştur. Ayrıca DP'nin kurulmasında ve başarıya ulaşmasında Menderes'in rolü yadsınamaz bir gerçektir ve Bayar, bunu her defasında dile getirmiştir. Özellikle hitap yeteneğiyle halka kendini kanıtlaması DP'yi iktidara getiren önemli bir etkendir. Bu doğrultuda Bayar, parti arkadaşlarının her birini gözden geçirdiğini ve içlerinden en kabiliyetlisinin Menderes olduğunu düşündüğü için Başbakanlığa seçtiğini dile getirmiştir. Ayrıca Bayar'ın, parti başkanlığını bir başkasına teslim etmemesinin sebebi ise hükümetin tek bir elde toplanmasının iktidarın güvenliğini sağlayacağı düşüncesindendir. [318]

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesi siyasetin önemli bir dönüm noktasıdır. Millî iradenin belirleyici unsur olması ve demokrasinin kazanması, Türkiye'de yeni bir süreci başlatmıştır. TBMM tarafından Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar seçilirken, aynı gün Bayar, Menderes'i Başbakanlığa getirmiştir. Adnan Menderes'in hem DP Genel Başkanı ve hem de ülkenin Başbakanı olmasından dolayı literatüre "Menderes Dönemi" ifadesiyle geçen Adnan Menderes'in Başbakanlık sürecinde toplam beş hükümet kurulmuştur. Bunlar;

I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950 - 9 Mart 1951), II. Menderes Hükümeti (9 Mart 1951 - 17 Mayıs 1954), III. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954 - 9 Aralık 1955), IV. Menderes Hükümeti (9 Aralık 1955 - 25 Kasım 1957) ve V. Menderes Hükümeti (25 Aralık 1957 - 27 Mayıs 1960) şeklindedir.[319]

[317] Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960),* 71.
[318] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 148.
[319] Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960,* Ankara 1992.

2.5. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN FİKİR BİRLİKLERİ

2.5.1. Anayasanın Uygulanması

DP'nin iktidara gelmesinin ardından Bayar ve Menderes'in üzerinde durduğu ilk konu Anayasa olmuştur. Anayasanın düzenli uygulanmadığını düşünen Bayar, konuyu Başbakan'ıyla paylaşmıştır. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Anayasada yer almasına rağmen; vatandaşın hakkının tam olarak verilmemesi ayrıca kurum ve kuruluşlarının düzenli çalışmaması Bayar'ı rahatsız etmiş ve Anayasanın yarım uygulandığını ifade etmiştir. Tam anayasa dengesinin kurulmasını isteyen Bayar, Menderes'in bu konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Menderes, aynı düşüncede olduğunu dile getirerek, Cumhurbaşkanına ayrıntılı bir çözüm yolu önermiştir.

Menderesin ilk önerisi; halkın elde etmek istediği bireysel özgürlüklerin tümünün verilmesi ve gözlem yapılmasıyla ilgili olmuştur. Bu zaman içerisinde halkın elde ettiği haklar, devlet hiyerarşisine zarar getirmesi halinde Menderes, verilen özgürlüklerin bir kısmının geri alınabileceğini ve böylelikle olası bir tehlikenin önlenebileceğini ifade etmiştir.

İkinci önerisi; Anayasanın benimsediği kişi hak ve özgürlüklerinin, toplum dengesini göz önünde tutarak yeniden düzenlenmesi olmuştur.

Menderes, üçüncü ve son önerisinde ise; önce Anayasa kurallarına uygun olmayan yasaların üzerinde değişiklik yapılabileceğinden bahsetmiş, sonrasında basına geniş hürriyet vererek toplumun istekleri ve eksikleri doğrultusunda kanunların çıkarılabileceğini söylemiştir.

Bayar, Menderes'in, son önerisini doğru bularak vakit kaybetmeden uygulamaya konulmasını istemiştir. Menderes'in, ikinci ve üçüncü önerisinin benzer olduğu görülmekte birlikte Bayar'ın basının halk üzerindeki etkisini bilmesinden dolayı son söylemini kabul ettiği anlaşılmaktadır.[320]

[320] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 154-157; Bozdağ, *Celal Bayar*, 92-93.

2.5.2. Ordu

Bayar ve Menderes'in aynı düşüncede olduğu ikinci konu, ordudur. Menderes, güçlü Türkiye idealinin gerçekleşmesinin ancak başarılı bir orduyla olabileceğini düşünmektedir. Çünkü ordu, görevi itibariyle devlete karşı gelebilecek tüm tehditleri önlemesi bakımından önemli bir unsuru teşkil etmektedir. Bayar ve Menderes, bu farkındalıkla iktidara gelir gelmez Türk Ordusu'nun gelişimi üzerinde durmuştur. Menderes, konuyla alakalı hazırladığı projesini Bayar'a sunmuştur. Menderes, ordunun ihtiyaçları için belli bir bütçenin ayrılmasını, dünya ile uyum sağlayabilecek modern ordunun kurulmasını ve bunu gerçekleştirmek için de II. Dünya Savaşı'nda rol oynamış devletlerden yardım alınmasını, ayrıca erler için kışla ve subaylar içinde lojman yapılmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.

Menderes'in fikirlerini beğenen Bayar, çalışmaların başlaması için harekete geçilmesini istemiştir.[321] Bu doğrultuda yapılan ilk faaliyet, ordunun gençleştirilmesi ve yeni askeri kadronun oluşturulması amacıyla üst düzey ordu komutanlıklarında değişikliklerin yapılması olmuştur. 6 Haziran 1950'de Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı ve Deniz-Hava Kuvvetleri komutanları emekli edilerek yerlerine yeni komutanlar atanmıştır.[322]

Bayar, "*Başvekilim*" adlı kitabında Türk Ordusunu yenileme kararının sadece reform hareketlerinden kaynakladığını dile getirse de, asıl gerçeğin DP'nin iktidara gelmesiyle ordudaki bir kısım askerlerin İnönü'ye gelip; DP'nin seçimlere hile karıştırdığını ve kendisinin istemesi halinde, seçimlerin iptal edilebileceğini söylemeleridir. Askerlerin ihtilal niteliğindeki bu davranışı, iki lideri oldukça rahatsız etmiştir. Fakat Bayar ve Menderes'in kararını etkileyen asıl olay, ordunun ihtilal hazırlığına girdiği söylentisi olmuştur. DP Ankara Milletvekili Seyfi Kurtbek'in, Menderes'e; askerlerin bir darbe planı içerisinde olduğunu bildirmesi, DP'yi tedirgin

---

[321] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 161-162.

[322] Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın yerine Orgeneral Nuri Yamut geçmiştir. İkinci Başkan Korgeneral İzzet Aksalur'un yerine Korgeneral Şahap Gürler getirilmiştir. Deniz Kuvvetleri Komutanı Mehmet Ali Ülgen ile Hava Kuvvetleri Kumandanı Zeki Doğan merkeze alınmış, bunların haricinde on beş general ve yüz elli albay ise emekli edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 108.

etmiştir. Menderes, Bayar'a durumdan bahsederek, orduda değişik yapılmasının kararı verilmiştir.[323]

Bayar ve Menderes yapmış olduğu düzenlemeyle kendilerine sadık, tehlike yaratmayacak ve sözlerini geçirebileceği kısaca iktidar yanlısı bir ordu kurmayı amaçlamıştır. Ancak DP'nin, 1954 yılı itibariyle baskı politikasını yürütmesi, ordunun iktidar karşısında yer almasına neden olmuştur. Dolayısıyla iki devlet liderinin amaçladığı gerçekleşememiştir. Bunun en büyük örneği ise 1957 yılında yaşanan dokuz subay olayıdır.

Dokuz subay olayı, gerçekleşememiş bir darbe girişimidir. İlerleyen bölümlerde detaylıca anlatılacak olan bu olay, 1960 darbesinin ilk adımıdır. Bayar, dokuz subay olayının; Menderes'i oldukça etkilediğini dile getirerek, Başbakan'ın gözbebeği gibi baktığı ordunun siyasete asla karışmayacağı düşüncesinde olduğunu dile getirmektedir.[324]

Ordudaki bazı subaylar, Menderes'in; *"ben orduyu yedek subaylarla da idare ederim"* veya *"battal gazi ordusu"* gibi hoş olmayan ifadelerde bulunduğunu iddia etmektedir.[325] Ancak bu sözlerin doğruluğu kanıtlanamayıp, sadece iddia şeklinde kalmıştır. Bayar, Menderes'in orduyla alakalı yakışıksız sözler kullandığı iddialarını şiddetle reddetmektedir. Bayar, orduyu bu kadar benimseyen ve önem veren bir kişinin, böyle sözler kullanmasının mantık dışı olduğunu ve söylentileri çıkaranların ise vicdanlarını bir kenara bırakıp, Menderes'i halkın gözünde itibarsızlaştırmak amacında olduklarını ifade etmektedir.[326] Bayar'ın sözlerine DP Milletvekili Samet Ağoğlu da katılmaktadır. Ağoğlu, Menderes'in bu ifadeleri kullanmadığını, iddia sahiplerinin ise Menderes'i karalamak amacıyla uydurma yazılar yazdığını açıklamaktadır.[327]DP Milletvekili Rıfkı Salim Burçak da Menderes'in orduya karşı büyük bir sevgisinin olduğunu, asla söz söyletmediğini ve sırf güveninden dolayı dokuz subay olayına itibar etmediğini belirtmektedir.[328]

---

[323] Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası, 2, İstanbul, 33-34; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, 191.
[324] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 166.
[325] İddiaların sahibi; Milli Birlik Komitesi (MBK) üyelerinden Dündar Taşer ve darbeci askerlerden Şefik Soyuyüce'dir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Mustafa Arıkan, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya 1997, 301.
[326] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 166-167.
[327] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler,* 97.
[328] Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, 37-38.

Diğer yandan Bayar, orduyla her ne kadar sıkıntılar yaşansa da DP'nin, Türk Ordusuna yapmış olduğu düzenlemelerin başarılı olduğunu belirtmektedir. Bayar'ın, muhtemelen başarı olarak kastettiği en önemli örneği, Kore Savaşına gönderilen Türk askerinin galibiyet kazanmasıdır. Çünkü Türk Ordusu'nun Kore Savaşı'nda rol oynaması ve başarı sağlaması dünyanın takdir ettiği bir zaferdir.[329]

2.5.3. Atatürk'ü Koruma Kanunu

DP'nin iktidara gelmesinin ardından ülkenin birçok yerinde Atatürk büst ve heykellerine saldırılar yapılmıştır. Bu saldırıların tek parti döneminden beri var olduğu fakat DP döneminde daha çok arttığı bilinmektedir. CHP saldırıların artmasını, DP'nin Arapça ezan yasağını kaldırıp Atatürk ilkelerine önem vermediğini gösterdiğinden saldırı yapan kişilerin bu tavırdan cesaret aldığı şeklinde yorumlamıştır. Bayar ve Menderes, olayların önüne geçmek ve DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına değer verdiğini göstermek amacıyla bir tedbir yasası çıkartmayı düşünmüşlerdir.[330] Bu doğrultuda *"Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı"* 4 Mayıs 1951'de Meclis gündemine gelmiştir.[331] Yapılan görüşmeler sonucunda Atatürk'ü Koruma Kanunu[332] 23 Temmuz 1951'de oy çokluğuyla kabul edilmiştir.[333]

Bayar ve Menderes'in kanunun hazırlanışında birlikte hareket ettikleri ve karar aldıkları görülmektedir. Nitekim Bayar, Menderes'in başından beri kendisiyle aynı fikirde olduğunu ve bu kanunun Meclisten geçmesi için büyük bir çaba verdiğini açıklamaktadır.[334] İki liderin, Atatürk'e verdikleri değer, uyum içinde çalışmalarını sağlamıştır.

---

[329] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 164-166.
[330] Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 68; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 197-198.
[331] TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 72, 4 Mayıs 1951.
[332] Kanuna göre; Atatürk'e hakaret eden kişilere 1-3 yıla kadar hapis cezasının ve Atatürk'ün heykel, büstlerini tahrip eden, kıran veya bozan kişilere 1-5 yıla kadar ağırlaştırılmış hapis cezasının verilmesine karar verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. *T. C. Resmi Gazete*, Sayı 7872, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, 31 Temmuz 1951.
[333] Oylamaya Katılan: 288 kişi, Evet oyu: 232, Hayır oyu: 50, Çekimser 6. Kanuna hayır oyu veren milletvekillerinin genel anlamda söylemleri; kanunun ilahlaştırma amacı taşıdığı, Atatürk'ün yasayla değil inkılaplarına değer verilmesiyle korunabileceği, DP'nin kendi yaptığı faaliyetlerinin üzerini kapatma amacı güttüğü ve kanunun anti demokratik özellikte olduğu şeklinde eleştiriler yapılmıştır. Kanunla ilgili ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 2, Cilt 9, Birleşim 103, 23 Temmuz 1951, 278
[334] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği,* 191-192; Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960),* 221.

2.5.4. Atatürk Üniversitesi'nin Kurulması

Eğitim, ülkelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen önemli bir unsurdur. Bu doğrultuda toplumsal kalkınmanın eğitimle olabileceğini düşünen Bayar ve Menderes, iktidara geldikten sonra demokrasi ve bilimin ışığında yeni eğitim faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Böylelikle DP'nin ilk Milli Eğitim Bakanı Avni Başman öncülüğünde bir program hazırlanmıştır. Programın 38. maddesinde; Yükseköğretimin öneminden bahsedilerek, ülkenin birçok bölgesinde üniversitelerin açılmasına karar verilmiştir.[335] Öncelikle Doğu Anadolu'da bir üniversite kurulması planlanmıştır. Doğu'da üniversite kurulması Atatürk tarafından ortaya atılan bir projedir. Atatürk, 1937-1938 Meclis açılış konuşmasında; Doğu Anadolu Bölgesini kalkındırmak amacıyla Van'da bir üniversitenin kurulması isteğinden bahsetmiştir. Ancak Atatürk'ün vefat etmesi sebebiyle proje hayata geçememiştir. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde ise II. Dünya Savaşı'nın çıkması, üniversite projesinin bir kez daha rafa kaldırılmasına neden olmuştur.[336] 1950 yılı itibariyle iktidarın DP'ye geçmesi, Atatürk'ün isteğinin gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Bayar, Doğu'da bir üniversite kurulması fikrini Menderes'le paylaşmıştır. Menderes, Cumhurbaşkanı'nın direktifleri doğrultusunda çalışmalara başlamıştır.[337] Bayar, 1 Kasım 1950'de yaptığı Meclis açılış konuşmasında; Atatürk'ün isteğinin yarım kalmayacağını belirterek, Van'da üniversite kurulması için en kısa sürede faaliyete geçileceğini açıklamıştır.[338]

25 Şubat 1953'te TBMM'de *"Doğu Üniversitesi Kuruluş Hazırlıkları Hakkında Kanun'un"* kabul edilmesiyle birlikte üniversitenin açılması resmiyete kavuşmuştur. Bu süreçte üniversiteler tarafından bölgeye on beş kişilik kurul gönderilmiş ve üniversitenin inşa edileceği alan belirlenmeye çalışılmıştır. Kurulun hazırladığı rapora göre; üniversitenin Van'da kurulması planlanırken yapılan araştırmalarla bu düşünceden vazgeçildiği, Erzurum'un nüfusu, ekonomisi, tarihi ve kültürel yapısının diğer doğu şehirlerine göre (Van, Elazığ, Diyarbakır) daha avantajlı olması itibariyle üniversitenin Erzurum'da kurulmasının kararı verilmiştir.

---

[335] Feyzullah Ezer, "Menderes Dönemi Türkiye'nin Eğitim Politikaları (1950-1960)", *Turkish Studies - Historical Analysis*, 15(1), 2020, 143.
[336] Abdülaziz Kardaş, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)", *History Studıes Dergisi*, 6(6), 2014, 150-151.
[337] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 160.
[338] TBMMZC, Dönem 9, Yasama 2, Cilt 2, Birleşim 1, 1 Kasım 1950, 5.

Bayar, üniversiteye Atatürk'ün isminin verilmesini doğru bulmuştur. Üniversitenin temel atma töreni için Erzurum Kongresi'nin yıl dönümü belirlenmiştir. 23 Temmuz 1957'de Celal Bayar ve Adnan Menderes'in başında olduğu kabalık bir grupla Atatürk Üniversitesi'nin açılışı gerçekleşmiştir.[339] Bayar, Atatürk Üniversitesi'nin açılmasında Menderes'in, büyük payının olduğunu ve söylenildiği günden itibaren titizlikle çalıştığını belirtmektedir.[340]

Yükseköğretime önem veren Bayar ve Menderes, Atatürk Üniversitesi'nin haricinde; Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon), Ege Üniversitesi (İzmir) ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Ankara)'nin kurulmasını da sağlamışlardır.[341]

Nurettin Gülmez, Celal Bayar ve Adnan Menderes ilişkisinde ast-üst dengesinin olduğunu, Bayar'ın emir veren, Menderes'in alan konumunda yer aldığını ifade etmektedir.[342] Gerçekten de bakıldığında; DP'nin 1950 senesinde iktidara gelmesiyle birlikte aralarındaki ilişki bu şekilde gelişmiştir. Bayar, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Menderes'e isteklerini belirterek yapılmasını beklemiştir. Menderes de Başbakanlık görevinin bilinciyle kendi liderinin isteklerini gerçekleştirmede başarılı olmaya gayret göstermiştir. Ancak bazı konularda ast-üst ilişkisinin değiştiği ve Menderes'in kendi istekleri doğrultunda Bayar'a baskın gelerek sözünü dinlettiği görülmektedir. İlerleyen sayfalarda bu durum anlatılacaktır.

2.5.5. Anıtkabir'in İnşası

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesi üzerine cenazesi, Anıtkabir'in inşasına kadar Etnografya Müzesi'nde korunmuştur. Dönemin Başbakan'ı Celal Bayar, 13 Kasım 1938'de "Atatürk'ün naaşının kendisine layık bir anıt inşa edilinceye kadar müzede muhafaza edileceğini" kamuoyuna bildirmiş,[343] 21 Kasım 1938'de ise Atatürk'ün cenazesi yapılan törenle Etnografya Müzesine taşınmıştır.[344]

---

[339] *BCA. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü*, 30.01.00/2.16.3; Kardaş, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)", 152-159.
[340] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 160.
[341] TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 78, 20 Mayıs 1955, 429-431; Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 229.
[342] Gülmez ve Bilgi, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, 613.
[343] *Akşam*, 14 Kasım 1938.
[344] *Ulus*, 22 Kasım 1938.

Anıtkabir'in inşası, 1944 yılında İsmet İnönü'nün onayıyla başlamış, ancak bazı aksaklıklardan dolayı DP'nin iktidara gelmesine kadar tamamlanamamıştır.[345] Atatürk'ün aziz naaşının, on beş yıl boyunca müzede kalmasından son derece rahatsızlık duyan Bayar, Cumhurbaşkanı olduktan sonra Anıtkabir'i kısa sürede bitirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Anıtkabir'e gidip gerekli bilgileri alarak Menderes'ten konuyu yakından takip etmesini ve inşaatı hızlandırması istemiştir. Bayar, Menderes'in çalışmaları hakkında şunları söylemiştir;

> *"Başvekil Adnan Menderes, Anıtkabir'le yakından ilgileniyordu. İkimizde yakından takip ettiğimiz için bu konu hakkında birbirimize verecek taze havadis bulamazdık. Yürümeyi çok seven Başvekil Menderes, sık sık Anıtkabir'e uğrayarak hem yürüyüş yapıyor, hem çalışmaların hızlandırılmasını teşvik ediyordu."*

Anıtkabir, Bayar ve Menderes'in uyumlu ve sıkı çalışmasıyla 1953 yılında tamamlanmıştır.[346] Atatürk'ün naaşı ise 10 Kasım 1953'te yaklaşık dört buçuk saat süren büyük bir törenle Etnografya Müzesinden Anıtkabir'e nakledilmiştir.[347]

2.5.6. Bayındırlık Faaliyetleri

DP, iktidara geldikten sonra toplumun ihtiyaçlarına yönelik politikalar üretmeye çalışmıştır. Bu amaçla Bayar ve Menderes, ekonomi ve tarım konusundaki bilgilerini birbirleriyle paylaşarak ülkenin kalkınma politikasını oluşturmuşlardır. Nitekim bir dönem İktisat Vekilliği görevinde bulunmuş olan Bayar, ekonominin gelişmesi düşüncesiyle sanayi projelerinin artırılması ve bu doğrultuda ihtiyaca yönelik fabrikaların açılmasını istemiştir. Menderes de asıl mesleğinin çiftçilik olması sebebiyle üretimi artırmak için makineli tarıma geçilmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. İki devlet adamının ortaklaşa aldıkları kararlar doğrultusunda Menderes, hükümet programını hazırlayarak Meclise sunmuştur. DP'nin programında üç hedef göze çarpmaktadır.

---

[345] Dokuyan, "Anıtkabir Nasıl İnşa Edildi? Süreç ve Tartışmalar", *History Studies Dergisi*, 6(5), Eylül 2014, 135-140.
[346] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 169-170.
[347] *Hürriyet*, 11 Kasım 1953, 1; *Vatan*, 11 Kasım 1953, 1; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 172.

Birinci hedef: Üretimi artırmak amacıyla arazi bölgelerine tarımsal ekipmanın getirilmesini sağlamak.

İkinci hedef: Toplumun refah düzeyinin artması için karayolu-denizyolu gibi ulaşım ağlarının çoğaltılması, okul ve cami gibi yapıların inşa edilmesini sağlamak.

Üçüncü hedef ise: Fabrikaların açılmasını sağlamak şeklindedir. Özellikle şeker fabrikasının ülkede büyük ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Ayrıca programda, baraj yapımıyla ilgili birçok projeye başlanacağı, bu sayede hem tarımsal sulamanın yapılabileceği hem de halka içme suyu sağlanabileceği belirtilmiştir. Hedeflenen planların uygulanması için de çimentoya ihtiyaç olduğu ifade edilmiş, dolayısıyla ülkenin birçok bölgesinde çimento fabrikalarının açılmasına karar verilmiştir. Bayar ve Menderes, toplumun çoğunluğunu köylü kesim oluşturduğu için programı daha çok bu yönde hazırlamıştır.[348]

Menderes, Cumhurbaşkanıyla hedefledikleri politikayı hayata geçirmek için çalışmaların üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda Bayındırlık Bakanından çimento fabrikalarının kurulmasıyla ilgili bir proje hazırlamasını istemiştir. İlk fabrikanın çimento üzerine olmasının sebebi; karayolu, denizyolu ve barajların yapılması için çimento sanayisine ihtiyaç duyulmasından kaynaklanmıştır. Menderes, alınan kararların biran önce uygulanmasını istediği için çevresine de bu yönde talimatlar vermiştir.[349]

Bayar ve Menderes'in başarısıyla ülkede sayısız fabrika ve baraj açılmıştır. Bazılarının temel atma ve açılış törenleri ikili tarafından birlikte yapılmıştır. Bunlar; Ankara Çimento Fabrikası (1953), Amasya Şeker Fabrikası (1953), Konya Şeker Fabrikası (1953), Adapazarı Şeker Fabrikası (1953), Seyhan Barajı (1953), Susurluk Şeker Fabrikası (1955), Elazığ Şeker Fabrikası (1955), Erzurum Şeker Fabrikası (1956), Erzincan Şeker Fabrikası (1956), Afyon Çimento Fabrikası (1957), Adana Şeker Kamışı Fabrikası (1957) vb. şeklindedir.[350]

---

[348] Bozdağ, *Celal Bayar*, 103.

[349] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 119; Bozdağ, *Celal Bayar*, 103.

[350] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 151-153; Nuran Kılavuz, "Demokrat Parti'nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamalar: Şeker Fabrikaları, Dokuma Sanayileri, Çimento Fabrikaları, Demir-Çelik Fabrikası", *Ekev Akademi Dergisi*, 89, 2022, 201-203; Firdes Temizgüney, "Erzurum Şeker Fabrikası'nın Açılışı", *A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 2010, 336; Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, 478-482.

Ekonominin gelişmesi için tarımın önemli olduğunu savunan Bayar ve Menderes, toprağın rahatça ekilmesi ve üretimin artması amacıyla çiftçiye traktör yardımının yapılmasını sağlanışlardır. Buna bakılarak CHP iktidarı döneminde, ülkede yalnızca dört bin traktör mevcutken, DP'nin iktidara gelmesiyle bu sayı kırk dört bine kadar yükselmiştir. Çiftçiye verilen traktör desteği sayesinde tahıl üretimi 1950 yılında sekiz milyon ton iken, 1953 yılıyla birlikte on üç milyon tona çıkmıştır.[351] Nitekim dönemin Tarım Bakanı Nedim Ökmen'in basına vermiş olduğu bir röportajda; hububat üretiminin her geçen seneye kıyasla arttığını, bilhassa mısır, sussam ve patates gibi mahsullerin gelişmekte olduğunu ifade etmesi tarım çalışmalarının başarıya ulaştığını göstermektedir.[352]

Bu dönemde Marshall Planı'nın[353] etkisiyle ABD'nin Türkiye'ye yardımı görülmektedir. Özellikle otomotiv alanındaki desteği DP'yi karayolu yapımında ilerletmiştir.[354] Menderes, Birinci (1950'deki) Hükümet Programında; *"Ulaştırmada motorun sür'ati, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz"* ifadeleriyle iktidara gelir gelmez bu konu üzerinde durduğunu göstermiştir.[355]

Karayolunun haricinde demiryolu, havayolu, denizyolu ve barajların inşasıyla köylere içme suyu götürülmesi gibi birçok altyapı faaliyetleri açısından, gazeteci Metin Toker'in deyimiyle 1950- 1954 yılları DP'nin altın yılları olmuştur.[356]

DP, 1954 yılından sonra bazı sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin Marshall yardımının bir sonucu olarak ekonomisinin giderek dışa bağımlı hale gelmiş, dış ticarette denge sağlanamaması ve borçlanmaya gidilmesi gibi sebeplerden ötürü Türk lirasının değeri düşmüştür. Ekonomide yaşanılan olumsuzluk DP'nin 1950'deki

---

[351] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 183-184.
[352] *Vatan*, 1 Temmuz 1952, 3.
[353] 1947 yılında ABD Dışişleri Bakanı George C. Marshall tarafından ortaya konulmuş ekonomik yardım paketidir. Marshall Planıyla, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ekonomisini yeniden canlandırmak amaçlanmıştır. 16 ülkeyi kapsayan Plana, Türkiye ise 4 Temmuz 1948'de "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" ile plana dâhil edilmiştir. Bk. Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, 181-183.
[354] Tetik, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946-1950),* 125.
[355] *Hükümetler ve Programları I (1920-1960)*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988, 161.
[356] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954),* 10.

çizgisinden uzaklaşmasına ve bu süreçten sonra baskı politikasını yürütmesine neden olmuştur.[357]

DP döneminde altyapı çalışmalarının haricinde imar faaliyetlerine de yön verilmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir ve birçok şehrin imarına başlanılmıştır. Başbakan Menderes, 15-21 Nisan 1955'te yapılan Birinci İmar Kongresi'nde, şehirlerde yeniliklerin yapılması için bazı projelerin hazırlandığını bildirmiştir. Kongrede alınan kararlar sonucunda çalışmalara başlanılmıştır. [358]

Bayar ve Menderes, ülkenin gözde şehri olan İstanbul'un imarına büyük önem vermiştir. İstanbul için; Barbaros Bulvarı, Büyük Dere, Vatan ve Millet Caddeleri ayrıca günümüzdeki adıyla E-5 otoyolu olan Edirne Asfaltı, DP'nin önemli faaliyetleri arasındadır. DP'nin en önemli projesi ise Asya ve Avrupa kıtasını köprü (Boğaz Köprüsü) ile birbirine bağlamak olmuştur. Menderes, 1954 yılında halkı proje hakkında bilgilendirmiştir.[359] Menderes, yaptığı planlamalarla köprünün inşasını 1967 yılında bitirmeyi amaçlamıştır. Ancak 1960 askeri darbesinin yaşanması projenin DP tarafınca gerçekleşmesine imkân vermemiştir. Bayar ve Menderes, İstanbul'un imarıyla ilgili kararları birlikte alıp, çalışmaları uyum içinde yürütmüştür. Menderes, aklına gelen her düşünceyi ilk önce Bayar'ın beğenisine sunup öyle faaliyete geçirmiştir. Bayar da her zaman Menderes'i cesaretlendirip; *"hiç düşünme Adnan Bey, hemen işe başlayınız. Yaptıklarınızla sadece bu neslin değil, gelecek kuşakların da hayır duasını alırsınız."* cümleleriyle desteklemiştir.[360]

2.5.7. Dış Politika

Bayar ve Menderes'in, dış politika konusunda da ortak karar aldıkları ve birlikte hareket ettikleri görülmektedir. DP dönemi dış politikasının en önemli bölümünü Amerika'yla olan ilişkiler oluşturmaktadır. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet tehlikesine karşı ABD'yle dostluk siyaseti uygulamıştır. ABD, savaştan olumsuz etkilenen Avrupa ülkelerinin ekonomisini düzeltmek ve Sovyetlere karşı güç birliği oluşturmak amacıyla 1947 yılında Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı ilan etmiştir.

---

[357] Tetik, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946-1950)*, 144.
[358] *Milliyet*, 15 Nisan 1955, 1; *Milliyet*, 22 Nisan 1955, 7.
[359] Işıl Tuna, "1950-1960 Yılları Arasında İstanbul'da Kentleşme ve İmar Faaliyetlerine Genel Bakış", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2019, 401-403.
[360] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 232.

Türkiye, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde ABD'nin bu yöndeki yardımlarından yararlanmıştır. DP döneminde ise Bayar ve Menderes öncülüğünde ABD'yle olan ilişkilerin, olumlu bir şekilde ilerlediği ve ekonomik yardımların devam ettiği görülmektedir.[361]

DP döneminin dış siyasetindeki en önemli faaliyeti; Kore Savaşı'na Türk askerinin gönderilmesi ve NATO'ya (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) girilmesi olmuştur. Özellikle Kore'ye asker gönderilmesi dönemin dikkate değer olaylarındandır. Bayar ve Menderes ikilisi, tüm eleştirilere rağmen kararlı bir tutum sergileyerek, 17 Eylül 1950'de Güney Kore'ye asker göndermiştir.[362] DP hükümeti, Sovyetlere karşı ülke güvenliğini sağlamak amacıyla NATO'ya üye olmak istemiştir. Kore'ye gönderilen Türk askerinin başarı elde etmesi üzerine Türkiye, 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılmıştır.[363]

Bayar ve Menderes, Sovyet tehlikesi nedeniyle Balkan ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya önem göstermiştir. Nitekim ikilinin girişimleriyle 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında "Balkan Paktı" (Dostluk ve İşbirliği Antlaşması) imzalanmıştır.[364]

Bayar ve Menderes, Ortadoğu'da da aktif bir politika uygulamayı hedeflemiştir. Böylelikle Irak, Pakistan ve İran ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya çalışılmıştır. Bu ilişkiler doğrultusunda 24 Şubat 1955'te Irak ve Türkiye arasında "Bağdat Paktı" (Karşılıklı İşbirliği Antlaşması) imzalanmıştır. Ardından İngiltere, Pakistan ve İran ülkelerinin de katılımıyla antlaşma tamamlanmıştır.[365]

Bayar ve Menderes, İngiltere'yle olan ilişkilere de oldukça önem vermiştir. II. Dünya Savaşı sonrası, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilme isteği üzerine "Kıbrıs Meselesi" DP'nin gündeminde yer almaya başlamıştır. Kıbrıs'ta iki etnik kimliğin (Türk-Rum)

---

[361] Hatice Alanoğlu, *The Times Gazetesi'ne Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, Urzeni Yayınevi, İstanbul 2020, 21-24; Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)*, 176-183.
[362] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 163-164; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 48.
[363] Alanoğlu, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, 27-33; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 55; *Akşam*, 19 Şubat 1952.
[364] Alanoğlu, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, 131; 1955 senesinde Türkiye-Yunanistan arasında Kıbrıs meselesinin yaşanması ve Yugoslavya'nın Sovyetlerle ilişkileri düzeltmesi nedeniyle imzalanan antlaşma bir süre sonra geçersiz sayılmıştır. Bk. Alanoğlu, 138-139.
[365] Alanoğlu, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, 76; Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 185; Bağdat Paktı, 1958 yılında Irak'ta ihtilal çıkması nedeniyle etkinliğini kaybetmiştir. Bk. Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 248; Alanoğlu, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, 85-86.

varlığı, Ada'daki çatışmaların sebebini oluşturmuştur. Bu durum ise Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bayar ve Menderes, bu süreçte Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde haklarının olduğunu ve bu doğrultuda bölgedeki varlığını gösterdiği başarılı bir politika yürütmüştür. 1959 yılına gelindiğinde ise İngiltere, Yunanistan ve Türkiye tarafından, Zürih ile Londra Antlaşmalarının imzalanmasıyla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması gerçekleşmiştir. Böylelikle Türkiye, bölgede garantör devlet durumuna gelmiştir.[366]

2.6. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN FİKİR AYRILIKLARI

2.6.1. Devr-i Sabık Yaratmamak

Devr-i sabık kelime itibariyle; iktidara gelenin, önceki iktidarı sorgulaması ve yargılaması anlamındadır. 1950 seçimleri sırasında Menderes tarafından, *"Devr-i Sabık Yaratmayacağız"* cümlesi ortaya atılmıştır. Devr-i sabık yaratmamak ise DP'nin iktidara gelmesi halinde tek parti döneminin faaliyetlerini sorgulamaması, yapılan usulsüzlükleri araştırmaması ve suçluları affetmesi manasına gelmektedir. Menderes, *"Devr-i Sabık Yaratmayacağız"* sözüyle; suça bulaşmış devlet memurlarına ve aydın kesime yargılanmayacakları teminatını vererek, DP aleyhinde faaliyette bulunmalarını engellemeyi amaçlamıştır. Menderes'in DP'yi iktidara taşımak için kullandığı bu ifadesi; *"CHP'ye yönetimden çekilin, korkmayın sizi sorgulamayacağız"* gibi bir anlam taşımaktadır. Menderes'in bu girişimi, Bayar'la ufak çaplı bir anlaşmazlığın yaşanmasına neden olmuştur.

DP'nin lideri Bayar, Menderes'e şiddetle karşı çıkarak, böyle bir ifadenin kullanılmasının DP'nin büyük bir sorumluluk altına girmesine neden olacağını söylemiştir. Çünkü Bayar; Devr-i Sabık Yaratmayacağız cümlesinin şuan için güzel geldiğini, söylenmesinin kolay olduğunu, ancak iktidara gelindiği takdirde tutulmasında zorluk yaşanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Bayar, suçluların bağışlanmasının yöneticiye

---

[366] Emine Gürsoy Naskali, DP'nin o dönem geliştirdiği Kıbrıs politikasının önemli ölçüde başarıya ulaştığını, Türkiye'nin o yıllara kadar Kıbrıs üzerinde söz hakkı bulunmazken; DP'yle durumun değiştiği ve bu başarının Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu'ya ait olduğunu dile getirmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Emine Gürsoy Naskali, *Yassıada Zabıtları II 6-7 Eylül Olayları Davası*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007, 8; Alanoğlu, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, 59-60; Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 253.

değil TBMM'ne ait olduğunu, bir kamu görevlisi eğer CHP döneminde suç işlemişse DP döneminde de suç işleyebileceğini ifade etmiştir. Menderes, kazanma vaadiyle suçlu devlet görevlilerinin DP'ye karşı faaliyette bulunmasını engellemek istese de, bakıldığında hakikaten de hatalı bir söz kullandığı görülmektedir. Nitekim Bayar, DP bünyesinde özellikle seçim zamanında yeni bir ihtilafın çıkmasını istemediğinden Menderes'in sözünü kabul etmek durumunda kalmıştır.[367]

Muhalefet açısından bakıldığında ise bu yaklaşım İnönü tarafından oldukça olumlu karşılanmıştır. Öyle ki DP'nin iktidara gelmesinin ardından kamuoyunda; *"İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize verilmesidir"* şeklindeki açıklamalarıyla DP'nin vermiş olduğu sözü hatırlatarak partisine ve kendisine güvence istemiştir.[368] Ancak 1953 yılında CHP mallarının hazineye devredilişiyle DP'nin, tutarlı bir davranış sergilemediği düşünülebilir. Bu durum DP hükümetini siyasi mecrada kötü duruma düşürmüş ve böylelikle Bayar'ın söyledikleri doğru çıkmıştır. Menderes, geleceği düşünmeden fevri kararlar alıp bunu öngöremezken Bayar, kendi siyasi tecrübelerine dayanarak böyle bir manzarayla karşılaşabileceğini anlamıştır.

2.6.2. Ezanın Arapça Okunması

Ezanın Türkçe okunması, Atatürk'ün laiklik ilkesine bağlı olarak yapmış olduğu inkılaplardan biridir. Atatürk, Türkçe ezanla; Arapçayı ibadet dili olmaktan çıkartıp, Türkçeyi camiye hâkim kılmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda ezanın Türkçe okunması, dil devrimi bağlamında da ele alınmıştır. 1932 yılında ise tüm yurtta uygulamaya geçilmiştir. Ezanın Türkçe okunması toplum tarafından destek görebilen bir inkılap olmamıştır. Özellikle İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yasağın katı bir şekilde uygulanması hoşnutsuzluğun daha çok artmasına sebebiyet vermiştir.[369]

DP, seçim bildirisinde iktidara geldiğinde; CHP'nin antidemokratik kanunlarını kaldıracağını belirtmiş, böylece Arapça ezan yasağının gündeme gelmesini sağlamıştır. DP, seçim kampanyası boyunca halkın yasak konusundaki şikâyetleri ve ezanın yeniden

[367] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 195-197.
[368] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* 183.
[369] Zakir Avşar, Ayşe Elif Emre Kaya, "Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 33(95), Haziran 2017, 331-335.

Arapça okunması isteğiyle karşılaşmıştır. Gerçekten de bakıldığında o yıllarda halkın böyle bir talebinin olduğu ve her fırsatta bunun dile getirildiği görülmektedir.

Halkın haricinde yasaktan son derece rahatsızlık duyan DP sözcüsü Menderes de seçim çalışmalarını yürütmek için gittiği birçok şehirde, DP'nin iktidara gelmesi halinde yasağın kaldırılacağının teminatını vermiştir. Menderes'in parti lideri Bayar'a dahi sormadan, DP adına aldığı kararlar onun daha şimdiden bu konuda inatçı olacağını göstermektedir. [370]

Menderes, Bayar'a halkın ezan konusundaki rahatsızlığını anlatarak önce nabzını yoklamaya çalışmıştır. Bayar ise o her zamanki sakin duruşundan taviz vermeden Menderes'in anlatımlarına karşı sadece kaşlarını yukarı kaldırıp onu dinlemeyi tercih etmiştir. Bayar, aslında verdiği tepkinin ne anlama geldiğini, Başbakanlığa getirmek istediği Menderes'in fark etmesini istemiştir. Bayar'ın sessizliğinden sonra Menderes de bu konuyu iktidara gelene kadar daha açmamıştır. İki tarafın sessiz kalmasının sebebi; birbirlerinin düşüncelerini az çok bilmelerinden ve şimdiden anlaşmazlığa düşmek istememelerinden kaynaklanmıştır. Ancak DP'nin 1950 seçimlerini kazanıp iktidara gelmesi, ikilinin sessizliğinin bozulmasını da beraberinde getirmiştir. Çünkü Menderes'in Başbakan olup, hükümetini kurar kurmaz ele aldığı başlıca konu ezan olmuştur. Bu doğrultuda ikilinin arasında Cumhurbaşkanı ve Başbakan olarak anlaşmazlık ortaya çıkmıştır.[371]

Bayar ve Menderes, ezanla ilgili farklı düşünceye sahip olup, konuyu başka yönlerden ele almışlardır. Menderes, laikliğin genel manasının din düşmanlığı değil, aksine dine saygı gösterilmesi olduğunu ve bu doğrultuda halkın sadece hoşnutsuzluğunu barındıran Arapça ezan yasağının devam etmesinin anlamsızlığını düşünmekteyken; Atatürk'e olan bağlılığı ve sevgisiyle bilinen Bayar, Atatürk'ün uygulamaya koyduğu bu kanun kaldırılmasının, Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı bir hareket olacağını düşünmüştür.[372]

Menderes, Cumhurbaşkanıyla yaşadığı fikir ayrılığına rağmen sanki ona meydan okurcasına, Arapça ezan yasağını 13 Haziran 1950'de DP grup toplantısında gündeme

[370] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 62-63; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 43-45.
[371] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 49.
[372] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 150-152.

getirmiştir. Menderes toplantıda; *"yasanın bugün için faydasız ve laikliğe de münafi bulunduğunu"* söyleyip, sorunun DP tarafından çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeler sonucunda, Ceza Kanununun 526. maddesinden Arapça ezanın okunmaması ve kamet kelimesi hakkındaki takyidin de kaldırılması suretiyle istenildiği şekilde okunmasına yönelik yasa tasarısının hazırlanması oy birliğiyle kabul edilmiştir.[373] Hazırlanan tasarı hiç beklemeden TBMM'ye sunulmuştur. Mecliste yasağın gerekçesi detaylı bir şekilde anlatılmıştır. "Türk Ceza Kanununun 526. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Tasarı" İnönü'ye rağmen birçok CHP'li tarafından destek görmüştür. İnönü, tepkisinden dolayı Meclis oturumuna katılmayacağını ancak partisinin de karşı çıkmak gibi beyhude bir çabaya girmeyeceğini belirtmiştir. İnönü'nün verdiği talimatla CHP sözcüsü Cemal Reşit Eyüboğlu, tasarıyı onayladığını ifade etmiştir.[374] Yapılan görüşmeler sonucunda Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik kanun tasarısı oy birliğiyle kabul edilmiştir.[375]

Cumhurbaşkanı Bayar, tasarıya en başından beri tepkili olması nedeniyle onaylamak istemeyip, imzayı geciktirmiştir. Bu durum ise Bayar ve Menderes arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Menderes, Bayar'ın onay vermemesi doğrultusunda Başbakanlıktan istifa etmek istemiştir. Menderes, yaptığı hareketle bir bakıma Bayar'ı kendisiyle ilgili tercihe zorlamıştır. Aydın Menderes, Menderes'in ezan konusuna oldukça önem verdiğini ve bu sebeple istifa etmek istediğini dile getirmektedir.[376] Bayar, konuyla alakalı; *"Böyle bir yasanın, DP'nin ilk icraatı olarak ortaya konulmasını hoş karşılamadım. Bu yasaya karşı değildim ama beni memnun eden bir yasa da değildi. Biraz buruldum. Ben Atatürk'ün bütün getirdiklerine karşı her zaman duyarlı olmuşumdur."* ifadeleriyle kanunu neden istemediğini açıklamıştır.[377] Fakat bir süre sonra onaylamak durumunda kalmış ve ezan kanunu uygulamaya konulmuştur. Bakıldığında Menderes'in ezan konusunda halkın nabzını iyi tuttuğu ve Bayar'ı ikna ederek başarıya ulaştığı görülmektedir.

---

[373] TBMM Kütüphanesi Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, Cilt 2, 13 Haziran 1950.
[374] Cemal Reşit Eyüboğlu; *"Türkçe ezan, Arapça ezan mevzusu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Millî şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız"* ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 1,Cilt 1, Birleşim 9, 16 Haziran 1950, 182; Bozdağ, *Menderes*, 98; Dilipak, *Menderes Dönemi*, 182.
[375] TBMMZC, aynı bölüm.
[376] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 205; Birand, vd., *Demirkırat*, 85-86.
[377] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 98.

Bayar ve Menderes, ezan anlaşmazlığının ardından resmi bir törene katılmışlardır. Bayar, Cumhurbaşkanı olarak kürsüde yaptığı konuşmada; Cumhuriyet tarihini bütün şekilde ele alarak, kazanılan başarılarla ilgili değerlendirmede bulunmuştur. Fakat Bayar ve Menderes, kısa bir zaman önce CHP'nin, Atatürk tarafından kurulan bir parti olmasından ötürü Atatürk dönemini siyasi mücadelenin dışında tutmak ve böylelikle DP'nin yapacağı tüm eleştirilerin İnönü'ye ve onun dönemindeki faaliyetlere yöneltmeye dayalı birlikte karar almışlardır. İkilinin, Atatürk'e duydukları sevgi ve hürmetten dolayı birbirlerine böyle bir söz verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak Bayar'ın tasnif yapmadan konuşma yapması; Menderes'in, alınan karara bağlı kalınmadığı gerekçesiyle tepkisine yol açmıştır.

Bayar, konuyla ilgili; "Cumhurbaşkanı olarak kendisinin böyle bir sınıflandırmanın içerisinde bulunamayacağını; devlet ve toplum adına ortaya koyulan hizmetler, kim tarafından yapılırsa yapılsın Cumhuriyete ait olduğunu ve dolayısıyla tarihi bütün şekilde değerlendirmesi gerektiğini" açıklamaktadır.

Menderes, hem kısa bir zaman önce Bayar'la ezan mevzusunda anlaşmazlığa düşmesi hem de kendi düşüncelerinin onun nezdinde bir değeri olmadığı düşüncesiyle; Başbakanlıktan istifa ettiğini Cumhurbaşkanı'na bildirerek, Mersin'e hareket etmiştir. [378]

DP'nin kuruşundan itibaren kendisine sadece hürmet ve saygı gösteren Menderes'in, böyle bir konuda istifa etmesi Bayar'ı düşündürmüştür. Belki de Bayar'ı düşündüren şey, yıllar önce Menderes hakkında almış olduğu uyarıdır. DP'nin kuruluş safhasında, Koraltan'ın evinde toplantılar yapan dört DP kurucusu (Bayar-Menderes-Köprülü-Koraltan) haricinde toplantılara, Ahmet Hamdi Başar da katılmıştır. Başar, parti programı hazırlanırken Menderes'le ters düşmesinden dolayı kurucu kadronun içerisinde yer alamamıştır. Özellikle Bayar'ın, Başar'a karşı Menderes'i tercih ettiği bilinmektedir. Duruma çok içerleyen Başar, o dönem Bayar'la yaptığı bir görüşme sırasında; *"Menderes'ten sakınınız! Menderes en kuvvetli, fakat en tehlikeli adamınızdır!"* şeklinde bir uyarı yapmıştır. Bayar, o zamanlar aldığı uyarıyı Başar'ın öfkesinden dolayı olduğunu düşündüğü için dikkate değer bulmamıştır. Bayar, zaten Menderes'i güçlü ve başarılı olmasından dolayı Başbakanlığa getirmiştir. Fakat tehlikeli olduğunu hiçbir zaman

[378] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 204-205; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* 205.

düşünmemiştir. Aksine DP yöneticileri arasında kendisine en yakın hissettiği ve uyumlu gördüğü kişi Menderes olmuştur. Ancak iktidara yeni gelinmesine rağmen Menderes'in böyle basit bir konuda istifa etmesi, Bayar'ı şaşırtmıştır.[379] Bayar, bu süreçte siyasi tecrübelerinin olgunluğuyla; her devlet adamının siyasette akıl oyunları oynayabileceğini, bunun doğal olduğu ve tehlike yaratmayacağı düşüncesiyle; ayrıca kendi nezdinde Menderes'in güçlü yönünün önemli olduğunu göz önünde bulundurarak istifasını kabul etmemiştir.

Bayar, Menderes'in Mersin'de olduğunu öğrenince memnun kaldığını, dinlenip kafasını toplamasının iyi olacağını dile getirmiştir. Ardından arkadaşları aracılığıyla gelmesi için Menderes'e haber göndermiştir. Birkaç gün içerisinde Ankara'ya dönen Menderes, Bayar'ın kendisini havaalanında karşılamaya geldiğini görünce büyük bir mahcubiyet yaşayarak Cumhurbaşkanı'nın elinden öpmüştür.[380]

Daha önce ifade edilen Bayar ve Menderes arasındaki ast-üst ilişkisinin, belirgin bir şekilde değiştiği görülmektedir. Menderes, Başbakanlığının daha ilk yılında dahi kendi isteği doğrultunda Bayar'a üstünlük kurmaya çalışmıştır. Yaptığı hareketle Cumhurbaşkanı'na; egemenliğin sadece Bayar da olmadığını, bir Başbakan olarak kendisinde de olabileceğini göstermiştir. Aralarında ilişki bazen tekdüze şeklinde ilerlerken, bazen de mücadele tarzında devam etmiştir.

2.6.3. Radyodan Dini Program Verilmesi

DP, bilindiği üzere iktidara geldikten sonra tek parti hükümetinin yanlış uygulamalarını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu yöndeki ilk icraat ezan yasağının kaldırılması olurken, ikinci icraat devlet radyosunda Kuran-ı Kerim ve Mevlid-i Şerif'in okunmasını sağlamak olmuştur. CHP'nin ezan yasağı gibi radyoda dini yayın verilmesine engel olması, halkın tepkiyle karşıladığı bir diğer faaliyettir. Radyonun önemli bir iletişim aracı olduğunu düşünen Menderes, halkın dini değerlerden uzaklaşmasını istemediğinden çalışmalara başlamıştır. Bu doğrultuda ezan yasağının ardından 5 Temmuz 1950'de

---

[379] Aydemir, *Menderesin Dramı*, 145-156; Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, Remzi Kitapevi, Ankara 2000, 211.

[380] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 205-205; Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 109-110; Gülmez ve Bilgi, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, 623; Birand, vd., *Demirkırat*, 86; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 205; Taner Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, 116.

radyoda dini program yayınlama yasağını da kaldırmıştır. 7 Temmuz'dan itibaren her Cuma günü devlet radyosunda Kuran-ı Kerim, kandil günlerinde ise Mevlit okunmasını sağlamıştır. [381]

Menderes'in, Cumhurbaşkanı'na danışmadan yayın yasağını kaldırması, ikinci bir krizin başlamasına neden olmuştur. 7 Temmuz akşamı radyosunu açan Bayar, dini programla karşılaşınca oldukça sinirlenmiştir. Başbakanlığı arayarak hesap sormak istemiş, fakat Menderes'in makamında olmaması üzerine telefonu, Başbakan Yardımcı Samet Ağoğlu açmıştır. Bayar, telefonda; *"Nedir bu yaptığınız? Devletin radyosunu camiye çevirmişsiniz. Kimden emir aldınız?"* sözleriyle tepki göstermiştir. Samet Ağoğlu, böyle bir durumdan haberinin olmadığını ifade etse de Bayar, tüm sinirini ondan çıkartmıştır. Karşısındaki Cumhurbaşkanı bile olsa gördüğü tavırdan rahatsız olan Ağoğlu, hiç beklemeden Menderes'e istifasını vermiştir. Menderes ise yardımcısını korumak adına, kendisinin istifa etmesinin daha doğru olacağı düşüncesiyle Bayar'a, Başbakanlıktan ayrılmak istediğini dile getirmiştir. Ancak Bayar, Menderes'in istifasını kabul etmeyerek konuyu kapatmış ve dini yayına da engel olmamıştır.[382]

Adnan Menderes'in, Başbakanlığı süresince birçok kez istifa ettiği bilinmektedir. Dönemin gazetecisi Nihat Erim, DP yöneticilerinden Emin Kalafat'ın kendisine aktardığı açıklamalara göre; Menderes'in, çoğu kez istifa etmek istediğini ve Bayar'ın, *"Başvekil yapabileceğim başka bir adamım yok. Menderes, pek çok meziyetleri olan bir insan. Fakat böyle istifalarla bu iş yürümez…"* ifadelerini kullandığını dile getirmektedir. Ayrıca Bayar'ın birçok defa istifa mektubunu yırttığını ve Menderes'in ise sevindiğini söylemektedir.[383] Bu açıklamaları Samet Ağoğlu da desteklemektedir. Ağoğlu, Menderes'in 5-6 defa Başbakanlıktan ayrılmak istediğini fakat Bayar'ın engellediğini belirtmektedir.[384] Araştırmacı İsmet Bozdağ da aynı ifadelere yer vermektedir. Bozdağ, 1950-1960 yılları boyunca Menderes'in yazılı-yazısız şekilde olmak üzere birçok kez istifasını verdiğini ve Bayar'ın kabul etmediğini açıklamaktadır.[385]Bakıldığında Menderes'in istifa etmesinin kişiliğinden ve haleti ruhiyesinden dolayı olduğu görülmektedir. Menderes'in kişiliği ilerleyen sayfalarda anlatılacaktır…

---

[381] Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, 295-296.
[382] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 99-101.
[383] Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 2, İstanbul 2005, 642.
[384] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesindeki Günler*, 37.
[385] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 122.

2.6.4. I. Menderes Hükümeti Krizi

1950 seçimlerinin ardından Başbakan olan Adnan Menderes, 22 Mayıs 1950'de hükümetini kurmuştur. I. Menderes Hükümeti'nde Başbakan: Adnan Menderes, Adalet Bakanı: Halil Özyörük, Milli Savunma Bakanı: Refik Şevket İnce, İçişleri Bakanı: Rükneddin Nasuhioğlu, Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü, Maliye Bakanı: Halil Ayan, Milli Eğitim Bakanı: Avni Başman, Bayındırlık Bakanı: Fahri Belen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Zühtü Velibeşe, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat Reşat Belger, Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri Özsan, Tarım Bakanı: Nihat Eğriboz, Ulaştırma Bakanı: Tevfik İleri, Çalışma Bakanı: Hasan Polatkan, İşletme Bakanı: Muhlis Ete yer almıştır.[386]

Hükümette yer alan bakanların DP'nin yönetim kurulunda bulunmaması dikkat çekmekte olup, tek parti iktidarının (CHP) eski önemli isimlerinden oluştuğu görülmektedir. Bu doğrultuda hükümetle alakalı; İttihat ve Terakki'nin "büyük kabinesi" ile "şöhretler kabinesi" gibi benzetmeler yapılmıştır.[387]

Kabinede yer alan birçok kişinin Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Başbakanlığı dönemindeki yakın çevresi olması; I. Menderes Hükümeti'nin Bayar'ın etkisiyle oluşturulduğunu göstermektedir. Bayar, kendi seçtiği bakanlarla bir bakıma Menderes'i kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.[388]

Kendi istediği hükümeti kuramayan Menderes, her ne kadar Bayar'ın müdahalesinden rahatsızlık duysa da yeni iktidara gelindiği için Cumhurbaşkanıyla çatışmak istemeyip, sessiz kalmayı tercih etmiştir.[389]

Menderes'in haricinde DP yöneticileri ve Meclis grubu da kabineden hoşnut olmamıştır. Bu durum parti içi muhalefetin oluşmasına da neden olmuştur. Mükerrem Sarol, kurulan ilk hükümet için, *"seçim ve mücadele ateşinin içinden gelmiş kimseler tarafından kurulmalıydı."* ifadesiyle tepki göstermiştir.[390]

Tek parti döneminin tanınmış ve önemli kişilerinden eski Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, eski Maliye Müsteşar Muavini Halil Ayan, eski eğitimci Avni Başman ve Atatürk'ün özel doktoru Nihat Reşet Belger gibi otoriterlikleriyle tanınan isimlerin ilk

---

[386] *Hükümetler ve Programları I (1920-1960)*, 153.
[387] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 125; Birand, vd., *Demirkırat*, 76.
[388] *Son Posta*, 24 Mayıs 1950.
[389] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 126.
[390] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 124-126.

hükümette yer alması, Menderes'in etki alanını sınırlandırmıştır. Zaten çok geçmeden Menderes'le yaşadıkları sorunlardan dolayı istifa etmişlerdir.[391] Menderes, beklediği fırsatı değerlendirerek boşalan bakan koltuklarına, Samet Ağoğlu ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi DP yöneticilerini getirmiştir.

Menderes, yapmış olduğu yeni atamalarla kendisi için rahat çalışma ortamı kurmaya çalışsa da kabinedeki sıkıntılar devam etmiştir. Özellikle Tarım Bakanıyla anlaşmazlığa düşmesi, Bayar'la sorun yaşamasını da beraberinde getirmiştir. Nihat Eğriboz'un, Bayar'ın İktisat Vekilliği ve Başbakanlık dönemlerinde görev aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla siyasi hayatının önemli bir kısmını Bayar'ın yönetiminde geçirmesi sebebiyle, Menderes'in emri altına girmekte zorluk yaşamıştır. Başbakan, hükümet programında tasarladığı tarım politikasının aynı şekilde uygulamasını isterken Eğriboz, belirlenen politikanın dışına çıkarak kendi planlarını faaliyete geçirmeye çalışmıştır. Ancak bu durum hayatını çiftçiliğe ve ziraata vermiş Menderes için kabul edilmemiştir. Böylelikle Eğriboz'a, birlikte çalışmanın zor olduğunu ve istemesi halinde başka bir mevkide yer alabileceğini belirleterek kibarca istifasını talep etmiştir. Fakat Eğriboz, Menderes'e; *"Ben sizinle geldim, sizinle giderim. Benim şahsi tarım politikam yoktur. Hükümet politikasıdır. Hükümet ayrılır, ben de ayrılırım."* şeklindeki sözleriyle istifa etmeyeceğini açıklamıştır.

Menderes, bir bakanı istifaya zorlayamayacağını bildiğinden konuyu önce Cumhurbaşkanı'na taşımayı ve Eğriboz'un, Bayar tarafından istifa ettirilmesini düşünse de; bu durumun Bayar'ın, kendisi üzerinde daha çok üstünlük kurmasına neden olacağından vazgeçmiştir. Menderes, bu doğrultuda tek çözümün istifa edip yeniden kendisi tarafından bir hükümet kurulmasının olduğunu düşünmüştür.[392] 8 Mart 1951'de hükümette istifaların olduğu ve yeni bir kabinenin kurulmasına imkân vermek istediği gerekçesiyle Başbakanlıktan istifa etmiştir.[393]

Menderes'in, istifa etmesinin bir başka nedeni ise CHP'yle yaşanan bir takım sorunlardan[394] ötürü CHP'ye tedbir kanunu çıkartmak istemesi ve Bayar'ın engel

---

[391] *Son Posta*, 19 Eylül 1950, 7; *Zafer*, 29 Ekim 1950, 4.
[392] Bozdağ, *Menderes*, 127-128; Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 112.
[393] *BCA*. 503/ 2544.15620.2; *Akşam*, 9 Mart 1951, 1.
[394] 3 Eylül 1950'de yapılan Belediye Seçimleri sırasında CHP lideri İnönü, DP'nin faaliyetlerini, dış siyasette uyguladığı politikayı ve özellikle Güney Kore'ye asker göndermesiyle ilgili sert eleştirilerde bulunmuştur. Diğer yandan Bayar, resmi dairelerde Atatürk'ün resminin asılması emrine rağmen Malatya Belediye Başkanı tarafından emrin uygulanmayıp, İnönü'nün resmini asmaya devam etmiştir. Bunun

olmasıdır. Bu durum, Bayar ve Menderes arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Menderes, hem hükümetle hem de Cumhurbaşkanıyla sıkıntı yaşamasından dolayı istifa ederek, Aydın'daki çiftliğine çekilmiştir.[395] Bayar ise bu defa ikna etmek yerine *"görüşürüz Adnan Bey"* diyerek Menderes'in istifasını kabul etmiştir. Ertesi gün Meclisteki bir kısım yöneticilerle Başbakanlığa gelecek kişiyle ilgili fikir alış verişi yapmıştır.[396]

Hükümeti kurma görevinin yeniden kendisine verileceğini düşünen Menderes, Bayar'ın istifayı onaylamasına şaşırmıştır. Dönemin gazetecisi Metin Toker, konuyla alakalı; Bayar'ın, Menderes'i tanıması ve inişli-çıkışlı hareketlerini iyi bilmesinden dolayı ona oyun kurduğunu ifade etmektedir. Bayar, kurduğu oyunla gerektiğinde kendisinden vazgeçebileceğini Menderes'e göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Başbakan arayışının öylesine olduğunu söylemektedir. Nitekim Menderes'in gün içerisinde Meclise gelip Bayar'ın, elini öpmesi ve hükümetin tekrar onun tarafından kurulması, Toker'in ifadelerinin doğruluğunu kanıtlamaktadır.[397]

Bayar ve Menderes arasındaki ast-üst dengesinin bu konuda yer değiştiği görülmektedir. Dengeyi ise bu kez Bayar değiştirmiştir. Bayar, Cumhurbaşkanı olarak egemenliğin sadece kendisinde olduğunu ve istemesi halinde Menderes'in Başbakan olamayacağını göstermiştir. Bir ders niteliğindeki kurduğu oyunda başarılı olan Bayar, Menderes'in artık sudan sebeplerden dolayı istifasına engel olmayı amaçlamıştır. Ki bu süreçten sonra ilerleyen sayfalarda da anlatılacağı gibi Menderes'in kolayca istifa etmeyeceği görülecektir.

II. Menderes Hükümeti, 9 Mart 1951'de kurulmuştur. Menderes, yaptığı değişikliklerle Başbakanlığını daha güçlü konuma getirmiştir.[398]

üzerine Bayar, müdahalede bulunarak Belediye Başkanıyla ilgili soruşturma başlatılmasını istemiştir. Yaşanan olay, CHP'nin eleştirilerinin dozunu daha çok artırmıştır. Menderes de bu gerekçeyle tedbir kanunu çıkartmak istemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 200-201.

[395] Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 54; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 203.

[396] Bozdağ, *Menderes*, 128; Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 116-117.

[397] Bozdağ, *Menderes*, 128; Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 117-118; Dilipak, *Menderes Dönemi*, 171.

[398] Başbakan: Adnan Menderes. Başbakan Yardımcısı: Samet Ağoğlu. Devlet Bakanları: Samet Ağoğlu, Refik Şevket İnce. Adalet Bakanı: Rüknettin Nasuhioğlu. Milli Savunma Bakanı: Hulusi Köymen. İçişleri Bakanı: Halil Özyörük. Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü. Milli Eğitim Bakanı: Tevfik İleri. Maliye Bakanı: Hasan Polatkan. Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinlioğlu. Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Muhlis Ete. Sağlık Bakanı: Ekrem Hayri Üstündağ. Gümrük ve Tekel Bakanı: Rıfkı Salim Burçak. Tarım Bakanı: Nedim

2.6.5. CHP Mallarının Hazineye Devri

II. Menderes Hükümeti'nin kurulmasının ardından DP, ana muhalefet partisi CHP'nin partiler arasındaki gücünü azaltmak amacıyla bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. İlk faaliyetine, Halkevlerinin kapatılmasıyla başlamıştır. Menderes'in, CHP döneminde Halkevlerinin kuruluşunda etkin rol oynadığı bilinmektedir. Hatta 1932 yılında Aydın Halkevi'nin açılışını bizzat kendisi yapmıştır. Ancak DP'nin iktidara gelmesiyle Başbakan olan Menderes, Halkevlerine yönelik yaklaşımını değiştirerek CHP'nin, Halkevlerinin kurulması için hazineden altı milyona yakın parayı kendi zimmetine geçirdiğini iddia etmiştir. CHP, söylentilerin iftira olduğunu belirtip, karşı durmasına rağmen 8 Ağustos 1951'de yapılan Meclis görüşmeleri sonucunda Halkevlerinin kapatılmasının kararı verilmiştir. Halkevlerine ait mallar ise hazineye devredilmiştir.[399]

1953 yılında CHP mallarının geri kalan kısmı yeniden gündeme getirilmiştir. DP, böylelikle ikinci faaliyetini gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bilindiği üzere CHP, Atatürk tarafından kurulan bir parti olmasından dolayı Atatürk, ölmeden önce hazırlamış olduğu vasiyetnamesinde malvarlığının büyük bir kısmını partiye bıraktığını bildirmiştir. Atatürk'ün ölümünden, çok partili hayata geçiş sürecine kadar CHP'nin, tek parti konumunda olması, malvarlığını artırmasına neden olmuştur. DP, özellikle de Menderes, bu durumu tehdit olarak algılayıp, CHP'nin, elde ettiği ekonomik gücüyle iktidarı yeniden ele geçirebileceği düşüncesine kapılmıştır.[400]

CHP mallarının hazineye devri konusu, Bayar ve Menderes arasında yeni bir anlaşmazlığı ortaya çıkarmıştır. Menderes, kanun teklifini Meclise getirmeden önce konuyu Bayar'a açarak Cumhurbaşkanı'nın onayını almak istemiştir. Bayar, Menderes'e; DP'nin iktidara gelmeden önce "devr-i sabık yaratmayacağız" sözüyle CHP'ye güvence verdiğini, şimdi ise böyle bir girişimde bulunmasının çelişki olduğunu ve bu hareketin hükümeti, hem halkın hem de muhalefetin gözünde kötü bir duruma düşüreceğini ifade ederek kanuna karşı olduğunu belirtmiştir. Menderes ise; kanunun gerekçelerinden ve DP'nin hâlâ daha "dev-i sabık yaratmayacağız" sözüne sadık olduğu şeklindeki

---

Ökmen. Ulaştırma Bakanı: Seyfi Kurtbek. Çalışma Bakanı: Nuri Özsan. İşletme Bakanı: Hakkı Gedik. Bk. *Hükümetler ve Programları I (1920-1960)*, 166-167.

[399] Ergun, *CHP'li Menderes 1931-1945*, 51; Fevzi Çakmak, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *History Studies Dergisi*, 7(3), 2015, 2-10.

[400] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 208-209.

açıklamalarıyla Cumhurbaşkanı'nı ikna etmeye çalışmıştır. Menderes'in, kararlı tutumunu gören Bayar, Başbakan'ıyla tartışmak istemediğinden öncelikle parti grubunu bu konuda ikna etmesi gerektiğini belirterek görüşmeyi sonlandırmıştır.[401]

Menderes, kanun tasarısını parti grubundan geçirdikten sonra 14 Aralık 1953'te *"CHP'nin Haksız İktisaplarının İadesi Hakkındaki Kanun"* teklifini Meclise sunmuştur. Kanunla CHP'nin iktidarda kaldığı süre boyunca bir takım usulsüzlükler yaptığı öne sürülerek, bütün malvarlığının hazineye devri istenilmiştir. Ayrıca gerekçe olarak; CHP'nin partiler arasındaki konumunun üstün olduğu, demokratik rejimlerde her partinin eşit ve aynı haklara sahip olmasının gerekliliği gösterilmiştir.

Kanun, CHP bünyesinde büyük yankı uyandırmıştır. CHP'liler, kanunu meşru saymayarak sert bir şekilde eleştirmiş, DP'nin 1950 seçimleri öncesi kullandığı "devr-i sabık yaratmayacağız" sözünden aykırı hareket ettiğini ifade etmiştir. Menderes, muhalefetin tepkisine cevaben halkın, CHP'nin haksız elde ettiği paraların hazineye devredilmesini istediğini ve onların taleplerinin her şeyden önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sadece CHP mallarının tasfiye edildiğini, suç işleyen devlet görevlilerinin araştırılmadığını ve böylelikle "devr-i sabık yaratmayacağız" sözüne sadık kalındığını açıklamıştır. Menderes'in, hitap yeteneğiyle yapmış olduğu konuşmasıyla kanunun, Meclisten onay almasının hızlandığı görülmektedir.[402] Nitekim İnönü ve Menderes'in, Mecliste birbirlerine söyledikleri sert söylemlere rağmen[403] kanun, oy çokluğuyla kabul edilmiştir.[404]

---

[401] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 137.

[402] Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 181-182.

[403] Mecliste ilk konuşmayı CHP lideri İsmet İnönü yapmıştır. İnönü, kanunla ilgili; *"Bu kanun tasarısı; ruhuyla, metniyle, her türlü usulüyle Anayasaya aykırıdır. Hukuk prensiplerine, insan haklarına, Cumhuriyetin itibarına kastetmek hareketidir. Bu kanun tasarısı, iktidar başında bulunanların Büyük Millet Meclisine karşı bir zorlama teşebbüsüdür… Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız. Açıktan tatbikata başlanılan yeni rejimle vatandaş sorgusuz, müdafaasız mahkûm edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telâşı içindesiniz… Işıktan korkuyorsunuz… Hukuk dışında harekete karar vermiş olan bir iktidar, düşmemek için meşru olmayan her vasıtaya başvuracak yoldadır." ifadelerini kullandıktan sonra CHP grubuyla Meclisi terk etmiştir. Kürsüye gelen Menderes; "Demin buraya, bu kürsüye yaşlı bir zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet."* şeklindeki benzetmesiyle, İnönü'nün yaşlılıktan ne konuştuğunu bilmediği imasında bulunmuştur. Sözlerine devam eden Menderes, *"Şu karşınızda daha evvel konuşan adam, dört sene önce Reisicumhurluk yapmış olan ve haksız olarak sekiz yüz bin lira aylık almış olan adamdır."* açıklamasıyla CHP'nin haksız elde ettiği paralara işaret etmiştir. Ayrıca Menderes, İnönü'nün DP'nin hukuk kurallarına aykırı davrandığı sözlerine karşılık; 1946 seçimlerini örnek göstererek, CHP'nin o dönem yapmış olduğu usulsüzlükleri de hatırlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 5, Cilt 26, Birleşim 17, 14 Aralık 1953, 169-171.

[404] Kanun, 341 milletvekilinin evet oyuyla kabul edilmiştir. Kanuna sadece 5 milletvekili hayır oyu vermiştir. Bunlar; Osman Bölükbaşı, Tezer Taşkıran, Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk ve Hıdır Aydın'dır. Bk. TBMMZC, aynı bölüm, 234-236.

Kanunun kabul edilmesinden sonra DP, büyük tepkiyle karşılaşmıştır. DP'nin bu girişimi meşru sayılmayarak Anayasaya aykırı hareket edildiği şeklinde eleştirilmiştir. Demokrasiyle iktidara gelen ve özellikle "devr-i sabık yaratmayacağız" vaadinde bulunan bir partinin tavrını değiştirmesi kabul edilmemiştir. Ankara Barosu avukatları ve İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu beyanname yayınlayarak, Bayar'ın kanunu onaylamaması isteğinde bulunmuşlardır.[405]

Bayar, kanunu bir süre bekletip Mecliste yeniden görüşülmesini istese de, bu durumun kendi tabiriyle sadece şekil meselesinden ibaret kalacağını düşünerek kanunu kabul etmiştir. Ancak Bayar'ın kanuna onay vermesinin asıl nedeni; Menderes'le sorun yaşamak istememesinden kaynaklıdır. Bayar, her ne kadar anılarında kanunun Meclise getirilmesinin bir fark yaratmayacağını ifade etse de, en önemli nedeninin Başbakan'ıyla arasında yeni bir anlaşmazlık çıkmasını istememesindendir. Çünkü haklı olarak; daha önce ezan konusu gibi büyük çaplı bir meselenin ardından Menderes'in belki de tekrar istifa edebileceğini ve yeni bir hükümet boşluğunun yaşanabileceğini düşünen Bayar, bunun önüne geçmek istemiştir. Dolayısıyla kanunun yürürlüğe girmesine izin vermiştir.[406]

2.6.6. Kırşehir'in İlçe Yapılması

1950 seçimleriyle birlikte yaşanan iktidar değişikliğinin ardından Türkiye, 1954 yılında yapılacak olan genel seçimlere gözünü çevirmiştir. DP'nin iktidarda kaldığı dört yıl boyunca Türkiye'de birçok yenilik gerçekleşmiştir. Özellikle ekonomi alanında önemli yatırımların yapılması, ülkenin üretim seviyesini yükseltmiştir. Bu doğrultuda 1950-1954 yılları DP'nin altın yılları olarak bilinmektedir. 1954 seçimleri, DP ve CHP açısından ilkleri oluşturmaktadır. DP'nin iktidar partisi, CHP'nin ise muhalefetteki ilk seçimi olarak tarihe geçen 1954 seçimleri, iki parti açısından büyük önem taşımıştır.

12 Mart 1954'te yapılan Meclis görüşmelerinde seçimlerin 2 Mayıs tarihinde yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca seçimlerden sonra yeni Meclis döneminin 14 Mayıs'ta başlaması da oy birliğiyle kabul edilmiştir.[407] Bu süre içerisinde DP, Seçim

[405] Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 77-78.
[406] Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes,* 200; Birand, vd., *Demirkırat*, 100.
[407] TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 5, Cilt 29, Birleşim 65, 12 Mart 1954; *Akşam*, 13 Mart 1954, 2.

Kanunu üzerinde bazı değişiklikler yaparak, seçimlerin daha demokratik kurallarla yapılmasını amaçlamıştır.[408]

Seçimlere katılmak üzere; Demokrat Parti (DP), Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Türkiye Köylü Partisi (TKP) şeklinde dört parti hazırlanmıştır.

2.6.6.1. CMP'nin Kuruluşu

CMP, Millet Partisi (MP)'nin yeni oluşumu olarak öne çıkmaktadır. MP, bilindiği üzere DP'nin, bünyesinden doğmuş bir parti özelliği taşımaktadır. DP ileri gelenlerinin, bir dönem İnönü'nün yayımladığı 12 Temmuz Beyannamesini benimsemesi; parti de ikilik yaşanmasına ve muhalif bir grubun doğmasına neden olmuştur. Partideki bu muhalif grup, DP'nin CHP iktidarına sert politika uygulamadığı ve birlikte hareket ettiği iddiasını öne sürerek, DP'yi suçlamıştır. Bu doğrultuda DP İstanbul Başkanı Kenan Öner'in istifasıyla başlayan bölünme sırasıyla önemli yöneticilerin DP'den ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. DP'den ayrılan isimler, 20 Temmuz 1948'de "Millet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuştur. Partide, Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Kenan Öner, Enis Akaygen, Sadık Aldoğan vb. gibi önemli simalar yer almıştır. Parti ileri gelenleri milliyetçilik, muhafazakârlık ve geleneksellik düşüncesi etrafında toplanmıştır. Kurulduğu andan itibaren hem iktidar partisi CHP'ye hem de DP'ye önemli ölçüde muhalefet gösterip, sert eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle yapmış oldukları sert eleştirilerle DP'nin iki ateş arasında (CHP- MP) kalmasını istemişlerdir. Ancak DP'nin iktidara gelmesi, MP'nin sonunun yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir.[409]

1953 senesi, DP'nin muhalefet partilere üstünlüğünü gösterdiği yıl olarak göze çarpmaktadır. DP, önce CHP'nin tüm malvarlığının hazineye devredilmesini sağlayarak ekonomik gücünü elinden almıştır. CHP üzerindeki faaliyetinde başarı sağlayan DP'nin, bir diğer hedefi ise MP olmuştur. DP, kendi bünyesinden oluşan ve büyük eleştirilere maruz kaldığı MP için de benzer şeyleri uygulamayı amaçlamıştır. Ancak DP'ye gerek

[408] Yapılan değişiklik genel hatlarıyla; seçmen kütüklerinin daha ayrıntılı düzenlenmesi, listelerin birer tane kopyasının siyasi partilere verilmesi, Yüksek Seçim Kurulu (YSK)'nun oluşturulması ve geniş yetkilere sahip olması gibi düzenlemeler yapılmıştır. Bk. *T.C. Resmi Gazete*, Milletvekilleri Seçim Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddeler eklenmesine dair Kanun, 23 Şubat 1954.
[409] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 231-233.

kalmadan MP'nin kendi içerisinde kriz yaşaması, iktidar partisinin beklediği fırsatı ayağına getirmiştir.

MP'nin büyük kongresinin yapıldığı sırada yöneticiler arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Hikmet Bayur'un başını çektiği bir grup, MP'nin Atatürk ilkelerine zarar verdiği ve dini siyasete alet ettiği iddiasında bulunmuşlardır. İddialarında daha da ileri giden giderek MP'nin iktidara geldiği takdirde Arap harflerini ve mecelleyi getireceğini açıklayıp istifa etmişlerdir. Partiden ayrılanların iddiası üzerine savcılık harekete geçerek, parti hakkında soruşturma başlatılmıştır. Partide yer alan birçok kişinin ise ifadelerine başvurulmuştur.[410]

Savcılığın vermiş olduğu kararla MP'nin 7 Temmuz 1953'te tüm faaliyetleri durdurulmuştur[411] 27 Ocak 1954'te ise parti kapatılmıştır.[412] MP üyeleri, partinin kapatılmasının ardından 9 Şubat 1954'te "Cumhuriyetçi Millet Partisi" adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. İlk şubesini Kırşehir'de açan MP'liler, 2 Mayıs tarihinde yapılması planlanan seçimlere hazırlanmışlardır.[413]

2.6.6.2. 1954 Genel Seçimleri ve Kırşehir Kanunu

Seçim kampanyası süresince Bayar'ın etkili bir duruş sergilediği görülmektedir. Kendisine özel yaptırmış olduğu DP amblemli bastonuyla yurt gezilerine çıkıp, halka seslenmiştir. Bu durum Bayar'ın gerektiğinde ve istediğinde ön plana çıkarak, Demir Kırat'ın hâlâ daha baş aktörü olduğunu göstermektedir. Bayar, konuşma yaptığı birçok şehirde DP'nin faaliyetlerini anlatarak Başbakan'ı Menderes'ten övgü dolu sözlerle bahsetmiştir.[414] Bayar'ın seçim kampanyasına katılması, bir Cumhurbaşkanı'nın tarafsız duruşuna uygun düşmediği şeklinde eleştirilmesine neden olmuştur. Özellikle ana muhalefet partisi CHP, bu durumu tepkiyle karşılamıştır.

---

[410] Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 148; MP'nin önde gelen ismi Osman Bölükbaşı, seçimlere rahat girebilmek için, DP ve CHP'nin ortak hareket ederek MP'ye iftira attığı şeklinde dikkat çeken bir açıklamada bulunmuştur. Yine MP'nin önemli simalarından Fuat Arna ise; iddiaların asılsız olduğunu ve bu söylentileri çıkaran kişilerin partiyi bölmek amacıyla bir nevi suikast düzenlediklerini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Firdes Temizgüney, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019, 114.
[411] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 235.
[412] Tetik, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946-1950)*, 129.
[413] Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 197.
[414] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 256.

Bayar ve Menderes, seçim kampanyasını ayrı şehirlerde yürütmüştür. İkili sadece DP'nin son mitingi olan Taksim meydanında bir araya gelmiş, büyük bir kalabalığa birlikte seslenmişlerdir.[415]

2 Mayıs 1954'te yapılan Genel Seçim sonuçlarına göre; DP %58.42 oy oranıyla Mecliste 503 milletvekili elde ederken; CHP %35.11 oy oranıyla 31 milletvekili, CMP ise %5.28 oy oranıyla 5 milletvekili çıkarmıştır.[416] Şehirlerdeki dağılıma bakıldığında; CHP Malatya, Sinop ve Konya'da başarı sağlarken, CMP sadece Kırşehir'de başarılı olmuştur.[417]

DP, yapılan seçimle yeniden iktidara gelmiştir. 1950 Genel Seçimlerine göre oylarını büyük oranda artıran DP, önemli bir başarı elde etmiştir. Başarının sebebi; 1950-1954 yılları arasındaki icraatları olarak görülmektedir. Seçimlerin ardından TBMM 14 Mayıs 1954'de açılmıştır. Yapılan oylama sonucunda Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçilmiştir. Aynı gün Bayar, Menderes'i yeniden Başbakanlığa getirmiştir. [418]

III. Menderes Hükümeti, 14 Mayıs 1954'de kurulmuştur.[419] 24 Mayıs 1954'de ise hükümet programı okunarak Meclisten güvenoyu almıştır.[420] III. Menderes Hükümeti, günümüzde "Baskı Devrinin Açılışı"[421] olarak ifade edilmektedir. Nitekim DP'nin ilk faaliyetine, Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesiyle başlaması bunun önemli bir örneğidir.

Seçim sonuçlarına göre üçüncü parti olan CMP, %5.28'lik oyla sadece Kırşehir'de kazanarak beş milletvekili elde etmiştir. Özellikle CMP başkanı Osman Bölükbaşı'nın aslen Kırşehirli olması ve şehrinde partisinin kazanması onun adına büyük bir başarı olmuştur. Ancak CMP'nin Kırşehir'de önemli bir farkla kazanması, DP iktidarının tepkisine neden olmuştur. Seçimlerin üzerinden daha bir ay geçmişken Kırşehir'in ilçe

---

[415] Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, 365-366; *Vatan*, 29 Nisan 1954, 1.
[416] *TUİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, 25.
[417] Tetik, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946-1950)*, 137.
[418] 514 milletvekillinin katıldığı ve çoğunluğunun DP'li olduğu oylamada Bayar, 486 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bk. TBMMZC, TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 5, Cilt 29, Birleşim 65, 12 Mart 1954.
[419] Başbakan: Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı: Fatin Rüştü Zorlu, Devlet Bakanları: Fatin Rüştü Zorlu, Mükerrem Sarol ve Osman Kapani, Adalet Bakanı: Osman Şevki Çiçekdağ, Milli Savunma Bakanı: Ethem Menderes, İçişleri Bakanı: Namık Gedik, Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü, Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinlioğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Sıtkı Yırcalı, Sağlık Bakanı: Behçet Uz, Gümrük ve Tekel Bakanı: Emin Kalafat, Tarım Bakanı: Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı: Muammer Çavuşoğlu, Çalışma Bakanı: Hayrettin Erkmen, İşletme Bakanı: Fethi Çelikbaş, Bk. TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 2, 17 Mayıs 1954.
[420] TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 3, 24 Mayıs 1954.
[421] Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 99.

haline getirilip Nevşehir'e bağlanması konusu, Meclis gündemine gelmiştir.[422] DP hükümeti tarafından hazırlanan kanun tasarısı, 30 Haziran 1954'teki Meclis oturumunda görüşülmeye başlanmıştır.

Meclis görüşmelerinde Osman Bölükbaşı başta olmak üzere birçok milletvekili tepki göstermiştir. Kanun, özellikle Kırşehir milletvekilleri tarafından haksızlık olarak görülmekle birlikte, DP'nin seçimleri kaybetme hırsıyla Kırşehir halkını cezalandırmak istediği şeklinde yorumlanmıştır. [423]

Mecliste yapılan görüşmelerin ardından, "Kırşehir Vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun" oy çokluğuyla kabul edilmiştir.[424]

Menderes Hükümeti, görüşmeler boyunca sert eleştirilere uğramıştır. Kırşehir'in, ilçeye dönüştürülmesi genel anlamda Menderes'in almış olduğu karar gibi gözükse de aslında Bayar'ın kararı olduğu bilinmektedir. Hatta Menderes'in karşı çıktığı fakat Bayar'ın başta Menderes olmak üzere birçok DP yöneticisini ikna etmeye çalıştığı bilgisi mevcuttur.[425] Bu durum Bayar ve Menderes arasında anlaşmazlığa neden olmuştur.

Bayar'ın Kırşehir'i ilçeye dönüştürme isteğini, DP Bursa Milletvekili Dr. İbrahim Öktem de anlatmaktadır. 1954 seçimlerinin ardından Bayar'la bir araya gelen Öktem, Bayar'ın; *"Kırşehir'i kaza yapacağım, seçimlerde oy vermedi"* ifadelerinde bulunduğunu açıklamaktadır. Sözlerine devam eden Öktem, Bayar'ı şaşkınlıkla dinlediğini ve bu yaklaşımın partiye zarar verebileceğini söylemesine karşılık Bayar'ın; *"ben onu bunu bilmem, aleyhimize oy verenler bunun cezasını çekecek"* cümleleriyle cevap verdiğini aktarmaktadır.[426]

---

[422] Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 266.

[423] Bölükbaşı, kanunla ilgili; *"Biliyorum, biliyorum, bu tasarı çıkacaktır. Bu tasarının çıkacağını tezahürleriniz gösteriyor. Çıkabilir, şereften başka her kaybın telâfi edilebileceği bir gün gelir arkadaşlar. Her gecenin bir sabanı vardır."* sözleriyle tepkisini yansıtmıştır. Menderes, kanunla ilgili; Nevşehir ve Kırşehir'in coğrafi ve iktisadi şartları göz önüne alındığında, Nevşehir'in, ekonomik şartlarının Kırşehir'den daha iyi olduğunu ve bundan ötürü Kırşehir'in, Nevşehir'e bağlanması gerektiğini açıklamıştır. Diğer yandan Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesiyle bir haksızlık yapılmadığını, ülkede birçok ilçenin var olduğunu, Kırşehir sadece 14 bin nüfusa sahip iken Adapazarı'nın 55 bin nüfusla halen daha ilçe olarak kaldığını, eğer bir haksızlık yapıldığı iddia ediliyorsa bu durumun birçok ilçeyi de kapsaması gerektiğini dolayısıyla haksızlık ifadesinin yersiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. TBMMZC, aynı bölüm, 351-353.

[424] Oylamaya Katılan: 299, Evet Oyu: 259, Hayır Oyu: 39, Oylamaya Katılmayan: 237. Bk. TBMMZC, aynı bölüm, 378.

[425] Toker, *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*, 36.

[426] Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, 193.

Dönemin gazetecisi Metin Toker ise Bayar'ın, Kırşehir'i ilçeye dönüştürmesinin Osman Bölükbaşı'na duyduğu öfkeden dolayı olduğunu yazmaktadır. Bu sebeple seçimlerde Bölükbaşı'na oy veren Kırşehir halkını cezalandırmak istemiştir.[427]

Bayar ve Bölükbaşı muhalefet döneminde bazı sorunlar yaşamıştır.[428] İkilinin arasında geçenlerden dolayı; Bölükbaşı'nın bir gün Bayar'ı yolda sıkıştırıp, hakaretler ederek yüzüne tükürdüğü ve Bayar'ın hakaretlere karşı sakinliğini koruyup, hiçbir tepki vermediği bilinmektedir. Bu olayın yaşanması ise Bayar'ın yıllarca Bölükbaşına kin duymasına neden olmuştur. Bölükbaşı'ndan intikam almak istediği için de Kırşehir'in, ilçeye dönüştürülmesinin talimatını Menderes'e vermiştir. [429]

Menderes, böylesine bir kanunun çıkmasından rahatsızlık duymuştur. Ancak Bayar'ın karşısında yer almak istememesinden dolayı sessiz kalmıştır. Böylelikle bir Başbakan olarak görevini yerine getirmek amacıyla kanuna gerekçe sunup, Meclisten geçmesi için çaba göstermiştir.

DP, muhalefetin haricinde birçok çevreden eleştiri almıştır. Özellikle gösterilen eleştiriler karşında, Menderes'in ellerini yukarıya kaldırarak; *"Ne yapalım yukarıdaki böyle istiyor."* dediği bilinmektedir.[430] 1957 yılında ise kanunu yürürlükten kaldıran

---

[427] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 36.

[428] 1949 yılında Millet Partisi yönetim kurulu üyelerinden biri olan Reşad Aydınlı, Osman bölükbaşı ve Fuat Arna hakkında birtakım asılsız iddialar ortaya koymuştur. İddiaya göre; Bölükbaşı ve Arna işbirliği içerisine girerek İnönü ve Bayar'a suikast planı yapmışlardır. Aydınlı'nın bir gezi sırasında Bayar'a bu tür açıklamalarda bulunması; olayların çıkmasına neden olmuştur. Bayar, Aydınlı'nın açıklamalarını İnönü'ye aktararak derhal konuya el atmasını talep etmiştir. Çıkan iddialar ihbar niteliği taşıdığından, savcılık Arna ve Bölükbaşı hakkında tutuklama kararı çıkartmıştır. Fakat Aydınlı'nın bir süre sonra ihbarı inkâr etmesi üzerine; Bölükbaşı ve Arna'nın tutukluluk halleri sona ermiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Süleyman İnan, "1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 2005, 202-207; Bayar'ın, mahkeme süreci boyunca Bölükbaşı ve Arna'nın itibarını zedeleyecek bazı ifadelerde bulunması ve davanın seyrini değiştirmeye çalışması; ikili tarafından hoş karşılanmamıştır. Nitekim bu yüzden cezaevinden çıktıktan sonra Bayar'a hakarette bulunmuşlardır. Bk. Temizgüney, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, 68-71.

[429] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 36-37; Firdes Temizgüney, Bayar ve Bölükbaşı'nın yaşadığı olayı aynı şekilde anlatmakla birlikte Bölükbaşı'nın yanında Fuat Arna'nın da olduğunu eklemektedir. Arna'nın o esnada ağır hakaretler ettiğini ve Bayar'ın ikili tarafından saldırıya uğramaktan çekindiği için sessiz kaldığını açıklamaktadır. Bk. Temizgüney, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, 68-71; Mükerrem Sarol, Bayar'ın karakteristik özelliklerini değerlendirirken; oldukça sabırlı olduğunu, hislerine mağlup olmadığını ve her zaman temkinli hareket ettiğini belirtmektedir. Sarol'un, ifadeleri ele alındığında, Bayar'ın neden sessiz kaldığı açıkça görülmektedir. O sıra cevap vermeyip temkinli hareket eden Bayar, gerekli cevabın yıllar sonra verilmesinin doğru olacağını düşünmüştür. Bk. Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 62.

[430] Cihad Baban, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, 59.

Menderes; *"Kırşehir'i ilçe yapan kanunu iptal ettik. Bu zaten içime sinmeyen siyasi bir tasarruftu."* sözleriyle gönülsüz olduğunu bir kez daha dile getirmiştir.[431]

Kırşehir'in ilçe yapılması, Yassıada mahkemesinde Anayasayı ihlal davası suçları arasında yer almıştır. Menderes, duruşma sırasında konuyla ilgili; *"Böyle olmaması gerekirdi. Fakat günün heyecanı ve gerekçeleri diyeceğim… İzahı başka türlü değildir. Bu hataya bizi düşürmüş oldu."* ifadeleriyle yapılan yanlışlığı dile getirmiştir. Diğer bir konuşmasında da taraftar olmadığını açıklamasına karşılık; Hâkim Salim Başol, *"Bayar baskı mı yaptı?"* sorusunu yöneltmiştir. Menderes ise *"Olayların dış görünüşü ile iç görünüşü arasında farkların olduğu"* şeklindeki sözleriyle hedef belirtmeden konuyu kapatmak istemiştir.[432]

Yassıada yargılamalarında Kırşehir'in ilçe yapılması sebebiyle başta Bayar ve Menderes olmak üzere birçok DP yöneticisi ceza almıştır.[433]

2.6.7. Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tutuklanması

Hüseyin Cahit Yalçın, önemli yazar ve gazeteci olarak bilinmektedir. Türkiye'nin birçok dönemine tanıklık etmiş olan Yalçın, DP'nin iktidar olduğu 1950 Genel Seçimlerinde CHP Kars Milletvekili olarak Mecliste yer almıştır.[434] Yalçın, bu süreçte DP'ye muhalif bir tutum sergilemiş ve eleştirel tarzda yazılar yazmıştır. Ulus gazetesi başyazarlığı görevinde olması nedeniyle, söylemleri halk nazarında ilgi uyandırmıştır. 1954 yılında Ulus gazetesinde, yönetimi sertçe tenkit ettiği bir makale yayımlaması, DP'nin tepkisine neden olmuştur. DP'nin çıkarmış olduğu yeni basın kanunu uyarınca; iktidarı eleştiren gazetecilere hapis ve para cezası kararları verilmiştir. Bu kararların ardından Metin Toker, Cüneyt Arcayürek vb. gibi dönemin ses getiren birçok gazetecisi, yapmış oldukları eleştiriler nedeniyle tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir. Yalçın'ın

---

[431] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 228.
[432] Naskali, *Yassıada Zabıtları III İstanbul- Ankara Olayları Davası- 1*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, 339-341.
[433] Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, 192.
[434] Hüseyin Cahit Yalçın, Cumhuriyetin ilk senelerinde Atatürk'e eleştirel yazılar yazması nedeniyle 1925 yılında İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak Çorum'a sürgün edilmiştir. Atatürk'ün ölümünün ardından Millî Şef Döneminde, İnönü'nün çağrısıyla affedilerek siyasete girmiştir. O tarihten itibaren İnönü'ye yazdığı övgü dolu yazılarla CHP tarafında olduğunu göstermiştir. Çok partili hayata geçilmesinin ardından ise sert eleştirileriyle DP'nin karşısında yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Fatma Betül Varol, "Türk Modernleşmesinde Jön Türkler ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın Gazeteci ve Siyasi Kimliği", *Erciyes İletişim Dergisi*, 2023, 216.

yayımlanan makalesinden sonra, TBMM'nin manevi değerlerine hakaret ettiği gerekçesiyle dokunulmazlığının kaldırılmasına ve tutuklanmasına karar verilmiştir. 1 Aralık 1954'te İstanbul Üsküdar Cezaevine gönderilmiştir.[435]

Hüseyin Cahit Yalçın'ın 79 yaşında hapse girmesi halk kesiminde ve siyasi mecrada büyük bir tepkiye neden olmuştur. Yoğunlaşan tepkiler üzerine Menderes, Yalçın'ın tutukluluk sürecinin sona ermesini talep etmiştir. Ancak Bayar, Menderes'in isteğine karşı çıkmıştır. Bu durum ise Bayar ve Menderes arasında yeni bir anlaşmazlığı ortaya çıkarmıştır. Bayar, Hüseyin Cahit Yalçın'ın tutukluluk sürecinin diğer gazeteciler gibi devam edeceğini ve ona karşı bir ayrıcalık yapılamayacağını belirtmiştir. Ahmet Hamdi Başar, konuyla alakalı; *"Biz Menderes'i ikna ettik ama Celal Bey razı olmadı, katiyen olmaz dedi..."* ifadelerini kullanmaktadır.[436] Cihad Baban da aynı açıklamalara yer vermektedir. Baban, konuyla ilgili Bayar'la yapmış olduğu bir sohbet sırasında; *"Menderes, onu on beş güne varmaz kuş gibi kafesten uçuruverir"* sözlerini kullanmasına karşılık, Bayar'ın ciddileşerek; *"Ona kalsa evet yapar. Ama Adnan Menderes'in kararı onu hapisten çıkarmaya yetmez"* ifadelerini kullandıktan sonra kendi elini göstererek; *"Kararnameyi bu el imzalayacak"* sözlerini kullandığını dile getirmektedir.[437] Fakat işin ilginç tarafı, bu sözlerden kısa bir zaman sonra Yalçın'ın tutukluk sürecinin bitmiş olmasıdır. Anlaşılan Menderes, Bayar'ın kendinden emin sözlerine rağmen daha önceki bazı anlaşmazlıklarda da olduğu gibi, onu ikna etmeyi başarmıştır. Nitekim Yalçın, yirmi altı ayın ardından hapisten çıkarılarak yeniden hürriyetine kavuşmuştur. Menderes, Yalçın'ın gelini Macide Hanım'ı arayarak; "Beyefendi'ye hürmetlerini ilettiğini ve tutukluluk sürecinin son bulduğunu" haber vermiştir. Gazeteci Metin Toker, Yalçın'ın Bayar'ın tüm isteksizliğine rağmen Menderes tarafınca hapishaneden çıkarıldığını ve bu durumun hem toplumda hem de siyasette mutlulukla karşılandığını dile getirmektedir.[438]

---

[435] Varol, "Türk Modernleşmesinde Jön Türkler ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın Gazeteci ve Siyasi Kimliği", 209; Birand, vd., *Demirkırat*, 110.
[436] Ahmet Hamdi Başar, *Demokrasiye Geçiş, DP İktidarı ve 27 Mayıs*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haz. Murat Koraltürk, 2, İstanbul 2007, 299.
[437] Baban, *Politika Galerisi*, 70.
[438] Toker, *DP Yokuş Aşağı*, 82-83.

2.6.8. III. Menderes Hükümeti Krizi

1954 yılından itibaren ülkede ekonomik sıkıntılar baş gösterdi. Enflasyonun artması ve karaborsacılığın yanı sıra fahiş fiyat artışı gibi sorunların yaşanması halkın tepkisine sebep oldu.[439] Öte yandan DP'nin muhalefete oy veren illeri cezalandırma gibi sert uygulamaları hayata geçirmesi, sadece muhalefet kanadında değil, parti içinde de muhalif bir grubun doğmasına neden oldu.

DP grubu, ülkedeki kötü gidişatın haricinde, yerel seçimlerin ertelenmesi, dörtlü DP kurucusunun başıboş tavırları ve DP milletvekilleri hakkında basında yer alan yolsuzluk iddialarından da şikâyet etmekteydi.[440] Bu iddiaların başında ise Menderes'in yakın arkadaşı Dr. Mükerrem Sarol vardı. Sarol'la ilgili bazı yolsuzluk söylentileri basında yer almaktaydı. Sarol, Başbakan'ın yakın arkadaşı olmasının avantajını kullanarak, bu tür yaklaşımda bulunan gazetecilere dava açarak tüm söylentilere engel olmaya çalıştı. Ancak bu durum DP'deki birçok yöneticiyi rahatsız etti.[441] Ayrıca Sarol'un dışında bazı milletvekilleri hakkında da çeşitli iddiaların olması, tepkileri daha çok artırdı. DP grubu, çıkan söylentilerin partiyi kötü etkilediği ve diğer milletvekillerini de zan altında bıraktığı düşüncesiyle 2 Mayıs 1955'te "İspat Hakkı Önergesi" ni Meclise sundu.[442] DP'deki muhalefetin en açık işareti, ispat hakkı talebiyle ortaya çıktı. Fethi Çelikbaş'ın önderliğindeki 11 kişilik bir grup, basına ispat hakkının verilmesini talep etti. Fakat Menderes, milletvekillerine tepki göstererek önergeyi kabul etmedi.[443]

Mükerrem Sarol, ispat hakkının bir başkaldırış hareketi olduğunu ve kabul edilmesi halinde kendisine zarar gelebileceğini Menderes'e belirterek ispatçılara engel olmasını istedi. Ayrıca Cumhurbaşkanı Bayar da ispat hakkını sert bir şekilde eleştirdi. Muhtemelen Menderes, hem Bayar'ın hem de Sarol'un tepkisinden dolayı basına ispat

---

[439] Albayrak, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı", *Ankara Barosu Dergisi*, 1, Ocak 2014, 303.
[440] Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi Yayınevi, 3, Ankara 1985, 46-47.
[441] Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, 449; Mükerrem Sarol, İstanbul'un en işlek yeri olan Etiler'de bir kooperatif inşaatının başında bulunmaktaydı. İddiaya göre Sarol, karaborsa yoluyla fazladan demir, çimento vb. inşaat malzemeleri elde ederek, kendisine özel bir villa yaptırmıştı. İnşaat bittikten sonra herkes aynı tip daireler elde ederken Sarol içerisinde havuzu bulunan ve özel mimariyle yapılmış bir daireye sahip olmuştu. Bu durum önce milletvekilleri arasında kulaktan kulağa konuşulup, sonra basına yansıdı. Bk. Baban, *Politika Galerisi*, 182-183; Diğer yandan Sarol'un "Türk Sesi "adında bir gazete çıkarması ve gazeteyle ilgili de bazı iddiaların çıkması tepkiye neden olmuştur. Özellikle dönemin önemli dergilerinden Akis, bu durumu sert bir şekilde eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Akis Dergisi, 15 Ocak 1955, 22.
[442] Birand vd., *Demirkırat*, 122.
[443] Demir, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, 230-231.

hakkı tanımamıştır.[444]Bu düşünceyi dönemin gazetecisi Cihad Baban da desteklemektedir. Baban, o dönem ispat hakkına karşı çıkan birçok DP'li olduğunu ve dolayısıyla Menderes'in iki taraf arasında kaldığını, eğer bu kadar çok tepki görmeseydi basına ispat hakkını tanıyabileceğini ifade etmektedir.[445]

İspat hakkının kabul edilmemesi, Menderes ve hükümetine yönelik tepkilerin daha çok büyümesine neden olmuştur.[446] Bu durum Metin Toker tarafından sahibi olduğu Akis dergisinde; *"Kedi olmayınca fareler cirit atar, hele bir gelsin, hepsi kaçacak delik arayacaklar…"* şeklinde yorumlanmıştır.[447] Akis'in yorumu, aynı zamanda parti içi muhalefetin ne boyutta olduğunu açıkça göstermektedir. Bayar, bu izlenimi silmek ve Başbakan'ının yanında olduğunu göstermek amacıyla yanına Koraltan ve Köprülüyü de alarak seyahatten dönen Menderes'i havaalanında karşılamaya gitmiştir. Partideki tüm yaşananlara rağmen, her şeyin normal olduğunu gösterircesine ve yüzlerindeki gülümsemeyle gazetecilere poz vermişlerdir.[448]

Önergenin kabul edilmemesinin ardından 19 kişi DP'den ayrılmıştır.[449] Bu durum DP'nin önemli ölçüde güç kaybetmesine neden olmuştur. İspat hakkı anlaşmazlığından sonra ülkede 6/7 Eylül olaylarının[450] yaşanması ise yeni bir hükümet krizinin çıkmasına yol açmıştır.

---

[444] Toker, *DP Yokuş Aşağı*, 104- 107.

[445] Baban, *Politika Galerisi*, 183. DP'de adından söz ettirmiş Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Fuad Köprülü, Refik Şevket İnce ve Ekrem Üstündağ gibi kişiler de ispatçılara destek vermiştir. Bk. Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 276; Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, 450; Özellikle Menderes'in "Hocam" diye hitap ettiği DP'nin kurucularından olan Fuad Köprülü'nün ispatçılara destek vermesi önemlidir. Başbakanlık görevinin Menderes'e verilmesinden itibaren eskisi gibi yakın olmayan Köprülü, 1954 seçimlerinden sonra Menderes'e karşı bir tavır sergilemeye başlamıştır. Köprülü'nün ispatçıların yanında olmasından rahatsız olan Menderes ise, Köprülü'yü Dışişleri Bakanlığından alıp yerine Fatin Rüştü Zorlu'yu getirmiştir. Bu durum ikilinin arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemiştir. Ayrıntılı bilgi için Bk. Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 279; Toker, *DP Yokuş Aşağı*, 207.

[446] Sarol, *Bilinmeyen Menderes II*, 550; Toker, *Yokuş Aşağı*, 91; Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 210.

[447] Akis Dergisi, 14 Mayıs 1955; Dergideki yazıya çok sinirlenen Menderes, yurt dışından döner dönmez Akis Dergisi genel yayın müdürü Cüneyt Arcayürek'i tutuklatarak hapse göndermiştir. Meclis toplantısında ise; *"Bir insana, sıçan denilmez. Bu nerede olursa olsun hakarettir ve dâva açıldığı takdirde bu hakareti yapanı hapse tıkarlar. İstediğinizi yazabilirsiniz… Fakat biz muhterem bir heyete sıçan dedirtmeyeceğiz. Eğer derseniz de, o vakit kedi gibi kulağınızdan tutarlar, o sıçan deliğine tıkarlar."* sözleriyle tepkisini göstermiştir. Bk. TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 79, 21 Mayıs 1955, 615.

[448] Toker, *Yokuş Aşağı*, 91.

[449] 15 Ekim 1955'te DP Dördüncü Büyük Kongresi'nden sonra Dr. Feridun Ergin de DP'den istifa etmiştir. Dolayısıyla bu süreçte DP'den ayrılan 20 kişi, 19 Kasım 1955'te "Hürriyet Partisi" adıyla yeni bir muhalefet partisi kurarak iktidarın karşısında yer almıştır. Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 259; Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, 280.

[450] 6 Eylül 1955'te "*İstanbul Expres"* adlı bir gazetenin *"Atatürk'ün Selanik'teki Evi Bombalandı"* manşetinden dolayı birtakım olaylar çıkmıştır. Büyük yankı uyandıran bu haberin ardından İstanbul'da Rumların evleri ve dükkânları tahrip edilmiştir. Bk. Kayadibi, *Celal Bayar*, 118; DP hükümeti, olaylardan

29 Kasım 1955'te toplanan DP Meclisinde, birçok bakan istifaya zorlanmıştır. Menderes'i diktatörlükle itham eden bazı DP milletvekilleri, önce Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun görevlerinden ayrılmalarını istemişlerdir. Menderes, grubun sakinleşmesi adına istifaları kabul etmesine rağmen partideki karışıklık bitmemiş, daha da ileri giden DP'liler; Menderes de dâhil olmak üzere tüm bakanların hükümetten çekilmesini istemişlerdir. Başkanlığını yaptığı partinin, ilk defa kendisine üstünlük kurduğunu gören Menderes, DP milletvekillerinin isteğini kabul ederek bakanların istifasına razı olmuştur. Böylelikle III. Menderes Hükümeti düşmüştür.[451] Menderes yaşadığı durumu, *"beş yıldır iktidardayım, bu derece ağır eleştirilerle karşılaşmamıştım."* şeklinde yorumlamıştır.[452]

Hükümetin dağılmasının ardından görüşmelere on dakika ara verilmiştir. DP tarafından yenilgiye uğratılmayı kaldıramayan Menderes, Başbakanlıktan istifa etmeye karar vermiştir. Ancak yakın arkadaşı Sarol buna izin vermeyerek; *"Nereye gidiyorsun? Sen alelade bir Başvekil değilsin... Bu partinin başkanısın. Millete karşı borcun var. İn aşağı ve itimat talep et."* ifadeleriyle Menderes'i istifa etmekten vazgeçirmiştir[453] Bir kez daha Meclis kürsüsüne çıkan Menderes; *"Sizden şahsım adına, Genel Başkanınız olarak itimat talep ediyorum. Sizler her şeye kadirsiniz, eğer isterseniz beni de alaşağı edebilirsiniz, son karar daima sizlerindir."* sözleriyle partisinden güvenoyu istemiştir. Başbakan'ın sözlerine karşılık DP milletvekilleri, alkışlarla Menderes'e güvenoyu vermiştir.[454]

DP'lilerin yeniden Menderes'e güvenoyu vermesi karmaşık bir olay şeklinde gözükmekte olup, bazı ihtimalleri ortaya çıkarmaktadır. Milletvekilleri önce Başbakan

---

"Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti"ni mesul tutmuştur. Bu doğrultuda cemiyetin şubeleri 8 Eylül'de yurt genelinde kapatılmıştır. Ardından İçişleri Bakanı Namık Gedik yaşanan olaylar sebebiyle istifa etmiştir. İstanbul'un haricinde olayların birçok şehre yansımasından dolayı Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bk. Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 205-206; 6-7 Eylül Olayları, DP ve muhalefet arasındaki gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Muhalefet liderleri, olayların iktidar tarafından organize edildiği iddiasında bulunmuşlardır. Menderes, iddialara cevaben; *"Bu hadisenin çıkması bize Kıbrıs'ı kazandırmaz, itibarımızı artırmaz ve bize iktisadi kazanç sağlamaz. Hükümet deli midir? Böyle şuursuz bir şeye ön ayak olsun…"* ifadelerine yer vermiştir. Bk. Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 255-257; Aynı şekilde DP iktidarı da muhalefeti, olayların çıkışından ve kısa sürede büyümesinden sorumlu tutmuştur.

[451] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 565-566; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 260; Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, 17-18; Birand vd., *Demirkırat*, 126-127.

[452] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 211.

[453] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 567-568.

[454] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 211-212; Birand vd., *Demirkırat*, 128-129; Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1652; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 260.

dâhil olmak üzere tüm bakanların istifasını isteyip sonra Menderes'e güvenoyu vermesi elbette ki tutarlı bir davranış değildir. DP'lilerin bu tutumu, iki ihtimali düşündürmektedir. İlk ihtimale bakıldığında; milletvekillerinin Menderes'in, Başbakanlık görevinin haricinde DP Başkanı olmasından dolayı güvenoyunu verdikleri düşünülmektedir. Bu durum ise Başbakanlık=Parti Başkanlığı'nın verdiği zararı gözler önüne sermektedir. Diğer yandan eğer bu düşünceyle güvenoyu verilmişse, ilerleyen zamanlarda yeni bir hükümet krizinin yaşanılması kaçınılmaz bir gerçektir. İkinci ihtimal, DP milletvekillerinin, sadece bakanlardan rahatsız oldukları için hükümetin düşmesini istemeleri ve bu yönde hamlede bulunmaları, daha sonra Başbakanlarına sahip çıkarak onun başkanlığında yeni bir hükümetin kurulmasını amaçlamalarıdır. Sarol'un ifadeleri de göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, ikinci ihtimalin DP grubunca uygulandığı anlaşılmaktadır.[455]

DP'deki olaylardan haberdar olan Bayar, bu süreçte birçok milletvekilini dinleyerek doğru bir karar vermeyi amaçlamıştır. Özellikle tarafsız düşüncelere gereksinim duyduğu için Meclis dışındaki kişilerle de görüşme imkânı bulmuştur. Bu kişilerden biri de Bayar'ın eski arkadaşı Mahmut Baler'dir. Baler, Bayar'la yaptığı görüşmede, Menderes'in neden halen daha Başbakan olarak kaldığını sorgulayarak; *"İşimizin Allah'a kaldığını biliyordum ama tek adama kaldığını bilmiyordum. Allah tek, Başbakan tek. Bakalım nereye kadar gideceğiz…"* şeklinde eleştiride bulunması Bayar'ı oldukça sinirlendirmiştir. Bayar, cevap olarak; *"Hiçbir şey Allah'tan başka tek değildir; herkesin bir yedeği vardır ama gelen gideni aratmamalı. Siz bana DP grubundan, 'Menderes'ten daha iyi Başbakanlık edecek' bir kişi gösterebilir misiniz?"* sözleriyle Menderes'i neden seçtiğini açıklamıştır. Bayar'ın 1950 yılında Menderes'i zaten bu yüzden Başbakanlığa getirdiği bilinmektedir. Aradan geçen beş yıla ve yaşanan bazı anlaşmazlıklara rağmen Bayar'ın, düşüncelerinin aynı şekilde kaldığı görülmektedir. Bu durum bir Cumhurbaşkanı'nın Başbakan'ını, bu denli koruması ve ona güvenmesinin güzel bir örneğini teşkil etmektedir.[456]

---

[455] Mükerrem Sarol, görüşmelerin ara verildiği sırada Meclis grubuna serzenişte bulunduğunu ve DP milletvekillerinin ise ona; Menderes'ten memnun olduklarını ve asıl hedeflerinin hükümetteki bakanlar olduğunu ifade ettiklerini açıklamaktadır. Ayrıca Sarol, milletvekillerinin sözleri doğrultusunda Menderes'i engellediğini ifade etmektedir. Bk. Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 567; Birand vd., *Demirkırat*, 128. (Mükerrem Sarol'un Röportajından Alıntı)

[456] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 148.

Menderes, Sarol'un etkisiyle istifadan vazgeçse de kendi partisi tarafından hezimete uğradığı gerçeğini atlatamamıştır. DP'nin başkanı olmasına rağmen partideki karışıklığı önleyemediğinden ve Cumhurbaşkanı Bayar'ın hükümetin düşmesine engel olamadığı nedeniyle tepki verebileceğini düşündüğünden, istifa etmeyi bir kez daha aklından geçirmiştir.[457] İstifasını sunmak için Bayar'ın yanına gelen Menderes, düşüncesinin aksine farklı bir manzarayla karşılaşmıştır. Cumhurbaşkanı Bayar, Menderes'i görür görmez; *"Adnan Bey, neden gelmiyorsunuz? Kaç gündür görüşemiyoruz… Yeni kabineyi getirdiniz mi?"* ifadeleriyle onu istifadan vazgeçirmiştir. Menderes, Bayar'ın sözleriyle kendine gelerek tüm yaşananlara karşı görevine sıkıca sarılması gerektiğini anlamıştır. Başkanlığını yaptığı partide, her ne kadar sıkıntılar yaşansa da; Cumhurbaşkanı'nın, ondan vazgeçmediğini ve ona sahip çıktığını bir kez daha görmüştür.[458]

Mükerrem Sarol, Bayar ve Menderes'in yeni hükümeti yoğun çabalar içerisinde, birlikte hazırladıklarını ifade etmektedir.[459] Nitekim IV. Menderes Hükümeti, 9 Aralık 1955'te kurulmuş ve 1957 Genel Seçimlerine kadar görevine devam etmiştir.[460]

1955 yılındaki yaşanan kriz, parti içi huzursuzluğun giderek arttığını göstermektedir. Yeni hükümetin kurulup, bakanların değişmiş olması bir çözüm getirmemiştir. DP'nin içerisinde gelişen ve daha çok artacak olan muhalefet, Bayar ve Menderes'e birbirilerinin dışında, yanlarında kimsenin kalmadığını göstermiştir. Fakat birlikte yürüttükleri devlet yönetimine, baskıya dayalı kararlarla devam etmişlerdir. Bu doğrultuda DP iktidarı, 3 Mayıs 1956'da on altı yargıcı emekliye ayırırken, 12 Haziran'da bu sayıyı yirmi üçe çıkarmıştır. 27 Haziran 1956'da "Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri

[457] Sarol, *Bilinmeyen Menderes,* 582; Aydın Menderes, bu konu hakkında; Menderes'in o dönem çok üzgün ve kaygılı olduğunu, dışarı çıkmayıp daha çok evde vakit geçirdiğini söylemektedir. Bk. Birand vd., *Demirkırat,* 129.
[458] Bozdağ, *Menderes Menderes,* 149.
[459] Sarol, *Bilinmeyen Menderes,* 599.
[460] Başbakan: Adnan Menderes, Devlet Bakanları: Fatin Rüştü Zorlu, Şem'i Ergin, Emin Kalafat, Celal Yardımcı, Adalet Bakanı: H. Avni Göktürk, Milli Savunma Bakan (Vekâleten): Adnan Menderes, İçişleri Bakanı: Ethem Menderes, Dışişleri Bakanı: Fuat Köprülü, Milli Eğitim Bakanı: Ahmet Özel, Maliye Bakanı: Nedim Ökmen, Bayındırlık Bakanı: Muammer Çavuşoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Fahrettin Ulaş, Sağlık Bakanı: Nafiz Körez, Gümrük ve Tekel Bakanı: Hadi Hüsman, Tarım Bakanı: Esat Budakoğlu, Ulaştırma Bakanı: Arif Demirer, Çalışma Bakanı: Mümtaz Tarhan, İşletmeler Bakanı: Samet Ağoğlu, Bk. TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 3, Cilt 8, Birleşim 12, 9 Aralık 1955.

Yasası"nı yürürlüğe sokarak muhalefetin faaliyetlerini kısıtlamıştır. Böylece seçim zamanlarının dışında toplantı ve gösteri yapılması yasaklanmıştır.[461]

Gerçekten de iktidarın yeni uygulamaları, hem parti içinde hem de muhalefet kanadındaki tepkilerin devamını sağlamanın dışında; ordunun da tepkisini çekmiştir. Bu durum 1960 ihtilalinin ilk senaryosunun oynanmasına ortam hazırlamıştır. Tehlike çanlarının çalındığını fark edemeyen ikili, 1957 seçimlerinin getirdiği darbe hazırlığıyla karşı karşıya gelmiştir.

2.6.9. Dokuz Subay Olayı

DP'nin faaliyetlerinden rahatsız olan bazı ordu mensupları, kendi aralarında ve çeşitli yerlerde örgütlenmeye başlamıştır. İlk ihtilal grubunun, 1954 veya 1955 yılında oluşturulduğu tahmin edilmektedir. Farklı yerlerde oluşan bu örgütler, 1957 yılında ortaklaşa bir ihtilal planı hazırlamıştır.[462] İhtilal tarihini ise 27 Ekim'de yapılacak olan genel seçimler olarak belirlemişlerdir. Darbeci subaylar, DP'nin seçimleri kaybedeceğini ve iktidardan düşmemek için bir oyun çevirebileceği düşüncesiyle ihtilalin seçim günü yapılmasını kararlaştırmışladır. Ancak DP'nin oy kaybına rağmen seçimleri kazanarak yeniden iktidara gelmesi, darbenin seçimlerden sonraya kalmasına neden olmuştur.[463] V. Menderes Hükümeti'nin[464] 25 Kasım'da kurulmasının ardından artık harekete geçmek isteyen devrimci subaylar, Yarbay Faruk Güventürk aracılığıyla Milli Savunma Bakanı Şem'i Ergin'e, örgütün lideri olması teklifinde bulunmuşlardır. Ergin teklif karşısında, liderlik yapamayacağını ancak darbe planının raporlanarak kendisine sunulmasını istemiştir. Milli Savunma Bakanı Ergin'in bu hareketi; darbenin başkanı olmaya cesaret edemese de yapılmasına onay verdiğini göstermektedir. Güventürk, hazırladığı raporu

---

[461] Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 119-122.
[462] Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 317-118.
[463] Demir, "27 Mayıs Askeri Darbesi DP Dönemi Asker-İktidar İlişkileri", *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 2, 2016, 118.
[464] Başbakan: Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı: Tevfik İleri, Devlet Bakanları: Tevfik İleri, Emin Kalafat ve Muzaffer Kurbanoğlu, Adalet Bakanı: Esat Budakoğlu, Milli Savunma Bakanı: Şemi Ergin, İçişleri Bakanı: Namık Gedik, Dışişleri Bakanı: Fatin Rüştü Zorlu, Milli Eğitim Bakanı: Celal Yardımcı, Maliye Bakanı: Hasan Polatkan, Bayındırlık Bakanı: Ethem Menderes, Ticaret Bakanı: Abdullah Aker, Sağlık Bakanı: Lütfi Kırdar, Gümrük ve Tekel Bakanı: Hadi Hüsman, Tarım Bakanı: Nedim Ökmen, Ulaştırma Bakanı: Fevzi Uçaner, Çalışma Bakanı: Hayrettin Erkmen, Sanayi Bakanı: Samet Ağoğlu, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı: Sıtkı Yırcalı, İmar Bakanı: Medeni Berk, TBMMZC, Dönem 11, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 7, 27 Kasım 1957.

getirdiğinde ise darbe planının açığa çıktığı anlaşılmıştır.[465] Samet Kuşçu[466] isimli Binbaşının, 23 Aralık 1957'de darbecileri ihbar etmesi sonucu 9 subay tutuklanmıştır.[467]

Darbe hazırlığının ortaya çıkmasının ardından Bayar ve Menderes başkanlığında bir hükümet toplantısı yapılmıştır. Toplantıya katılan Milli Savunma Bakanı, ordunun böyle bir hazırlığa girmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca subayların yargılanmasının, orduda yer alan rütbeli askerler tarafından hoş karşılanmayacağı ve olayın sessizce çözülmesinin doğru olacağı şeklindeki açıklamalarıyla Bayar ve Menderes'i yönlendirmeye çalışmıştır. Yaşanan bu durum önceden de ifade edildiği üzere Bayar ve Menderes'in, birbirlerinin dışında yanlarında kimsenin kalmadığını ve emri altında çalışanların dahi kendilerine ihanette bulunabileceğini göstermektedir.[468]

Bayar, eski bir ittihatçı olması nedeniyle olayın ciddiyetini fark etmiştir. Bu nedenle *"ben dokuz subay olayını son derece dikkate değer buldum."* ifadelerini kullanmaktadır. Özellikle de subaylar arasında bir zamanlar CHP'yi iktidardan indirebilmek için kendisine ihtilal teklifinde bulunan Cemal Yıldırım'ın da olması dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda olayın incelenmesi amacıyla detaylı araştırma yapılmasını ve eğer bir darbe girişimi planlanmışsa gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Bayar, önce Milli Savunma Bakanını istifaya zorlamıştır. Bayar'ın talimatı üzerine Şemi Ergin istifa etmiştir. Sonra orduyu cezalandırmak amacıyla tutuklanan askerlerin görevlerinden alınmasını istemiştir.[469]Ancak Menderes, ordunun saygınlığına zarar gelmemesi isteğinden dolayı Bayar'a karşı çıkmıştır. Bu durum, Bayar ve Menderes arasında ufak çaplıda olsa yeni bir anlaşmazlığa neden olmuştur.

---

[465] Adnan Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, 87; Sertkaya, *Demokrasi Şehidi*, 196-197.

[466] Samet Kuşçu, orduda görevli bir Binbaşıdır. Kurulan ihtilal grubunun içerisine arkadaşı Binbaşı Ata Tan aracılığıyla girmiştir. Gruba girmesi nedeniyle darbeye ilişkin tüm detayları öğrenme imkânı bulmuştur. Ancak darbeci subaylar, bir süre sonra Kuşçu'nun hareketlerinden şüphe etmeye başlamıştır. Özellikle her toplantıda darbe karşıtı tavır sergilemesi, subayların rahatsız olmasına ve Kuşçu'nun muhbir olabileceğini düşünmelerine neden olmuştur. Bu doğrultuda darbe planının dışında tutulmasına karar verilmiştir. İhtilal grubundan çıkartılan Kuşçu, kendisine zarar gelebileceği düşüncesiyle ve DP'nin yanında olduğunu göstermek amacıyla darbe planını ihbar etmiştir. İhbarın ardından kendisi de dâhil olmak üzere 9 subay tutuklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bk. Neslihan Altuncuoğlu, Merve Durmuş, "9 Subay Olayı'nda Samet Kuşçu'nun Rolü", *Journal of Universal History Studies*, 3, 2010, 134-137.

[467] Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, 87.

[468] Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs İhtilali,* Haz. İ. Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul 1991, 57-58; Birand vd., *Demirkırat*, 142-143; Çelikoğlu, *Bir Darbeci Subayın Anıları*, 93.

[469] Bayar, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs İhtilali,* 54; Birand vd., *Demirkırat*, 145.

Menderes'in, orduya karşı büyük bir güveni vardır. Ona göre ordu; devletin yönetimi ve sorumluluğu altındadır. Siyasete karışma yetkisi yoktur. Böylelikle hükümete darbe girişiminde bulunamaz. Fakat geçmiş dönemlere (Osmanlı Dönemi) bakıldığında ordunun birçok kez devlete karşı darbe yaptığı ve bu doğrultuda yönetimin el değiştiği bilinmektedir. Menderes'in siyasi tecrübesinin olmaması, onun konuya önemsiz bakmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum Bayar'la arasındaki önemli bir farkı ortaya koymaktadır. Bayar, köken olarak devlet yöneticiliğinden gelmektedir. Ülkenin birçok oluşumunda yer almıştır. Dolayısıyla olayların nasıl ilerlediğini ve döndüğünü iyi bilmektedir. Menderes ise çiftçilikten gelmekte olup, siyasi tecrübesinin büyük bir kısmını DP'deki faaliyetleriyle edinebilmiştir. İkili arasındaki tecrübe farkı, birçok olayda olduğu gibi dokuz subay olayında da ortaya çıkmıştır. Menderes, tecrübesizliğinden ve orduya karşı büyük güveninden dolayı detaylı araştırma yapılmasını istememiştir.[470] Bayar, Menderes'in halini; *"oğlunun suçunu tahkik etmek istemeyen mustarip bir babanın durumu gibi gördüğü"* şeklinde açıklamaktadır.[471] Ancak bakıldığında Menderes'i tecrübesizliğinin haricinde bu düşünceye yönelten asıl etkenin; Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise Ergin'in, istifasından önce ve sonra dâhil olmak üzere yaptığı her açıklamada ısrarlı bir şekilde orduyu savunmuş olmasıdır. Hatta mahkeme süreci boyunca olayı kapatma ve davanın seyrini değiştirmek amacıyla yalan ifadelere başvurduğu ve istifasının üzerinden zaman geçmesine rağmen "benim askerlerim darbe yapmaz" sözleriyle basına demeçler verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Menderes, Ergin'in kendi bakanı olması ve emri altında çalışmasından dolayı yapmış olduğu her açıklamanın doğru olacağını düşünmüştür. Ancak devleti yöneten Başbakanın hislerine yenik düşmesi ve Cumhurbaşkanının tecrübesini dikkate almaması kabul edilebilir bir davranış değildir.[472]

Tutuklanan subaylar, delil yetersizliği sebebiyle kısa bir süre sonra beraat etmiştir. Sadece Samet Kuşçu, yalan ihbarda bulunmasından dolayı ceza almıştır. Bu durum Bayar'ın tabiriyle ortamın daha çok karışmasına neden olmuştur. Diğer yandan Bayar, dokuz subay olayıyla ilgili; *"Dünyanın her yerinde ihtilal girişimleri olabilir, ihtilalciler ya yakalanır ya da yakalanmazlar. Fakat kendi Milli Savunma Bakanı'na ihtilal teklif*

[470] Bozdağ, *Menderes Menderes*, 155; Burçak, *Yassıada ve Öncesi*, 38.
[471] Bayar, *Başvekilim*, 165.
[472] Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 55.

eden subay ve bu ihtilal teklifini hükümete duyurmayan Milli Savunma Bakanı işitilmiş, görülmüş işlerden değildir. Ben bütün hayatımda böyle bir ihanete rastlamadım…" ifadeleriyle tepkisini göstermiştir.[473]

2.6.10. DP İktidarının Sonlarına Doğru

1958 yılı itibariyle ülkedeki karışıklığın arttığı görülmektedir. Bayar ve Menderes ikilisi, dokuz subay olayından ders çıkartmayıp, birçok sert uygulamayı hayata geçirmeye devam etmiştir. 1957 seçimlerinde muhalefetin oylarını artırması, DP'nin iktidardan düşebileceği izlenimi vermiştir. Bu durum muhalif partilerin DP'ye karşı güç birliği içine girerek; "Milli Muhalefet Cephesi" ni kurmalarına neden olmuştur.[474] Muhalefetin güç birliğini oluşturması, Menderes'i önlem almaya yöneltmiştir. Bu doğrultuda Menderes, 12 Ekim 1958'de kamuoyuna "Vatan Cephesi" nin kurulacağını ilan etmiştir.[475]

Menderes, Vatan Cephesi'yle tüm DP destekçilerini bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Fakat Menderes'in bu tavrı toplumu ayrıştıran bir hareket şeklinde görülüp, iktidara olan tepkiyi daha çok artırmıştır. 1959 yılına girildiğinde ise ülkedeki siyasi gerginliğin ve ekonomik sıkıntıların devam etmesi, halk arasında ihtilal kelimesinin kullanılmasına sebep olmuştur. Ancak böyle bir ortamın içerisinde Menderes'in, 17 Şubat tarihinde Londra uçağının düşmesi ülkenin gündemini değiştirmiştir. Menderes'in, kazadan sağ olarak kurtulması tepkilerin kısa sürelide olsa durmasını sağlamıştır. Menderes, büyük bir kalabalık tarafından karşılanmış, halkın dışında birçok devlet yöneticisi Başbakan'ın yanında yer almıştır.[476] Fakat DP'nin yeniden sert politikaya

---

[473] Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 56-59.

[474] İlk ittifak, 16 Ekim'de TKP- CMP arasında kurulmuştur. İkinci ittifak, 24 Kasım'da HP- CHP tarafından oluşmuştur. Dört partinin birleşmesi sonucunda ise "Milli Muhalefet Cephesi" kurulmuştur. Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 351-352; *Milliyet*, 16 Ekim 1958; *Milliyet*, 17 Ekim 1958; *Milliyet*, 25 Kasım 1958; Fakat partiler arasında fikir birliğinin oluşmaması nedeniyle bir uzlaşma sağlanamamıştır. Dolayısıyla bu cephenin harekete geçmesi mümkün olmamıştır. Bk. Temizgüney, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, 194.

[475] Menderes, 12 Ekim 1958'de Manisa il kongresindeki söyleşisinde; "halktan kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesi kurmaları" talebinde bulunmuştur. Bk. *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1958; *Milliyet*, 13 Ekim 1958.

[476] Menderes, İngiltere'yle süre gelen Kıbrıs Meselesini sonuca bağlamak amacıyla 17 Şubat 1959'da SEV adlı bir uçakla Londra'ya yola çıkmıştır. Havanın sisli olması sebebiyle uçak, güzergâhını kaybederek ormanlık alana (Oakland Park Çiftliği) düşmüştür. Parçalanan uçakta 20 kişinin olduğu bilinmektedir. Menderes'in haricinde; Basın-Yayın Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu, DP Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Melih Esenbel, Dışişleri Birinci Daire Reisi İlhan Savut gibi önemli isimler de yer almıştır. Ancak bu isimlerden Arzık, Zeytinlioğlu, Ersü ve Somuncuoğlu kurtulamamıştır. Toplam vefat sayısının 14 olduğu kayda geçmiştir. Uçakta yer alan diğer kişiler yaralı olarak kurtulmuştur. Menderes'in kazadan oldukça etkilendiği, hastaneye kaldırıldığı ve yapılan

devam etmesi, CHP'yi itibarsızlaştırmak amacıyla 18 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'nu kurması, diğer yandan İstanbul ve Ankara gibi şehirlerde öğrenci olaylarının çıkması ordunun ihtilal hazırlığını hızlandırmıştır. Yaşanan olayların önüne geçilmesi amacıyla Bayar ve Menderes tarafından bir toplantı yapılmıştır. Menderes, toplantıya Hukuk Fakültesinden hocası Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i[477] de davet etmiştir. Toplantıya katılan Başgil, "Menderes'in görevden ayrılıp, hükümetin kısa sürede istifa etmesi" gerektiğini söylemiştir. Bayar ise buna karşı çıkarak; *"dere geçerken at değiştirilmez"* şeklindeki söylemiyle Menderes'in istifa etmesini istememiştir. Menderes'in ise o dönem istifaya hazır olduğu ve hatta kendisinin görevden ayrılmak istediği bilinmektedir. Fakat Bayar'ın, izin vermemesi üzerine Menderes istifa edememiştir. İkilinin bu konuda da anlaşmazlığa düştüğü görülmektedir.[478]

Bayar, ihtilalden sonra verdiği bir röportajda; Ali Fuat Başgil'in anlatımlarının eksik olduğunu, sadece hükümetin o şartlar altında istifa etmesinin iktidarı tehlikeye atabileceğinden kabul etmediğini dile getirmektedir. Diğer yandan Menderes'in, istifa etmesine engel olduğu şeklindeki açıklamalarının doğruyu yansıtmadığını ve istifa etmesi halinde onu durdurmak gibi bir niyetinin olmadığını ifade etmektedir.[479] Fakat çalışmada detaylıca yer verilen Bayar ve Menderes'in fikir ayrılıkları başlığında da anlatıldığı gibi Menderes'in birçok konuda istifa etmek istediği ancak Bayar'ın engel olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Bayar'ın röportajda çelişkili bir cevap verdiği anlaşılmaktadır. Bu düşünceyi, DP eski milletvekili ve gazeteci Cihad Baban da desteklemektedir. Baban, Harbiyelilerin sessiz yürüyüşünün ardından Menderes'in istifa etmek istediğini fakat Bayar'ın engel olduğunu yazmaktadır. Açıklamalar doğrultusunda Bayar'ın 1958-1960 yılları itibariyle giderek ağırlaşan olayların karşısında tek başına kalmak istememesinden dolayı hükümeti dağıtmadığı anlaşılmaktadır.[480]

---

müdahaleler sonucunda ise durumunun iyi olduğu kamuoyuna bildirilmiştir (*Cumhuriyet*, 18 Şubat 1959). Ertesi gün gazete haberinde vefat edenlerin listesi verilmiş ve sayının 16'ya çıktığı belirtilmiştir. Bayar başta olmak üzere tüm parti liderleri kazadan ötürü Mecliste saygı duruşuna geçmiştir (*Cumhuriyet*, 19 Şubat 1959). Diğer yandan Menderes, İngiltere'yle yarım kalan antlaşmayı hastane ortamında imzalayarak tamamlamıştır. Antlaşmaya göre Kıbrıs'ın bağımsızlık temeli atılmıştır (*Cumhuriyet*, 20 Şubat 1959; *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1959).

[477] İnan, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, 22.

[478] Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1966, 128-129; Naskali, *İstanbul- Ankara Olayları Davası- 2,* 1682; Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 983-984.

[479] Cüneyt Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960,* 280; *Hürriyet*, 13 Ocak 1970, 5. (Cüneyt Arcayürek'in röportajından kesit)

[480] Baban, *Politika Galerisi*, 58-59.

Söz konusu olayların yaşanıldığı sırada Menderes, İzmir gezisine çıkmıştır. Yüzbinleri aşan bir kalabalıkla karşılanması, onda halkın halen daha DP'nin tarafında yer aldığı ve dolayısıyla bir tehlike olmadığı düşüncesine yol açmıştır. Hatta bu yönde Bayar'a; *"Celal Bey korkmayınız, halk bizimledir. Ordu tarafından da bir şey gelişmeyecektir"* ifadelerini kullanmıştır.[481] Halkın Menderes'i desteklemesi ve sevmesi onda böyle bir yanılgı oluşturmuştur. Bayar, zaten bunun farkında olmasından dolayı on yıl boyunca kurulan her hükümetin Menderes liderliğinde oluşturulmasını sağlamıştır. Önceden de ifade edildiği üzere Bayar, ilk zamanlar Menderes'i sakinliği, saygısı ve başarılarından dolayı Başbakanlığa getirmiştir. Ancak daha sonraki süreçte yapılan birçok eleştiriye ve Menderes'in istifalarına rağmen onu görevden almamasının en temel sebebi; halkın Başbakana duyduğu sevgidir. Bayar, *"Başvekilim"* adlı kitabında, DP'yi Menderes'le bütünleştirdiğini, ondan bahsedildiğinde partinin başarısından ve gelişmesinden de söz edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Bayar, diğer yandan Menderes'in halk içinden gelip ve onlarla bir olduğu için bu kadar sevildiğini söylemektedir. Ona göre; Menderes, çağın şansıdır.[482]Açıklamalara bakıldığında; Menderes'in, Başbakanlıkta kalmasının şahsi vasıflarının dışında halkın göstermiş olduğu sevginin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Halkın nezdinde DP=Menderes'tir. Dolayısıyla Bayar, bunu yıkmaktan imtina etmiştir. Bayar, bu farkındalıkla birçok etkene ve hatta Menderes'in kendisine rağmen onu Başbakanlıktan almamıştır.

Nurettin Gülmez, Bayar ve Menderes'in sıkça sorun yaşadıklarının doğru olmadığını ve çoğu konuda uyumlu bir şekilde çalıştıklarını belirtmektedir.[483] Fakat araştırmalar doğrultusunda; ikilinin birçok mevzuda sorun yaşadığı anlaşılmaktadır. Gülmez'in bu kanıya varmasının muhtemelen en önemli sebebi; Bayar'ın, Menderes'le ilgili olan anlatımlarıdır. Bayar'ın, Menderes'e dair yazdığı kitabında aktardığı hemen hemen her ifadenin olumlu olduğu görülmektedir. Çoğunlukla ondan sevgiyle ve övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Ancak bunda Menderes'in, idam edilmesinin verdiği duygusallığın etkili olduğu düşünülmektedir. Çünkü kitabın hazırlanmasında rol oynayan İsmet Bozdağ'ın, Bayar'la yaptığı sohbet göz önüne alındığında; bu sohbetin 27 Mayıs

[481] Rıfkı Salim Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991, 30-31; Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960,* 283; *Hürriyet*, 13 Ocak 1970, 5.
[482] Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 69 ve 84-85.
[483] Gülmez ve Bilgi, *Asırlık Çınar Celal Bayar,* 625.

darbesinden sonra olduğu görülmektedir.[484] Anlaşılan Bayar, Menderes'in vefatının derin izlerini, aradan zaman geçmesine rağmen kendi içinde taşımaktadır. Nitekim Bayar'ın sohbeti; "onun muhabbeti ve sevgisi yüreğimde, hayali gözlerimde… bu kadar kâfi, artık konuşamayacağım…" ifadeleriyle sonlandırması bu duygusallığı ortaya koymaktadır.[485]

[484] Kitabın ilk basımı 1969 yılına aittir.
[485] Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 240.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CELAL BAYAR İLE ADNAN MENDERES İLİŞKİSİNDE DIŞ ETKENLER

3.1. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN CHP'YE KARŞI TUTUMU

1950 seçimlerinden sonra uzun yıllar devam eden tek partili yönetimin yıkılıp, iktidarın değişmesi siyasetin dönüm noktalarındandır. CHP, 27 yıl sonra ilk kez yönetimi DP'ye teslim ederek, muhalefet parti konumuna geçmiştir. Bakıldığında hem CHP hem de DP açısından hazırlığı olmayan bir süreçtir. İki parti içinde bocalama dönemi olarak ifade edilebilir.[486]

1950 Genel Seçimlerinden önce CHP-DP ilişkilerinin, bir düzene kavuştuğu görülmektedir. İnönü'nün, 12 Temmuz Beyannamesini ilan ederek ilk adımı atması ilişkilerin düzelmesini sağlamıştır. İnönü'ye karşılık DP'nin, "devr-i sabık yaratmayacağız" ifadesiyle CHP'ye güvence vermesi ise ilişkilerin bahar havasında geçmesinin önemli aşamasını oluşturmuştur. DP'nin 1950 seçimleriyle iktidara gelmesi İnönü tarafından olgunlukla karşılanmıştır. CHP lideri İnönü, kavgasız bir şekilde iktidarı yeni sahiplerine teslim etmek istemiş ve bu doğrultuda Bayar'ı, hem tebrik etmek hem de yönetimi devretmek amacıyla makamına davet etmiştir. Fakat Bayar'ın hükümetin belirlenmediğini ve dolasıyla CHP hükümetinin bir süre daha iktidarda kalmasını talep etmesi, yukarıda da ifade edildiği gibi hazırlığı olmayan bir süreç olarak dikkat çekmektedir.[487]

DP'nin yönetime geçmesinin ardından, CHP'ye karşı sert eleştirilerde bulunduğu ve siyasi tavrının farklılaştığı görülmektedir. Bunun ilk örneği ise I. Menderes Hükümeti Programının içeriğini, CHP'ye yönelik eleştirel ifadelerin oluşturmasıdır. Menderes, Meclis kürsüsünde okuduğu programda; "Milletimizin uzun seneleri beyhude bir şekilde israf edilmiş ve memleketin gelişmesi hatalı ve sakat bir politikayla engellenmiştir. Böylelikle kapitalist ve baskıcı devlet yönetimi ortaya çıkmıştır." şeklindeki sert eleştirileri, DP- CHP ilişkilerinin sıkıntılı bir şekilde geçeceğini göstermiştir.[488]

---

[486] Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960*, 320.
[487] Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım*, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, 53; Fersoy, *Bir Devre Adını Veren*, 248-249.
[488] *Hükümetler ve Programları I (1920-1960)*, 155.

Menderes, 1950 seçimlerinden önce CHP için karşılıklı sevgi-saygı olması gerektiğini ve onlardan saygı görülmese dahi, DP'nin lideri olarak kendisinin yapacağını söylemesine rağmen tam tersi bir tavır takınmıştır. Menderes'in, iktidar ve muhalefet ilişkilerine zarar veren böyle bir hamlede bulunması doğru olmayıp, İnönü'nün, karşılık vermesine neden olmuştur. Bu doğrultuda İnönü, bir miting konuşmasında; "DP yönetimi altındaki memleket baştanbaşa huzursuzluk ve tehlike içerisindedir." ifadelerine yer vermiştir. İnönü, bir başka konuşmasında ise 1950 seçimleriyle ilgili; *"Memleketimiz her büyük millet gibi iftiralara bir defa aldansa bile daima aldatılamaz"* sözleriyle DP'nin, toplumu kandırdığını ve böylelikle seçimleri kazanarak iktidara geldiğini vurgulamıştır. İki liderin bu ifadeleri, ortamın daha çok gerilmesine sebebiyet vermiştir.

Menderes, söylemlerinden sonra Halkevleri ve CHP mallarının hazineye devri uygulamasıyla İnönü'nün siyasetteki etkisini azaltmaya çalışmıştır.[489] Bu durum ise; politikaya ve tüm kalkınma faaliyetlerine zarar vermiştir. DP iktidarı, İnönü'ye yönelik bu çabalarının başarıya ulaşacağını zannetmiştir. Ancak bir zaman sonra Millî Mücadele'nin önemli askeri ve Cumhuriyetin kurucularından olan İnönü'yü, mağlup etmeye çalışmanın kolay olmayacağı anlaşılmıştır. DP ve özellikle de Menderes, bunu unutarak attığı her adımın zararını çoğunlukla kendisi görmüştür.[490]

Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in bu tavrının, onu ele geçiren İnönü fobisinden ve onun artık siyasette yer almaması isteğinden dolayı olduğunu dile getirmektedir. Nitekim 1950 seçimlerinin ardından ordunun ihtilal yapacağı ve İnönü'yü yeniden iktidara geçireceği söylentilerinin çıkması da bu korkuyu tetiklemiştir.[491] Menderes'in, söylentinin doğruluğunu araştırmadan *"CHP, orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır"* şeklinde itham edici sözler kullanması, İnönü'nün tepkisine yol açmıştır. İhtilal söylentisinin çıkması ve ordunun İnönü'yle yakın olması; Menderes'teki İnönü fobisinin artmasına neden olmuştur. Bu fobi ise onu tedbir almaya yöneltmiştir.

Aydemir'in, düşüncelerine araştırmacı Taha Akyol da katılmaktadır. Akyol, Menderes'in, Başbakan olduktan sonra İnönü'ye karşı endişe duyduğunu ve iktidarı kaybetme korkusuna girdiğini dile getirmektedir. Dolayısıyla tüm tedbirleri, CHP'yi güçsüz duruma düşürüp, yeniden iktidara geçmesini önlemek amacıyla almıştır. Bu

[489] Aydemir, *Menderes*, 196-198; Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, 58; Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 201.
[490] Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali*, 204.
[491] Bu konu, ordu başlığı altında ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bk. s. 84.

durum değerlendirildiğinde, iktidarın ilk beş yılında İnönü ve Menderes'in karşılıklı hatalar yaptığını söylemek mümkündür.

Ancak daha sonra bu tavrından vazgeçmeye çalışan bir Menderes göze çarpmaktadır. Ülkenin geleceği için CHP'yle bahar havasını oluşturmaya çalışan Başbakan'ın karşısına bu kez Bayar çıkmıştır.[492]

3.1.1. Celal Bayar - İsmet İnönü Anlaşmazlığı

CHP'yle olan ilişkilerin olumsuz şekilde ilerlemesinin asıl nedeninin Bayar'dan kaynaklandığı düşünülmektedir. Aslında genel anlamda bakıldığında Cumhurbaşkanı Bayar'ın, İnönü'yle ilgili çoğu mecrada sert sözlere yer vermemesi; bu düşüncenin yanlış olduğu izlenimine sebebiyet vermektedir. Fakat Bayar'ın, hem karakteristik özelliği hem de geçmişte İnönü'yle bir takım sorunlar yaşaması anlatılanları kanıtlamaktadır.

Bayar, bilindiği üzere 1937 yılında Atatürk tarafından İnönü'nün yerine Başbakanlığa atanmıştır. Bu durum Bayar-İnönü ilişkisini çatırdatan önemli bir olaydır. Özellikle İnönü açısından etkilediği görülmektedir. Fakat ikili arasındaki mesele, sadece bununla bitmemiştir. Atatürk'ün 1938 yılında ölümünün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Başbakanlık görevine başarılı bir devlet yöneticisi olması nedeniyle yeniden Bayar'ı getirmiştir. Bayar-İnönü ilişkisini çıkmaza götüren sıkıntılar ise İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde yaşanmıştır.

İkili arasında yaşanan asıl sorun; Bayar'ın deniz işletiminin sağlanması amacıyla kurduğu "Denizbank" nedeniyle yaşanmıştır. Bayar'ın, Başbakan olduğu yıl içerisinde "Denizbank Skandalları"[493] adıyla birçok yakışıksız olay yaşanmıştır. Bu olaylar silsilesinde Bayar'ın oğlu Refi Bayar'ın ismi yolsuzluk iddiasına karışmıştır. Refi Bayar, o dönem "Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi"[494]nin genel müdürlüğünü yapmaktadır.

---

[492] Aydemir, *Menderes*, 229; Aydemir, *İhtilalin Mantığı*, 182; Aydın Menderes, Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, 15.

[493] Denizbank, 27 Aralık 1937'de kurulmuştur. Denizbank'ın kurulmasındaki amaç; deniz sanayisini geliştirmektir. Ancak II. Bayar Hükümeti'nin kurulmasının ardından Denizbank'ın adı; İmpex Olayı, Gemi Usulsüzlükleri ve Satie Binası Olayı gibi yolsuzluk iddialarına karışmıştır. Bu durum, Bayar Hükümeti'nin gücünü yitirmesine ve istifa etmesine neden olmuştur. Bk. Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*,136-142; Aydemir, *İkinci Adam*, 43.

[494] Refii Bayar'ın adı, Satie Binası Olayına karışmıştır. Satie Binası, İstanbul/Fındıklı mevkiinde bulunan elektrik işletmesine ait bir binadır. Denizbank, Satie Binası'nı 250 bin liraya satın almıştır. Ancak daha önce bir başka şirketin, binayı 106 bin liraya kiraladığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Denizbank'ın, devletin parasını kötüye kullandığı ve yolsuzluk yaptığı şeklinde suçlanmasına neden olmuştur. Konu, mahkemeye

Şirketin yolsuzluk iddiasına karışması; Refi Bayar'ın, görevden alınmasına ve hakkında soruşturma başlatılmasına neden olmuştur. Yaklaşık bir yıl süren mahkeme sürecinde yaşadıklarına dayanamayan Refi Bayar'ın intihar ettiği öne sürülmektedir. Bazı yazarlar Refi Bayar'ın, kalp rahatsızlığından dolayı vefat ettiği ifadelerinde bulunsa da Celal Bayar'ın açıklamaları, oğlunun intihar ettiğini doğrulamaktadır. Bayar, 1950 seçimlerinin ardından arkadaşlarıyla yemekteyken, İnönü'nün basına verdiği bir röportaja sinirlenerek; *"O, aklını başına alsın! Evladımın hayatıyla oynadı, affettim. Benimle oynadı yine affettim. Şimdi ise memleketle oynuyor."* şeklinde ifadeler kullanmıştır. Bayar'ın dışında, Reşide Hanım'ın da, *"Celal Bey, seni düşünmüyorum. Oğlumun intikamını almazsan hakkımı sana helal etmem, isterlerse seni idam etsinler gam yemem, yeter ki oğlumun öcü alınsın…"* gibi açıklamalarda bulunması, Refi Bayar'ın hayatına son verdiğini göstermektedir.[495] Görüldüğü üzere yaşanan bu talihsiz durum, Bayar-İnönü ilişkisini olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

3.1.2. Menderes'in Oluşturmak İstediği "Bahar Havası"

Bayar-İnönü arasında geçmiş mevzuların devam etmesi, özellikle de Bayar açısından sürdürülmesi; DP'ye zarar veren bir durum olmuştur. Gazeteci Arcayürek, Bayar-İnönü ilişkisinde ezilen tarafın Menderes olduğunu ifade etmektedir. Menderes, çoğu zaman ikilinin arasında kalmış ve kendi amaçladığı siyasi adımları atamamıştır. Diğer yandan sözlerine devam eden Arcayürek, Menderes'in, İnönü'ye karşı hep bir saygısının olduğunu, her denk geldiğinde elini öpüp ona hürmet ettiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte Menderes'in Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmasından ve bugünlere kendisini onun getirdiğini düşünmesinden dolayı ikili arasındaki anlaşmazlıklara sessiz kaldığını belirtmektedir.[496] Bu açıklamaları 27 Mayıs darbesi subaylarından biri olarak

---

taşınmıştır. Denizbank Kanunu'nda; "banka mallarını kötüye kullanan kişilerin cezaya tabii tutulması" şeklinde maddenin olması, tüm yönetim kadrosunun yargılanmasına neden olmuştur. Refi Bayar, o dönem "Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi" müdürüdür. Mahkeme süresince başka iddiaların ortaya çıkması ve Reasürans Şirketinin de satış alışverişinden belli miktar parayı kendi zimmetine geçirdiği şeklinde söylentilerin çıkması; Refi Bayar'ın yolsuzluk yaptığı şeklinde suçlanmasına neden olmuştur. Refi Bayar, bu iddiaların hepsini reddetmiştir. Ancak mahkeme, davanın derinleştirilmesini istediğinden Bayar'ın üzerindeki suçlama devam etmiştir. Bayar'ın mahkemenin devam ettiği süreçte vefat ettiği bilinmektedir. Dava, 1942 yılında sonuçlanmıştır. Mahkeme kararına göre ise tüm şüpheli kişiler aklanmıştır. Bk. *Cumhuriyet*, 20 Ocak 1939, 2; Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 140-142; Nurşen Mazıcı, o dönem olayların İnönü iktidarı tarafınca çıkarıldığı ve büyütüldüğü şeklindeki söylentilerin olduğunu belirtmektedir. Mazıcı, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, 142-144.

[495] Baban, *Politika Galerisi*, 60-61; Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 62; Bozdağ, *Celal Bayar*, 67.

[496] Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 58-59.

tanınan Numan Esin de ifade etmektedir. Esin, eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kendisine anlattığı bilgiye göre; DP'nin kurulma aşamasında Bayar ve Menderes'in, Şükrü Kaya'yı davet ederek DP'ye girmesini talep ettiğini ancak Kaya'nın, siyasetten uzaklaştığı için istemediğini söylemesinin ardından Menderes'e doğru bakarak; *"Siz yumuşak ve uysal bir insansınız. Bu iki değirmen taşı (Bayar- İnönü) arasında sizi öğütürler."* açıklamalarında bulunduğunu aktarmaktadır. Şükrü Kaya'nın daha o yıllarda yani partinin kuruluş aşamasında kullandığı sözlerin, gerçekleştiği görülmektedir. Hakikaten de Menderes, çoğunlukla iki liderin arasında kalmıştır.[497] Bu konu Yassıada yargılamalarında da konuşulmuştur. Dr. Recai Ergüder, mahkeme sırasında; *"Başvekil Ankara Palasta bir yemek veriyordu. Ben Celal Bayar'ın yanında bulunuyordum. O zamanlar siyasi hayatta bahar havası esiyordu. Adnan Menderes çırpınıyordu ki Celal Bayar ile İsmet Paşayı bir araya getirsin ve bunlara el sıkıştırsın."* ifadelerini kullanmıştır. Hâkim Salim Başol, Ergüder'in sözlerine karşılık; *"Adnan Menderes böyle mi istiyordu?"* sorusunu yöneltmiştir. Ergüder ise *"Evet böyle istiyordu. Mütemadiyen İnönü ve Bayar arasında gidip geliyordu."* sözlerine yer vermiştir.[498] Bakıldığında Menderes, arada kalmışlığının neticesini 27 Mayıs darbesiyle yaşamıştır. Bu açıklamalara Yassıada Komutanı Albay Tarık Güryay da katılmaktadır. Güryay, Menderes'in bir sohbet sırasında; *"Ben, hep Bayar'ı dinlemiş olmasaydım, şimdi burada bulunmazdım…"* ifadelerini kullandığını belirtmektedir.[499]

Bayar, yapı olarak acele karar vermeyen bir insandır. Anlık kararlar almak yerine geleceğe dönük düşünen bir insan olması, atacağı adımlarda etkili olmuştur. Özellikle Cumhurbaşkanı olduktan sonra daha kontrolcü ve dengeli davranmaya özen göstermiştir. Bu yüzden de Cumhurbaşkanlık sıfatına yakışmayan her adımdan uzak kalmaya çalışmıştır. Bilhassa yıllardan beri tanıdığı ve bir zamanlar birlikte çalıştığı İnönü konusunda dikkatli davranmıştır. DP'nin on yıllık iktidarı süresince İnönü'ye karşı kullanılan birçok sert ifadenin Menderes'e ait olduğu görülmektedir. Bu madalyonun görünen yüzü, ya öteki yüzü? İşte burada Bayar devreye girmektedir. Kaynakların birçoğu Bayar'ın, İnönü konusunda Menderes'i bir "piyon" gibi kullandığı ve onunla mücadele etmesi için öne attığı görüşündedir. Hatta Menderes'in, düşüncelerden çabuk

[497] Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul 2005, 162-163.
[498] Naskali, *İstanbul- Ankara Olayları Davası- 2,* 1668.
[499] Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, 95.

etkilenmesi özelliğini kullanıp, ona karşı bilerek saldırttığı düşüncesinde dahi bulunulmaktadır.[500]

Menderes, İnönü hakkında ne zaman olumlu düşünse veya ilişkileri düzeltme çabasına girse karşısında Bayar'ı bulurdu. Bayar, Menderes'i çok iyi tanımasından dolayı daha hamle yapmasına izin vermeden, İnönü hakkında olumsuz yorumlar yaparak Menderesi, tabiri caizse doldururdu. Dönemin önemli isimlerinden Nimet Arzık,[501] totaliter düşüncelerin daha çok Bayar'dan çıktığını ve bu yönde Menderes'i etkilediğini dile getirmektedir. Arzık'a göre; Menderes'e, karakterinden dolayı tüm düşünce ve duygular benimsetilebilirdi. Bayar ise Menderes'in her zaman en yakınında olduğu için onu etkilemede çok başarılıydı.[502] Bu durumu bizzat Menderes'in, kendisi de doğrulamaktadır. Menderes, Yassıada'dayken Albay Tarık Güryay'a; *"Bayar, benim, telkinlerin tesiri altında kalmak zaafımı da bilirdi. Üstelik sadece bu zaafımı bilmekle kalmaz, benim üzerimde tesir yapacak telkinleri takdir ederdi…"* şeklinde ifadelerde bulunmuştur. [503]

Yukarıda belirtilen açıklamalara gazeteci Arcayürek de katılmaktadır. Arcayürek; DP-CHP arasında oluşturulmak istenen bahar havasının Bayar tarafından engellendiğini, Bayar'ın çoğunlukla etkili olduğunu ve Menderes'in İnönü'yle bir araya gelerek sorunları çözmesini istemediğini belirtmektedir.[504] Arcayürek'in açıklamalarını yine aynı şekilde Menderes de doğrulamaktadır. Menderes, arkadaşlarının olduğu bir yemek sırasında İnönü'nün iktidara karşı sert eleştirilerde bulunması ve halkı yönlendirmesi nedeniyle hapse atılması gerektiğini söylemiştir. Bu sözler üzerine yanındakilerden biri, *"Siz kıyamazsınız Beyefendi, affedersiniz*." ifadelerini kullanmıştır. Menderes ise "*Ben affetsem bile Cumhurbaşkanı affetmemeye zorlar…"* açıklamalarında bulunmuştur. Menderes'in, Bayar hakkında ilk defa bu şekilde ifadelerde bulunması, şok etkisi yaratmış ve yemektekiler hiç konuşmadan sadece Başbakan'ı izlemişlerdir. Menderes'in açıklamalarından yola çıkıldığında, Bayar'ın etkisinin nasıl bir boyutta olduğu açıkça görülmektedir. Nimet Arzık, iki devlet adamının da İnönü'ye karşı antipati duyduklarını

---

[500] Nimet Arzık, *Menderes'i İpe Götürenler*, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1960, 51-52; Kocabaş, *Menderes Dönemi (1950-1960),* 355-355.
[501] Anadolu Ajansı Genel Müdürü ve 1959 yılında yaşanan Londra uçak kazasında hayatını kaybeden Şerif Arzık'ın eşi.
[502] Arzık, *Menderes'i İpe Götürenler*, 68-70.
[503] Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, 96.
[504] Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960,* 59.

fakat Bayar'ın antipatisi soğukken, Menderes'in sıcak; Bayar'ın ölmezken, Menderes'in ölümlü olduğunu dile getirmektedir.[505]

Menderes'in ifade edildiği üzere çoğunlukla, iki taraf arasında kaldığı ve Bayar'ı bu yönde ikna etmeye çalıştığı bilinmektedir. Mükerrem Sarol, Menderes'in; *"Doktorum memleketin, partimizin menfaati bize ne emrediyorsa onu yapacağız. Duygusal davranmak bize yakışmaz, ben gerekirse Sayın Bayar'ı ikna etmeye çalışırım"* dediğini dile getirmektedir.[506]

Yine Sarol'un anlatımlarına göre Nihat Erim'in, Menderes'le sohbet ettiği zamanlarda, İsmet İnönü'nün selamını getirdiği ve Menderes'in de buna karşılık olarak; "saygılarımı paşaya götürün" şeklinde cevap verdiği bilinmektedir. Diğer yandan Sarol, Menderes'in her zaman İnönü'yle olan ilişkileri düzeltmekten yana olduğunu ifade etmektedir.[507]

1950-1954 yılları arası DP-CHP ilişkilerinin, bahar havasında geçmesi için bazı adımlar atılmıştır. Ancak DP'nin o dönem CHP'ye olan bakışı göz önüne alındığında, oluşturulmak istenen bahar havasının gerçeklikten uzak ve sadece günü kurtarma amacıyla yapıldığı görülmektedir. Gazeteci Metin Toker, bu durumu "yapay bahar havası" şeklinde yorumlamaktadır. Açıklamalardan yola çıkıldığında, DP-CHP arasındaki asıl bahar havasının 1955 senesi itibariyle başladığı anlaşılmaktadır.[508]

Menderes, CHP'yle birinci bahar havasını 1955 yılında oluşturmaya çalışmıştır 1955 yılının Nisan ayında iki parti lideri, ülkedeki siyasi gerginlikten bunaldıkları için ilişkileri normalleştirmek istemiştir. Bu doğrultuda Menderes, Ankara Palas'ta verdiği bir yemek davetine, İnönü'yü çağırmıştır. İnönü ve Menderes, davet süresince keyifli bir şekilde sohbet etmiş ve ertesi gün tekrar görüşmek için sözleşmiştir. Ancak, bu durum Bayar tarafından engellenmiştir. Başbakan'ının kendinden habersiz İnönü'yle yemek yiyeceğini öğrenen Bayar, Menderes'in tek gitmesini istemediğinden Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün ona eşlik etmelerini söylemiştir. Böylelikle yemek sadece İnönü ve Menderes arasında geçecekken, Bayar'ın girişimiyle dört kişi arasında geçmiştir. Ayrıca Bayar'ın yine talimatıyla, görüşmenin siyasi amaç taşımayacağı ve dolayısıyla iç

[505] Arzık, *Menderes'i İpe Götürenler*, 67-68.
[506] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 293.
[507] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 275.
[508] Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, 246.

politikadan bahsedilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Menderes de bu doğrultuda siyasetten bahsetmemeye özen göstermiştir. Ancak İnönü, görüşmeden memnun kalmamıştır. Çünkü İnönü'nün asıl amacı; ülke sorunları konuşup, ortak bir kararla düzeltme imkânı sağlamak olmuştur. Fakat bu imkân, Bayar'ın engellemesiyle gerçekleşememiştir.[509]

Menderes'in, ikinci bahar havasını 1957 senesinde oluşturmak istediği görülmektedir. 1957 seçimlerinden önce muhalefetle arayı düzeltmek isteyen Menderes, Atatürk ve İsmet İnönü'nün, Türkiye'nin iki büyük paşası olduğu şeklindeki sözleriyle CHP lideri İnönü'ye zeytin dalı uzatmıştır. İnönü ise ülkenin zor şatlarının devam etmesiyle bahar havasının oluşamayacağını, önce Kırşehir'in il yapılmasıyla işe başlanılması gerektiğini vurgulamıştır.[510]Bu doğrultuda Menderes, uzun zamandır rahatsızlık duyması ve ilişkilerin yumuşamasında önemli bir adım oluşturması düşüncesiyle Kırşehir'in ilçe yapılmasına ilişkin kanunu iptal etmiştir. Menderes'in böyle bir hamlede bulunması kısa süreli de olsa DP-CHP ilişkilerinin düzelmesini sağlamıştır. Menderes, düşüncelerinde samimi olduğunu İnönü'ye göstermek amacıyla CHP il binalarını ziyaret etmekle birlikte, İnönü'yü takdir eden konuşmalar yapmıştır. Menderes'in, uzattığı zeytin dalına karşılık İnönü'nün, *"Ben de onu çok severim, Belki siyasi görüşümüz farklı. Fakat ben Cumhurbaşkanıyken onu çok görememişim, eğer böyle bir başarı göstereceğini bilseydim kendisini Başbakan'ım yapardım."* ifadelerine yer vermesi, ikilinin yakınlığını gözler önüne sermektedir. Ancak seçimlerin ardından, DP iktidarının totaliter faaliyetlerine devam etmesi, ilişkilerin yeniden bozulmasına yol açmıştır.[511]

Menderes'in üçüncü ve son oluşturmak istediği bahar havası 1959 senesine denk gelmiştir. Londra uçağının düşmesi hadisesiyle uçak kazasından kurtulan Menderes'i, karşılamaya gelenler arasında İnönü de bulunmuştur. Bayar'ın, istasyon meydanına CHP'lilerin alınmamasına yönelik emrine rağmen İnönü'nün, karşılamada yer aldığı görülmektedir. Menderes, trenden indiğinde samimi bir şekilde İnönü'ye sarılmış ve geldiği için teşekkür etmiştir.[512] Ancak iki liderin bu şekilde yakın olması, Bayar'ın tepkisine yol açmış, gereksiz ve yersiz bir samimiyet şeklinde eleştirmiştir.

---

[509] Toker, *Yokuş Aşağı*, 64-66.
[510] Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* 1658.
[511] Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 228; Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 206.
[512] Erim, *Günlükler*, 669; Akis Dergisi, 28 Şubat 1959, 4.

Mükerrem Sarol, Menderes'in, hep oluşturmak istediği bahar havası için bu durumun iyi bir fırsat olduğunu ve dolayısıyla İnönü'ye iadeyi ziyaret yapması gerektiğinden bahsetmiştir. Fakat Menderes, arkadaşı Sarol'un demesine gerek kalmadan aynı düşüncede olduğunu belirtmiştir. Konuşmalara kulak misafiri olan Bayar; *"Menderes'i rahat bırak."* ifadeleriyle Sarol'a tepki göstermiştir. Diğer yandan; *"Tamamıyla saçma ve yanlış. Bu manasız sözleri dinlemeye tahammülüm yok. Adnan Bey'in, günün sevgilisi olmasından kötü niyetle faydalanmak istiyor..."* sözleriyle İnönü'nün, çıkarı için Menderes'e yaklaşmaya çalıştığını vurgulamaya çalışmıştır. Bayar'ın, tepkisini gören Menderes ise Cumhurbaşkanı'nı karşısına almak ve sözlerini çiğnemek istememesinden dolayı İnönü'yü ziyaret etmekten vazgeçmiştir. Bu anlatımlar Bayar'ın Menderes'e olan tesirinin ve nüfuzunun ne boyutta olduğunu açıkça göstermektedir. Menderes, Bayar'a olan hürmetinin üstün gelmesinden dolayı bahar havası fırsatını değerlendirememiştir.[513]

İnönü'nün, bu süreçten sonra hırçınlaştığı görülmektedir. 7 Nisan'da "Büyük Taarruz" veya "Bahar Taarruzu" şeklinde isimlendirdiği meşhur Ege gezisine çıkmıştır. İnönü'nün, gitmiş olduğu her şehirde iktidara sert eleştirilerde bulunması; DP yanlısı bazı kişilerin İnönü'ye saldırı düzenlemesine neden olmuştur. Bu durum ise hem halkın hem de ordunun, İnönü etrafında birleşmesine sebebiyet vermiştir. Yaşanan olaylar DP-CHP ilişkilerinin artık düzelemeyeceği izlenimini vermektedir. [514]

Görüldüğü üzere iktidarın totaliter faaliyetlerine devam etmesi, halkın CHP'yle yakınlaşmasına yol açmıştır. 1950 yılına kadar CHP iktidarının faaliyetlerinden şikâyetçi olan halk, şimdi aynı hoşnutsuzluğu DP için göstermiştir. DP hükümetinin her sert uygulaması, CHP lideri İnönü'ye fırsat tanıyıp; *"DP'nin şansı varsa benim varlığımda çekilmesi lütfuna uğrar. Çünkü ilerde onları sadece ben müdafaa edeceğim"* ifadeleriyle meydan okumasına neden olmuştur. Diğer yandan yaptığı mitinglerde demokrasiye yönelik konuşmaları ise halkın, İnönü'yü bir kurtarıcı olarak görmesini sağlamıştır.[515]

Nitekim Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, üniversite öğrencilerinin ayaklanması ve birçok şehirde sıkıyönetimin ilan edilmesi gibi ardı arkası kesilmeyen

---

[513] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 871-873; Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* 1674-1675.
[514] Erim, *Günlükler*, 675; "*CHP'nin Bahar Taarruzu dün Trakya da başladı*" *Cumhuriye*t, 18 Nisan 1959.
[515] Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 259.

olaylar sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) bünyesinden doğan Milli Birlik Komitesi (MBK) 27 Mayıs sabahı yönetime el koymuştur. Bayar ve Menderes başta olmak üzere tüm DP yöneticileri tutuklanmıştır. Ardından 14 Ekim'de Yassıada yargılamaları başlamıştır.[516]

3.2. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES KARŞILAŞTIRMA

3.2.1. Yetişme Tarzı

Yetişme tarzı denildiğinde akla ilk olarak aile eğitimi gelmektedir. Bireyin yetişmesi ailede başlayan bir süreçtir. Dolayısıyla aile; bireyin gelişimi, başarılı bir hayat sürmesi ve toplumda belli bir yere gelebilmesi açısından önemli bir role sahiptir. Bu doğrultuda Bayar ve Menderes'in, yetişme tarzına bakıldığında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır.

Celal Bayar, 1883 senesinde Bursa'da doğmuştur. Babası Abdullah Fehmi Efendi'nin, medrese hocası olması ve diğer yandan müftülük görevinde bulunması, Bayar'ın yetişmesinde önemli bir yere sahiptir. Abdullah Fehmi Efendi, kendisi gibi oğlunun da iyi düzeyde eğitim almasına çabalamıştır. Bayar, ilk ve ortaokulu ailesinin yanında okumuştur. Bu durum Bayar'ın, okul süreci boyunca babasının gözetimde olduğunu göstermektedir. Babasının haricinde dayısı Mahmut Şevket'in de Bayar'ın gelişiminde etkisi bulunmaktadır. Özellikle hediye ettiği Jön Türk kitapları, Bayar'ın düşüncelerini büyük oranda etkilemiştir.[517]Bakıldığında Bayar'ın, aile desteğiyle büyüdüğü görülmektedir. Bayar'ın, aile sevgisi ve ilgisiyle büyümesi onun iyi bir şekilde yetişmesini sağlamıştır.

Adnan Menderes, 1899 senesinde Aydın'da doğmuştur. Babası İbrahim Ethem Bey ile Annesi Tevhide Hanım, genç yaşta veremden dolayı vefat etmişlerdir. Menderes'in küçük yaşta tüm ailesini kaybetmesi, onun yalnız bir çocuk olarak büyümesine neden olmuştur. Menderes'in, anne-baba sevgisinden mahrum kalması, onda hiç geçmeyecek yalnızlık hissine sebebiyet vermiştir. Ailesinden geriye bir tek Babaannesi Fitnat Hanım kalmıştır. Yalnızlığının haricinde hastalıkla da mücadele etmesi, hem eğitim hayatını hem

[516] *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960; Erer, *On Yılın Mücadelesi*, 134-135; Şen, *Bir Yiğit Vardı*, 226-227; Tuna, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, 322; Bozdağ, *Menderes Menderes*, 205.
[517] Bayar başlığı altında detaylı şekilde anlatılmıştır. Bk. s. 3.

de psikolojisini olumsuz etkilemiştir. Menderes, ailesi gibi vereme yakalanması nedeniyle ilkokula gidemeyip, özel hocaların yardımıyla evde eğitim görmüştür.

Menderes, çocukluk yılları için; *"Yalnızlık benim kaderimdi. Ömrüm boyunca iki; geçmez, tükenmez korkuyu beraberimde taşıdım. Yalnızlık ile verem… Nereye gitsem, ne yana baksam bu iki illet karşımda idi. Veremin dehşetinden sıyrılamadım…"* ifadelerini kullanmıştır.[518]

Menderes, ortaokula Babaannesinin yanında yani İzmir'de devam etmiştir. Ortaokula önce İttihat ve Terakki İdadi Mektebi'nde başlamış, sonra ise yabancı dil öğrenmek amacıyla Amerikan Kolejine yazılmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle okulu yarım bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum ise eğitiminin eksik kaldığını göstermektedir.[519]

Bayar ve Menderes'in yetişme koşulları karşılaştırıldığında; iki liderin farklı zamanlarda ve farklı bir aile yapısıyla hayata geldiği ve Menderes'in, Bayar gibi aile desteğiyle büyüyemediği ortaya çıkmaktadır. Bu farklılık; onların siyasi hayatlarını, kişiliklerini ve çevreyle olan ilişkilerini büyük ölçüde etkilemiştir.

3.2.2. Siyasi Tecrübe

Bayar ve Menderes'in siyasi tecrübeleri de farklılık göstermektedir. Bayar, iş hayatına bankacılıkla başlamıştır. Ziraat Bankası ve Deutsche Orientbankta edindiği tecrübeler ona büyük katkı sağlamıştır. Bayar'ın ilk siyasal düşünceleri, İttihat ve Terakki Cemiyetine girmesiyle ortaya çıkmıştır. Diğer yandan "Galip Hoca" takma adıyla Millî Mücadele Dönemi'nde kayda değer faaliyetlerde bulunmuştur. Böylece İttihat ve Terakki'de başladığı siyaset sürecinin Milli Mücadeleyle devamı, Bayar'a TBMM'nin kapılarını açmıştır. 1932 yılında İktisat Vekâletine getirilerek ülkenin geleceğe dönük iktisadi programlarını oluşturmuştur. Görevindeki başarısı sonucu Atatürk tarafından 1937 yılında Başvekilliğe getirilmiştir. Atatürk döneminin son Başbakan'ı olan Bayar, 1937-1939 yılları arasında görevine devam etmiştir.[520]

---

[518] Gürbüz Azak, *Ben Adnan Menderes*, Zafer Yayınları, İstanbul 1998, 12.
[519] Menderes başlığı altında detaylı şekilde anlatılmıştır. Bk. s. 37-38.
[520] Bayar başlığı Bk. s. 12-32.

Adnan Menderes, iş hayatına çiftçilikle başlamıştır. Dedesi Hacı Ali Paşa tarafından kendisine miras kalan Çakırbeyli Çiftliği'nin beyliğini sürdürmüştür. Çiftliğin Menderes nehrinin kıyı kesimlerinde bulunması ve oldukça geniş dönüm olması nedeniyle Menderes, bölgenin büyük toprak sahiplerindendir. Diğer yandan Millî Mücadele Dönemi'nde sıtma hastalığına yakalanmasından dolayı aktif bir rolü bulunmayıp sadece çiftliğinden destek sağlayabilmiştir. 17 Mayıs 1919'da Yunanistan ve İtalya devletlerinin bölgeyi işgal etmesi üzerine Menderes, çiftliğinin tüm olanaklarını askerlerin hizmetine sunmuştur. Ayrıca "Ay-Yıldız Kuvayı Milliye Birliğini" de kurarak mücadeleye ortak olmaya çalışmıştır. Menderes'in, ilk siyaset tecrübesi SCF Aydın İl Başkanlığı göreviyle gelişmiştir. Ancak fırkanın kısa ömürlü olması sebebiyle Menderes, siyasi hayatını CHF bünyesinde devam ettirmiştir. Atatürk'le tanıştıktan sonra ise 1931 yılında TBMM'de yer almıştır. Meclise girmesinin ardından dilekçe komisyon üyeliği, parti müfettişliği ve kongre üyeliği görevlerinde bulunmuştur.[521]

Görüldüğü üzere Bayar ve Menderes, siyasette farklı mevkilerde yer almışlardır. Bayar, köken itibariyle devlet yöneticiliğinden gelmektedir. Ülkenin savaş yılları, Cumhuriyetin kuruluşu, yapılan inkılaplar gibi çoğu dönüşüme tanıklık etmiş bir devlet adamıdır. Menderes ise çiftçilikten gelmektedir. Serbest Fırkaya girene kadar çiftliğinin haricinde başka bir görevle uğraşmamıştır. Menderes'in Meclise girdiği ilk dönemde Bayar, İktisat Vekilidir. 1937 yılında ise Başvekil olmuştur. Bu süreçte Menderes'in, Mecliste aktif rol almadığı görülmektedir. Siyasi tecrübesinin önemli bir kısmını DP'yle ve Başbakanlık göreviyle kazanmıştır. İkili arasındaki tecrübe farkı, birçok olayda varlığını hissettirmiştir. Bu tecrübe ayrımı, ikilinin bazı konularda çatışmasına ve karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.

3.2.3. Kişilik Özellikleri

Karakter kelimesinin genel anlamı; aileden gelen kalıtsal özellikler ve toplumsal çevrenin etkisiyle ortaya çıkan vasıflardır. Bireyin aile yapısı ve içerisinde yaşadığı toplum, karakter oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla her bireyin kişilik özellikleri farklılık göstermektedir.[522] Bu farklılığa herkes gibi Bayar ve Menderes ikilisi

[521] Menderes başlığı Bk. s. 40-52.
[522] İlhan Çiçek, Ayşe Esra Aslan, "Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kurumsal Bir Çerçeve", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), Haziran 2020, 139.

de örnek gösterilebilir. İki devlet adamının aile yapılarının, yaşayış şekillerinin ve çevrelerinin ayrı oluşu, onların kişilik özelliklerine yansımıştır.

Celal Bayar; temkinli, durağan, soğukkanlı, sakin, kendinden emin, pes etmeyen, iradeli bir karaktere sahiptir. Özellikle Yassıada yargılamalarında diğer tutukluların aksine rahat tavırlar sergilemesi güçlü yapısının örneğidir. Diğer yandan ciddi ve sert mizacı bulunmaktadır. Bu özelliklerinin ise gençliğinde İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmasından ötürü olduğu düşünülmektedir. İttihatçılık sistemiyle yetişmesi onun fıtratını ve tabiatını doğrudan etkilemiştir. Dolayısıyla karakterinin İttihatçılıktan etkilendiğini söylemek mümkündür. Bunların dışında oldukça sabırlı ve basit konulardan tartışma çıkarmayan birisidir. Nitekim Menderes'le olan ilişkisinde bu durum açıkça görülmektedir.[523]

Bayar'ın kinci ve kolayca affetmeyen bir karakteri bulunmaktadır. Daha önce Bölükbaşı ve İnönü'yle yaşadığı meselelerde de anlatıldığı üzere başından geçen hiçbir olayı unutmadığı görülmektedir. Bu durumu 1957 yılında iktidarı eleştirdiği için hapishaneye gönderilen Bölükbaşı da açıklamaktadır. Bölükbaşı, tutukluluk sürecinin devam etme nedenini, *"Bayar'ın kinine"* bağlamaktadır.[524] Ayrıca dönemin gazetecisi Ahmet Emin Yalman da Bayar'ın, korkunç bir kini olduğunu ifade etmektedir.[525]

Bayar'ın bir diğer kişilik özelliği ise gururlu olmasıdır. Bayar, yaşamı boyunca gurur, itibar ve benlik gibi kavramlara oldukça kıymet vermiştir. Belki de en büyük korkusu itibarını zedeleyecek bir durum içerisine düşmesidir. Sırf gururu ve itibarı nedeniyle iki defa intihar girişiminde bulunduğu bilinmektedir. İlk girişimi, ihtilal günü askerlerin onu kendi makamından zorla götürmeye çalışması üzerine olmuştur. Bayar, subaylarla girdiği mücadele sırasında cebindeki silahı çıkartarak; *"Ben millet iradesiyle geldim ve sadece millet iradesiyle giderim"* diyerek kendisini öldürmeye çalışmış, ancak merminin tutukluluk yapmasından dolayı silah patlamamıştır.[526] İkinci girişimi ise Yassıada yargılamalarının devam ettiği süreçte olmuştur. MBK, tutukluların durumunun iyi olduğunu topluma göstermek amacıyla bir film çekilmesini istemiştir. DP tutukluları, çekimler sırasında subayların yönlendirmeleriyle rol yapmak durumunda kalmışlardır.

---

[523] Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, 62; Dilipak, *Menderes Dönemi*, 59.
[524] Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, 46; Toker, *Yokuş Aşağı*, 245.
[525] Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 1664.
[526] Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 279; Arcayürek, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, 270-271.

Diğer yandan askerler film süresince özellikle Bayar ve Menderes gibi önemli DP yöneticilerine aşağılayıcı ifadeler kullanmışlardır. Bayar, bu durumdan etkilendiği için bir kez daha intihar girişiminde bulunmuştur.[527]

Adnan Menderes; heyecanlı, hareketli, tedirgin, endişeli, fevri ve ürkek bir karaktere sahiptir. Güler yüzlü ve yumuşak bir mizacı bulunmaktadır. Samimi, enerjik ve içten tavırlarıyla girdiği her ortamda kolayca dikkat çekmektedir. Rıfkı Salim Burçak, Menderes'in, parlak meziyetlere sahip ve son derece enerjik yapıda olduğunu belirtmektedir. Menderes için konuşmak ve insanlarla muhabbet etmek çok önemlidir. Türkçeyi daima akıcı bir şekilde kullanmaya özen göstermiştir. Nitekim siyasette yıldızının parlaması, güçlü hatiplik özelliğinden kaynaklanmıştır. Bunların dışında sabırsız ve fevri olması nedeniyle çoğu zaman basit konulardan tartışma çıkartmıştır. Bu durum Bayar'la olan ilişkisinde açıkça görülmektedir.[528]

Menderes'in, kinci olmadığı sadece kızdığında sert sözlerde bulunduğu bilinmektedir. Fakat öfkesi her zaman saman alevi gibi olmuştur. Yakınlarıyla tartıştığında eğer hatalı kendisiyse kısa bir sürede özür dilediği, hatalı olmadığı zamanlarda ise barışmakta zorluk çekmediği bilinmektedir. DP milletvekili ve Menderes'in siyasetten yakın arkadaşı Samet Ağoğlu'nun, *"Kendisiyle on altı yıllık siyaset arkadaşlığım sırasında herhangi birine siyasi sebeplerle kin güttüğünü görmedim. Yakın çevresiyle küstüğünde her zaman barışmaya hazır bir duruşu vardı, yüz yüze gelmesi onun için yeterliydi…"* açıklamaları da Menderes'in bu özelliklerini ortaya koymaktadır.[529]

Menderes'in, kendince bir takım ikna yöntemlerinin olduğu görülmektedir. Bu yöntemler ise küsmek ve ortadan kaybolmaktır. Menderes'in, belki de en güçlü silahı karşısındaki kişiye tavır alması olmuştur. Özellikle gerçekleşmesini istediği konularda küsüp, ortadan kaybolması onu çoğu zaman başarıya ulaştırmıştır. Bunun en önemli örneği ise yine Bayar'la olan ilişkisidir. Menderes, ikna yöntemini kendi lideri

---

[527] O günlerde halk içerisinde Bayar ve Menderes başta olmak üzere tüm DP'lilerin sağlık durumuyla alakalı çeşitli söylentiler çıkmıştır. MBK, bu söylentilerin önüne geçmek amacıyla göstermelik bir film çekilmesini sağlamıştır. MBK tarafından çektirilen film, *"Düşükler Yassıada"* ismiyle sinemaya verilmiştir. Filmde DP'liler hakkında bir hayli gurur kırıcı sözler kullanılmıştır. Bk. Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 315-319.

[528] Samet Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes*, 36; Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, 15; Toker, *DP'nin Altın Yılları*, 38.

[529] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes*, 28.

olmasından dolayı daha çok Bayar üzerinde kullanmıştır. Başta ezan konusu olmak üzere birçok mevzuda başarılı olduğu da görülmektedir.[530] Cihad Baban, Bayar'ın Menderes'e karşı bir zaafının olduğunu belirtmektedir. Bu zaaf ise onu bazı zamanlarda etkisiz bir konuma getirmiştir. Baban'a göre; Bayar, Menderes'in karşısında aslan postu giyinmiş bir kuzu benzerindedir. Dolayısıyla güçlü kişiliğini bir takım olaylarda Menderes'e gösterememiştir.[531]

Menderes, hayatının çoğu zamanlarında mahcubiyet yaşayan ve yeni tanıdığı insanlara çekingenlikle yaklaşan bir insandır. Ağoğlu, Menderes'in bu halini şu şekilde özetlemektedir; *"Yakın çevresinin haricinde mahcup bir insandı. Kalabalıklar içerisinde önce bir kenara çekilir, söze tereddütle başlardı…"* Buna örnek olarak yine Bayar'la ilk tanışma yıllarındaki ilişkisi gösterilebilir. Menderes, kolejde okuduğu dönem Bayar'ın karşısına mahcup bir şekilde çıkmıştır. İlk kez Bayar'la karşılaşan genç Menderes'in elleri önünde, başı yerde ve sözlerine ricalarla başladığı görülmüştür. Aradan yıllar geçmesine rağmen Menderes hiç değişmemiş, 1950 yılında yine Bayar'ın karşısında, başı yerde Başbakanlık görevinin kendisine verilmesini mahcubiyetle karşılamıştır.[532]

Menderes'in, en büyük korkusu yalnızlıktır. Bunu özellikle kendisi dile getirmektedir.[533] Her zaman birisiyle konuşmak ve bir şeyler paylaşmak isteğinde olmuştur. Menderes'in, yalnızlık kaygısını Albay Tarık Güryay da ifade etmektedir. Yassıada süresince Bayar ve Menderes tek kişilik odalarda kalmaktaydılar. Güryay, odaların ayrı olmasından Bayar'ın bir şikâyeti olmadığını, fakat Menderes'in sürekli bu durumdan yakındığını, yan odalarda kalan arkadaşlarının birbirleriyle yaptığı muhabbeti duyabilmek için kapının açık kalmasını istediğini, hatta sırf muhabbet edebilmek için kendisini devamlı bir şekilde odasına çağırttığını açıklamaktadır.[534] Bu durumu Yassıada'nın Muhafız Subayı Mehmet Nuri Taşdelen de ifade etmektedir. Taşdelen, Menderes'in sürekli kendisi ve diğer subaylarla konuşmak istediğini, üstelediğinde ise yasak olduğu için uyarmak zorunda kaldıklarını dile getirmektedir.[535]

---

[530] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes*, 37.
[531] Baban, *Politika Galerisi*, 56.
[532] Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes*, 22; Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 141-143.
[533] Azak, *Ben Adnan Menderes*, 12.
[534] Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, 88-89.
[535] Mehmet N. Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2004, 59.

Menderes, yalnızlıktan duyduğu rahatsızlığı Hâkim Salim Başol'un karşısında da açıklamıştır. Menderes, mahkemede sözlerine başlamadan önce kendisini savunabilmesi için şartların normalleştirilmesini, beş aydan beri tek kaldığını ve dolayısıyla kimseyle muhabbet edemediğini, bu vaziyetinin sonucunda akli melekesinin zarara uğradığını açıklayarak, içinde bulunduğu durumdan kurtulmayı talep etmiştir. Albay Tarık Güryay, Menderes'in bu isteği sonrası onu çocukluk ve siyasetteki en yakın arkadaşı Ethem Menderes'le bir araya getirdiğini ifade etmektedir.[536]

Menderes'in, yalnızlık korkusu tamamen çocukluğundaki travmalardan kaynaklıdır. Çünkü çocukluk yıllarında yaşanan birçok olay bireyin yetişkinlik dönemlerinde de etkisini sürdürebilmektedir. Dolayısıyla Menderes'in küçük yaşta ailesini kaybetmesi ve yalnız başına büyümek zorunda kalması, onun dünyasında geçmesi mümkün olmayan derin izler bırakmıştır.

Bayar ve Menderes'in, kişilik özelliklerine bakıldığında; iki devlet adamının zıt karakterde olduğu anlaşılmaktadır. Bayar, ciddi, olgun, temkinli ve ağırbaşlı bir kişiliğe sahipken; Menderes ise tam tersi heyecanlı, fevri ve daha serbest bir yapıdadır. Dolayısıyla iki liderin arasındaki ilişki, inişli-çıkışlı bir şekilde ilerlemiştir. Ancak bu ilişki durumuna rağmen aralarında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır.[537]

İki liderin karakter farklılıkları Yassıada sürecinde de kendini göstermiştir. Bayar'ın güçlü bir yapısının olması, onun yargılamalar boyunca dirayetli durmasını sağlamıştır. Menderes'in ise zayıf bir yapıda olması, Bayar'ın tam tersi bir vaziyette görünmesine neden olmuştur. Bu durumu Yassıada Muhafızı Mehmet Nuri Taşdelen de açıklamaktadır. Taşdelen, Bayar'ın oldukça iştahlı, Menderes'in iştahsız ve isteksiz durumuna, Bayar'ın rahat ve günlük yaşantısındaki gibi faaliyetlerde bulunduğuna, Menderes'in ise endişeli ve durmadan hareket halinde olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Bayar'ın, bulunduğu şartları kabul etmediği gibi bir hava yaydığını, acıktığında veya bir şeye ihtiyacı olduğunda bunu listeleyerek askerlere verdiğini ve bazen yemek siparişinde bulunduğunu ifade etmektedir.[538] Bayar ve Menderes'in bu hali duruşmalara

[536] Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, 91; *Hürriyet*, 30 Mayıs 1970, 1.
[537] Aydemir, *İkinci Adam*, 206.
[538] Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, 63-67.

da yansımıştır. Bayar, mahkeme süresince güçlü, sakin ve kendinden emin bir görünüm sergilerken; Menderes, yorgun, sesi titrek ve telaşlı bir vaziyette bulunmuştur.[539]

Bayar ve Menderes, ayrı kişiliklerde bulunmalarına rağmen aralarında güçlü bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Menderes, kimsesiz yetiştiği için hayatının çoğu döneminde, birinin varlığına ve yönlendirmesine ihtiyaç duymuştur. Bu durum Bayar'la olan ilişkisinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Menderes, Başbakan olduğu süre boyunca her ne kadar çoğu mevzuda, Bayar'la çatışmış olsa da, onun varlığına ve yönlendirmesine ihtiyaç duymuştur. Cumhurbaşkanlığı gibi bir konuma gelmeyi aklından geçirmemiş, bulunduğu mevkiden her zaman hoşnut olmuştur. Cemal Gürsel'in, 1960 senesinde Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği uyarı mektubunda; *"Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan Menderes getirilmelidir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kâinim… Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında memlekette umumi bir kanaat vardır…"* şeklinde ifadelere yer vermiştir. Menderes, bu mektubu onun arkasından iş çevirdiğini düşünmemesi ve güveninin zedelenmemesi amacıyla Bayar'dan saklamıştır.[540] Menderes'in bu doğrultuda Bayar'ın makamına hiçbir zaman göz dikmediği anlaşılmaktadır. Onun karakter yapısı zaten bu mevkiye uygun değildir. Çoğu konuda Bayar'a karşı çıkmasına rağmen o emir veren değil, daha ziyade alan konumda olmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla siyasi mecrada Bayar'ın, liderliğine ve yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadır. Diğer yandan Bayar açısından bakıldığında, Başbakanlığa Menderes'i getirmesi, onu bir nevi devlet adamlığına yetiştirmesi isteğinden doğmuştur ki, başarılı olduğu da görülmektedir. Menderes'in fevri yapısı kimi zamanlarda zorluk çıkartsa da Bayar, bu davranışlara çoğunlukla tolerans göstererek yaklaşmıştır. Böylelikle Menderes'in ailesinden

---

[539] Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, 213.

[540] Cemal Gürsel tarafından gönderilen mektup Yassıada süresince değişikliğe uğramıştır. Göstermelik bir mektup hazırlanarak kamuoyuna duyurulmuştur. Yeni hazırlanan mektupta; "*Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Adnan Menderes getirilmelidir. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıklar bu zattan gelmektedir."* ifadeleri çıkartılmıştır. Menderes'in avukatı Burhan Apaydın, Menderes'in üzerindeki zorlamaları ortadan kaldırmak amacıyla mahkeme de mektubun asıl metninin okutulmasını talep etmiştir. Fakat mahkeme heyeti, talebi kabul etmemiştir. Diğer yandan Apaydını duruşmalardan uzaklaştırmak amacıyla tutuklanmasına karar vermiştir. Bk. Naskali, *İstanbul- Ankara Olayları Davası- 1*, 17; Menderes ve Akyol, *Babam Adnan Menderes*, 28; Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, 41-42.

alamadığı desteği bir bakıma Bayar'dan aldığı söylenebilir. Dolayısıyla aralarındaki bağ, tüm anlaşmazlıklara rağmen sanıldığından daha kuvvetli olmuştur.

Bayar ve Menderes'in arasında tam on altı yaş bulunmaktadır. Bu yaş farklılığı, ikilinin arasındaki bağlılık ile baba-evlat ilişkisi benzerliğinde de görülmektedir. Bu düşünceyi Cihad Baban da desteklemektedir. Baban iki liderin yakınlığını; devlet yöneticiliğinden daha ziyade, baba-oğul ilişkisine ve kader birliğine benzetmektedir.[541] Bu benzerlik birbirlerine göndermiş oldukları telgraflardan da anlaşılmaktadır. Bayar ve Menderes'in karşılıklı yazışmalarına bakıldığında; genellikle saygı-sevgi üslubunun kullanıldığı görülmektedir. Bayar, *"Azizim Adnan Bey"*[542] veya *"Sayın Başvekil Adnan Menderes"*[543] ifadeleriyle başladığı çoğu mektubunu, *"Hasret ve muhabbetle gözlerinizden öperim"*[544] veya *"Samimi muhabbetle gözlerinden öperim"*[545] sözleriyle bitirmiştir. Menderes ise; *"Çok Sayın Cumhurbaşkanımıza"*[546] veya *"Pek Muhterem Reisicumhurumuza"*[547] hitabıyla başladığı mektuplarını, *"Hürmet ve muhabbetle ellerinizden öperim"*[548] ifadeleriyle sonlandırmıştır. İki devlet adamının karşılıklı bu mektupları, aralarındaki ilişkiyi ve yakınlığı açıklamaktadır. Bayar ve Menderes arasındaki bu ilişki, Çankaya'da gerçekleştirilen bir Cumhuriyet balosunda da açıkça görülmektedir. Menderes, balo sırasında üzerindeki ilgiden ve kendini çevreleyen kalabalıktan uzaklaşmaya dikkat etmiştir. Genellikle Bayar'ın birkaç adım gerisinde durmaya ve ilginin kendisinden ziyade onda olmasına önem vermiştir. Menderes, bu davranışıyla Bayar'a karşı güç gösterisi yapmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla aralarındaki saygı-sevgi ilişkisinin, zaman ve mekân ayırmaksızın devam ettiği görülmektedir.[549]

---

[541] Baban, *Politika Galerisi*, 52.
[542] *BCA*. 30.01/1.8.18.
[543] *BCA*. 30.01/ 40.238.21.
[544] *BCA*. 30.01/ 35.215.5.
[545] *BCA*. 30.01/ 1.8.18.
[546] *BCA*. 30.01/1.7.9.
[547] *BCA*. 30.01/ 1.8.17.
[548] *BCA*. 30.01/ 41.244.8.
[549] Bahtiyar Yalta, *Bir Darbeci Subayın Hatıraları (27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962- 21 Mayıs 1963)*, Kronik Yayınları, Haz. Erhan Çifci, İstanbul 2020, 66.

3.3. CELAL BAYAR VE ADNAN MENDERES'İN SON GÖRÜŞMESİ

Bayar, Menderes'i Başbakan olarak en son Eskişehir'e gitmeden önce gördüğünü ve bizzat kendisinin yolcu ettiğini söylemektedir. Bu görüşmenin ardından iki devlet adamı, Yassıada'da bir araya gelmiştir.

Bayar ve Menderes mahkeme süresince, yan yana oturmalarına rağmen hiç konuşamamışlardır. Bayar, konuyla ilgili; *"Yassıada da kendisiyle bir tek kelime bile konuşma fırsatı bulamadım…"* sözlerini kullanmaktadır. İkilinin diyalog kurması subaylar tarafından yasaklanmıştır Aralarındaki son görüşme Yassıada lavabosunda gerçekleşmiştir. Bayar, lavaboya gittiği bir sırada Menderes'i görmüştür. Menderes'i oldukça kötü bir vaziyette bulan Bayar, *"Olan olmuştur Adnan Bey, metin olunuz…"* sözleriyle Menderes'i teselli etmeye çalışmıştır. Menderes ise yüzünde beliren acı bir gülümsemeyle *"zaten başka çare var mı?"* ifadelerini kullanmıştır. Bayar, anılarında Menderes'le biraz daha konuşmak istediğini fakat askerlerin izin vermediğini dile getirmektedir. Bakıldığında Bayar ve Menderes arasındaki ifade edilen baba-evlat ilişkisinin, burada da sürdüğü; Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı süresince Menderes'e göstermiş olduğu yakınlığın ve desteğin devam ettiği görülmektedir.

İkilinin arasında geçen son diyalog ise bir dava duruşması esnasında olmuştur. Menderes'in kaleminin bittiğini gören Bayar, kendi kalemini uzatmıştır. Menderes, tebessümle Bayar'ın gözlerinin içine bakarak kalemi almıştır. Yazısını bitirdikten sonra tekrar Bayar'a uzatıp, sessizce *"teşekkür ederim"* demiştir. Bayar'ın, yıllarca birlikte çalıştığı Başbakan'ından duyduğu son sözler bu olmuştur. Menderes'ten aldığı kalemi ise ölene dek saklamıştır. [550]

Mahkemenin 15 Eylül 1961'de sonuçlanması üzerine Bayar, yaşının ilerlemiş olması nedeniyle cezası müebbet hapse çevrilerek Kayseri Cezaevine gönderilmiştir.[551]

---

[550] Bayar, *Darbenin Anatomisi*, 230-240; Burçak, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, 111; Yeşilyurt, *Bayar Gerçeği*, 287; Birand, vd., *Demirkırat*, 269.

[551] Bayar'ın, 65 yaşını aşması sebebiyle cezası müebbet hapse çevrilmiştir. Ancak 1963 yılında yaşadığı sağlık sorunlarından dolayı kısa süreliğine tahliye edilmiştir. Tedavisinin ardından tekrar cezaevine gönderilmiştir. 1966 yılında ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilmiştir. Bayar, bu süreçten sonra siyasi haklarını ve itibarını kazanma çabasına girmiştir. Bu doğrultuda 1967 yılında DP'li arkadaşlarıyla birlikte "Bizim Ev" isimli kulübü kurması önemli bir adımdır. 1974 yılında ise siyasi haklarının kendisine iade edilmesi üzerine politikaya tekrar geri dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bk. Firdes Temizgüney, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 2021.

Menderes ise 17 Eylül 1961'de İmralı Adası'nda idam edilmiştir. İdam edildiği sırada son olarak *"hiç küskün değilim… hiçbir dargınlık duymuyorum…"* ifadelerini kullanarak hayata veda etmiştir.[552]

[552] Celal Bayar, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yücel A. Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, 13; Birand, vd., *Demirkırat*, 272.

SONUÇ

Türk siyasi tarihinin iki önemli lideri Celal Bayar ve Adnan Menderes, tek parti idaresinin devam ettiği 1930'lu yıllardan, 1960 Askeri Darbesi'ne kadarki otuz yıllık dönemde birlikte çalışmışlardır. CHP içerisinde bir araya gelen Celal Bayar ve Adnan Menderes, 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruculuğunu üstlenmişlerdir. Bayar, o dönem parti liderliğine getirilirken, Menderes parti sözcülüğüne seçilmiştir. İkili arasındaki bu rol dağılımı; birbirlerini daha iyi tanımalarını ve işbirliği içerisinde yıllarca birlikte anılmalarını sağlamıştır. Bayar, DP'nin yöneticisi, baş adamı ve sorumluluğu elinde bulunduran bir mevkiye sahipken; Menderes, çalışan, harekete geçen ve uygulayan konumda yer almıştır. 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde DP'nin iktidara gelmesi, iki liderin rollerini değiştirerek, daha ileri boyuta taşımıştır. Cumhurbaşkanlığına seçilen Bayar, Menderes'i Başbakanlığa getirmesiyle birlikte, on yıl boyunca sürecek yol arkadaşını da belirlemiştir.

Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Menderes'in Başbakan olduğu bu süreçte ikilinin arasında ast-üst dengesi mevcuttur. Bayar, emir veren, Menderes ise alan konumdadır. Bayar, idareyi elinde bulundururken Menderes, o idarenin altında hizmet eden bir pozisyondadır. Aralarındaki bu dengenin mevcudiyetiyle, devlet yönetimini birlikte sağlamışlardır. Birçok alanda faaliyet göstererek ülkeyi çağdaş bir seviyeye ulaştırmaya çalışmışlardır. Özellikle 1950-1954 yılları "DP'nin Altın Yılları" olarak bilinmektedir. DP'nin iktidarda olduğu bu süreçte ikili arasında fikir birlikleri ve fikir ayrılıkları mevcuttur. Böylelikle aralarındaki ast-üst dengesi, bazı hususlarda değişikliğe uğramıştır. Bayar ve Menderes'in fikir birliğinde oldukları konularda, tam bir anlaşma söz konusu olup, uyum içinde çalışmışlardır. Menderes, Başbakanlık görevinin bilinciyle Bayar'a danışıp, onun emirlerine göre harekete geçmiştir. Bu doğrultuda iki lider arasındaki ast-üst dengesi eşit düzlemde kalmıştır. Ancak fikir ayrılıkları durumlarında ise anlaşmazlığa düştükleri ve böylece ast-üst dengesinin değişikliğe uğradığı, Menderes'in kendisine verilen Başbakanlık rolünün sınırlarını aşmaya çalıştığı görülmektedir.

Celal Bayar ve Adnan Menderes'in ülke yönetimini ele aldığı on yıllık zaman diliminde, yan yana oldukları ve karşı karşıya kaldıkları konular net bir şekilde görülmektedir. Bayar ve Menderes'in devleti yöneten iki politikacı olması göz önüne alındığında, bu durumun gayet normal olduğu, sıradan insanlar bile en yakınlarıyla sorun

yaşarken, iki devlet adamının anlaşmazlıklar yaşamasının yadırganmaması ve eleştirilmemesi gerekmektedir. Diğer yandan iki liderin Cumhurbaşkanı ve Başbakan olarak devleti birlikte yönettikleri, ortaklaşa çalıştıkları ve dolayısıyla ayrışamayacakları, birini överken diğerini kötüleyen yaklaşımların ise doğru olmadığı düşünülmektedir.

Bakıldığında iki devlet adamının anlaşmazlıklarının önemli bir kısmı, tecrübe ve kişilik özelliklerinin farklı olması sebebiyle yaşanmıştır. Bayar, köken itibariyle devlet yöneticiliğinden gelmektedir. Ülkenin savaş yılları, Cumhuriyetin kuruluşu, yapılan inkılaplar gibi çoğu dönüşümde var olmuş bir liderdir. İktisat Vekilliği ve Başbakanlık görevlerini üstlenmesi ona tecrübe kazandırmıştır. Menderes ise çiftçilikten gelmektedir. Serbest Fırkaya girene kadar çiftliğinin haricinde başka bir vazifeyle uğraşmamıştır. Mecliste aktif bir görevde bulunmamıştır. Siyasi tecrübesinin büyük bir bölümünü DP Genel Başkanlığı ve Başbakanlık görevleriyle kazanmıştır. Bu doğrultuda Bayar'ın devlet adamıyken, Menderes'in halk adamı olduğu söylenebilir. Bayar'ın uzun yıllar siyasi mecrada faaliyet göstermesi, Menderes'in ise Bayar'a nazaran geri planda olması, çatışmaların asıl sebebini teşkil etmiştir. Fakat Bayar buna rağmen desteğini Menderes üzerinden çekmemiştir. Menderes'in, hep yanında olmaya, onu her zaman yönlendirmeye ve elinden tutmaya çalışmıştır. Dolayısıyla aralarındaki yaş farkı da hesaba katıldığında; ikilinin birlikteliği, baba-evlat veya abi-kardeş ilişkisi benzerliğinde ilerlemiştir.

Kişilik özellikleri açısından da değerlendirildiğinde; Bayar, ciddi, olgun ve ağırbaşlı bir karaktere sahipken, Menderes'in, heyecanlı, daha serbest ve fevri yapıda olmasından dolayı ikili liderin ilişkisi, zaman zaman çekişmeli geçmiştir. Ancak buna rağmen aralarındaki bütün sorunları; saygı, sevgi ve güven duygusuyla düzeltmişlerdir. Nitekim DP döneminde kurulan beş hükümetin sadece Menderes tarafından oluşturulması ve dolayısıyla Başbakanlığa tek onun getirilmesi; iki liderin ilişkisinin ne boyutta olduğunu açıklamaktadır.

Celal Bayar ve Adnan Menderes'in 1950-1960 yıllarındaki hizmetlerine ve başarılarına bakıldığında, Türkiye'nin bir dönemine damga vuran iki önemli devlet adamı olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİVLER

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 501/ 32117.126783.41.
BCA, 502/ 23265.101921.1.
BCA, Cumhuriyet Halk Partisi, 490.1/1.4.15.
BCA, 490.1/ 12.65.5.
BCA, 490.1/ 677-288-1.
BCA, 490.1/ 660.204.1.
BCA, 490.1/ 268.1068.1.
BCA, 490.1/ 651.166.1.
BCA, 490.1/3.13.16.
BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 30.01.00/2.16.3.
BCA. 30.01/1.8.18.
BCA. 30.01/ 40.238.21.
BCA. 30.01/ 35.215.5.
BCA. 30.01/ 1.8.18.
BCA. 30.01/ 41.245.1.
BCA. 30.01/ 1.8.17.
BCA. 30.01/ 41.244.8.

RESMİ YAYINLAR

1. T.C. Resmi Gazete

T.C. Resmi Gazete, Sayı 3195, Tunceli Vilâyetinin İdaresi Hakkında Kanun, 2 Ocak 1936.
T.C. Resmi Gazete, Sayı 3961, Af Kanunu, 16 Temmuz 1938.
T.C. Resmi Gazete, Sayı 6032, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 15 Haziran 1945.
T.C. Resmi Gazete, Sayı 6033, Toprak Bayramı Kanunu, 16 Haziran 1945.
T.C. Resmi Gazete, Sayı 7872, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun, 31 Temmuz 1951.
T.C. Resmi Gazete, Sayı 8748, Milletvekilleri Seçimi Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun, 23 Şubat 1954.

2. TBMM Zabıt Ceridesi

TBMMZC**,** Dönem 3,Yasama Yılı 3, Cilt 17, Birleşim 37, 20 Mart 1930.

TBMMZC, Dönem 4, Yasama Yılı 4, Cilt 19, Birleşim 9, 4 Aralık 1933.

TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 1, Cilt 2, Birleşim 12, 8 Nisan 1935.
TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 4, Cilt 20, Birleşim 3, 8 Kasım 1937.
TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 4, Cilt 26, Birleşim 83, 29 Haziran 1938.
TBMMZC, Dönem 5, Yasama Yılı 5, Cilt 27, Birleşim 1, 11 Kasım 1938.
TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Cilt 17, Birleşim 55, 16 Mayıs 1945.
TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 3, Cilt 18, Birleşim 72, 11 Haziran 1945.
TBMMZC, Dönem 7, Yasama Yılı 4, Cilt 24, Birleşim 59, 5 Haziran 1946.
TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 2, Cilt 3, Birleşim 18, 18 Aralık 1946.
TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 3, Cilt 12, Birleşim 80, 2 Temmuz 1948.
TBMMZC, Dönem 8, Yasama Yılı 5, Cilt 24, Birleşim 48, 16 Şubat 1950.
TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 1, 22 Mayıs 1950.
TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 72, 4 Mayıs 1951.
TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 2, Cilt 9, Birleşim 103, 23 Temmuz 1951.
TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 5, Cilt 26, Birleşim 17, 14 Aralık 1953.
TBMMZC, Dönem 9, Yasama Yılı 5, Cilt 29, Birleşim 65, 12 Mart 1954.
TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 2, 17 Mayıs 1954.
TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 78, 20 Mayıs 1955.
TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 2, Cilt 7, Birleşim 79, 21 Mayıs 1955
TBMMZC, Dönem 10, Yasama Yılı 3, Cilt 8, Birleşim 12, 9 Aralık 1955.
TBMMZC, Dönem 11, Yasama Yılı 1, Cilt 1, Birleşim 7, 27 Kasım 1957.
Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları

SÜRELİ YAYINLAR

1. Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 51, Sayı: 113, Ankara 2002.
Akis Dergisi, 15 Ocak 1955; 14 Mayıs 1955; 28 Şubat 1959.

2. Gazeteler

Akşam, 13 Ağustos 1930; 9 Eylül 1932; 14 Kasım 1938; 14 Mayıs 1945; 17 Temmuz 1946; 18 Temmuz 1946; 12 Temmuz 1947; 15 Mayıs 1950; 9 Mart 1951; 17 Mayıs 1950; 19 Şubat 1952; 13 Mart 1954.

Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930; 12 Ağustos 1930; 6 Eylül 1930; 26 Ekim 1937; 20 Ocak 1939; 26 Ocak 1939; 1 Şubat 1945; 6 Şubat 1945; 13 Haziran 1945; 6 Mayıs 1946; 17 Temmuz 1946; 18 Kasım 1946; 24 Haziran 1949; 13 Ekim 1958; 18 Şubat 1959; 19 Şubat 1959; 27 Şubat 1959; 18 Nisan 1959; 28 Mayıs 1960.

Hâkimiyeti Millîye, 9 Ocak 1934.

Hürriyet, 11 Kasım 1953; 9 Haziran 1970; 30 Mayıs 1970.

Kurun, 16 Eylül 1936; 23 Kasım 1937.

Milliyet, 15 Nisan 1955; 22 Nisan 1955; 13 Ekim 1958; 16 Ekim 1958; 17 Ekim 1958; 25 Kasım 1958.

Son Posta, 30 Mayıs 1945; 13 Haziran 1945; 24 Haziran 1949; 17 Mayıs 1950; 19 Eylül 1950.

Vakit, 10 Ağustos 1930; 1 Ekim 1945.

Vatan, 22 Eylül 1945; 1 Temmuz 1952; 11 Kasım 1953; 29 Nisan 1954.

Zafer, 9 Mayıs 1950; 16 Mayıs 1950; 18 Mayıs 1950; 29 Ekim 1950.

KİTAPLAR

Ağoğlu, Samet, *Arkadaşım Menderes İpin Gölgesinde Günler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021.

Ağoğlu, Samet, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

Alanoğlu, Hatice, *The Times Gazetesine Göre Demokrat Parti Dış Politikası*, Urzeni Yayınevi, İstanbul 2020.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phonix Yayınevi, Ankara 2004.

Arcayürek, Cüneyt, *Bir İktidar Bir İhtilal 1955-1960*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Arcayürek, Cüneyt, *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.

Arzık, Nimet, *Menderes'i İpe Götürenler*, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1960.

Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya- Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar,* Bateş Yayınları, İstanbul 1980.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali,* Remzi Kitapevi, Ankara 2000.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1884-1938*, Remzi Kitapevi, 1, İstanbul 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam 1950-1964*, Remzi Kitapevi, 3, İstanbul 1988.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Menderes'in Dramı 1899-1960*, Remzi Kitapevi, 2000.

Azak, Gürbüz, *Ben Adnan Menderes*, Zafer Yayınları, İstanbul 1998.

Baban, Cihad, *Politika Galerisi Büstler ve Portreler*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.

Balkaya, İhsan Sabri, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Başar, Ahmet Hamdi, *Demokrasiye Geçiş DP İktidarı ve 27 Mayıs*, Haz. Murat Koraltürk, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2, İstanbul 2007.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1966.

Bayar, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Haz. İsmet Bozdağ, Truva Yayınları, İstanbul 2010.

Bayar, Celal, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş I* , Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VI*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VII* , Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş VIII* , Sabah Kitapları, İstanbul 1997.

Bayar, Celal, *Bir Darbenin Anatomisi 27 Mayıs İhtilali*, Haz. İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul 1991.

Bayar, Celal, *Kayseri Cezaevi Günlüğü*, Haz. Yücel A. Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Bayar, Celal, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2020.

Birand, Mehmet Ali & Dündar, Can ve Çaplı, Bülent, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1991.

Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1974.

Bozdağ, İsmet, *Celal Bayar Anlatıyor Bilinmeyen Atatürk*, Truva Yayınları, Nisan 2009.

Bozdağ, İsmet, *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997.

Bozdağ, İsmet, *Zaferlerle ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1986.

Bölükbaşı, Deniz, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Burçak, Rıfkı Salim, *27 Mayıs Üzerine Görüşler*, Demokratlar Kulübü Yayınları, 1991.

Burçak, Rıfkı Salim, *Yassıada ve Öncesi*, Çam Matbaası, Ankara 1976.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

C.H.P. Üsnomal Büyük Kurultayının Zabtı, Recep Usoğlu Basımevi, 1938.

Çaylak, Adem, *Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Çelebi, Mevlüt, *Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, SAM Yayınları, Ankara 1999.

Çelikoğlu, Adnan, *Bir Darbeci Subayın Anıları 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

Demir, Şerif, *Türk Siyasetinde Adnan Menderes*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.

Dilipak, Abdurrahman, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990.

Diyanet İslam Ansiklopedisi; Celal Bayar (1883- 1986) Maddesi, 5.

Emrence, Cem, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Erer, Tekin, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Matbaası, 2, İstanbul.

Ergun, Yavuz, *CHP'li Menderes 1931-1945 Tek Parti Döneminde Adnan Menderes'in Siyasi Yaşamı*, Boyut Yayınları, İstanbul 2017.

Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 2, İstanbul 2005.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İMGE Kitapevi, Ankara 1990.

Ertan, Temuçin Faik, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitapevi, Ankara 2018.

Esin, Numan, *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul 2005.

Fersoy, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası, İstanbul 1971.

Gülmez, Nurettin ve Bilgi, Nejdet, *Asırlık Çınar Celal Bayar*, Berikan Yayınevi, 2, Ankara 2022.

Gülmez, Nurettin ve Bilgi, Nejdet, *Yüzüncü Yılında Millî Mücadele Döneminde Manisa (Ahmetli-Akhisar-Alaşehir- Demirci)*, Berikan Yayınevi, 2, Ankara 2020.

Güryay, Tarık, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971.

Hükümetler ve Programları I (1920-1960), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara, 1988.

İnan, Süleyman, *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*, Liberte Yayınları, Ankara 2006.

İnce, Erdal, *Türk Siyasal Yaşamında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu*, Libra Yayınları, İstanbul 2009.

İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Dünya Yayınları, İstanbul 2004.

Kabadayı, Talip & Erdoğan, Dilşen İnce & Üreten, Hüseyin ve Gündeay, Gülay, *Başbakan Adnan Menderes'in Yaşamı ve Siyasal Mücadelesi*, Adnan Menderes Üniversitesi Yayını, Şubat 2012.

Karpat, Kemal Haşim, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Kayadibi, Murat, *Celal Bayar*, Siyah Beyaz Yayınları, İstanbul 2020.

Kocabaş, Süleyman, *Menderes Dönemi (1950-1960)*, Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 2011.

Koçak, Cemil, *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sitemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, İletişim Yayınları, 1, İstanbul 2010.

Koçak, Cemil, *Türkiye de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, 1, İstanbul 1996.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, 2, İstanbul 1996.

Mazıcı, Nurşen, *Celal Bayar Başbakanlık Dönemi (1937- 1939)*, Der Yayınları, İstanbul 1996.

Menderes, Aydın ve Akyol, Taha, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

Naskali, Emine Gürsoy, *Yassıada Zabıtları II 6-7 Eylül Olayları Davası*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2007.

Naskali, Emine Gürsoy, *Yassıada Zabıtları III İstanbul- Ankara Olayları Davası- 1*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.

Naskali, Emine Gürsoy, *Yassıada Zabıtları III İstanbul- Ankara Olayları Davası- 2*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.

Okyar, Osman ve Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2006.

Özgen, İhsan Fuat, *Milli Mücadelede Galip Hoca*, İnsanlık Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.

Sabis, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, 5, İstanbul 1993.

Sarol, Mükerrem, *Bilinmeyen Menderes I*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.

Sarol, Mükerrem, *Bilinmeyen Menderes II*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.

Sertkaya, İbrahim, *Demokrasi Şehidi Adnan Menderes*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2007.

Sırım, Veli, *Adnan Menderes Aydın Menderes Babasını Anlatıyor*, Nesil Röportaj, İstanbul 2008.

Sükan, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960,* Ankara 1992.

Şen, Erdal, *Başbakan Adnan Menderes'in Hayatı Bir Yiğit Vardı*, Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

Taşdelen, Mehmet Nuri, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, Bir Harf Yayınları, İstanbul 2004.

Temizgüney, Firdes, *Üç Devirde Bir Muhalif Fuat Arna*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2019.

Tetik, İdris, *Demokrat Parti Dönemi ve Türk Siyaseti (1946-1950)*, Liman Yayınevi, Ankara 2023.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.

Toker, Metin, *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.

Toker, Metin, *DP'nin Altın Yılları (1950-1954)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.

Tuna, Taşkın, *Adnan Menderes'in Günlüğü*, Şule Yayınları, İstanbul 2007.

Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Turan, Şerafettin, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TBMM Basımevi, 1, Ankara 1998.

Tünay, Bekir, *Menderes Devri Anıları Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım*, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul.

Yalçın, Durmuş, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2, Ankara 2005.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922-1971,* Pera Yayınları, 2, İstanbul 1997.

Yalta, Bahtiyar, *Bir Darbeci Subayın Hatıraları (27 Mayıs 1960- 22 Şubat 1962- 21 Mayıs 1963)*, Haz. Erhan Çifci, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Yeşilyurt, Süleyman, *Bayar Gerçeği*, Serajans Yayınları, Ankara 1997.

Yurtçiçek, Bayram, *Kürt İsyanları Bedirhan Bey'den Dersim'e*, Kaynak Yayınları, Ankara 2017.

Yücel, Fikret, *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara 2014.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

MAKALELER

Albayrak, Mustafa, "Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı", *Ankara Barosu Dergisi*, 1, Ocak 2014, 295-312.

Altuncuoğlu, Neslihan ve Durmuş, Merve, "9 Subay Olayı'nda Samet Kuşçu'nun Rolü", *Journal Of Universal History Studies*, 3, 2010, 131-147.

Arıkan, Mustafa, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 1997, 299-310.

Avşar, Zakir ve Emre Kaya, Ayşe Elif, "Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 33(95), 2017, 94-123.

Aydın, Ayşe, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 2011, 1-9.

Aydın, Mithat, "Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, 12, 2016, 176-201.

Çakmak, Fevzi, "Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması", *History Studies Dergisi*, 7(3), 2015, 1-21.

Çiçek, İlhan ve Alslan, Ayşe Esra, "Kişilik ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri: Kurumsal Bir Çerçeve", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 10(1), 2020, 137-147.

Demir, Şerif, "27 Mayıs Askeri Darbesi DP Dönemi Asker- İktidar İlişkileri", *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 2, 2016, 116-129.

Dokuyan, Sabit, "Anıtkabir Nasıl İnşa Edildi? Süreç ve Tartışmalar", *History Studies Dergisi*, 6(5), 2014, 131-156.

Ezer, Feyzullah, "Menderes Dönemi Türkiye'nin Eğitim Politikaları (1950-1960)", *Turkish Studies Historical Analysis*, 15(1), 2020, 135-149.

Emine Güntepe Yeşilbursa, Resul Babaoğlu, "Atatürk- İnönü Ayrılığı ve Dersim Olayları", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 58, Bahar 2016, 52-54.

Güneş, Günver ve Akdağ, Menderes, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderesin Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 2013, 185-224.

Güneş, Günver, "Atatürk'ün Aydın Seyahatleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(61), 2005, 219-242.

Güneş, Müslime, "Adnan Menderes ve Halkevleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 2012, 141-155.

Haytaoğlu, Ercan, "Aydın Kuvayı Milliyesinde Efe ve Zeybekler", *Belgi Dergisi*, 1, 2011, 51-72.

İleri, Turgut, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de İzlenen Ekonomi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 2018, 302-316.

İnan, Süleyman, "1949'da İnönü ve Bayar'a Suikast İddiası: Reşat Aydınlı Olayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 2005, 201-230.

İnan, Süleyman, "Muhalefetin İstemediği İlk Erken Seçim: 1946 Belediye Seçimleri", *Çağdaş Yerel Yönetimsel Dergisi*, 13(1), 2004, 50-66.

Kardaş, Abdülaziz, "Demokrat Parti İktidarı Döneminde Doğuda Bir Üniversite Kurma Çabaları (1950-1958)", *History Studies Dergisi*, 6(6), 2014, 149-163.

Kılavuz, Nuran, "Demokrat Parti'nin Sanayileşme Anlayışı ve Uygulamalar: Şeker Fabrikaları, Dokuma Sanayileri, Çimento Fabrikaları, Demir-Çelik Fabrikası", *Ekev Akademi Dergisi*, 89, 2022, 195-210.

Kılıç, Metin, "Tek Partili Dönemde Türkiye'de Modern Sporun Teşekkülü", *Tarih Okulu Dergisi*, 14, 2013, 27-53.

Özacun, Orhan, "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 2, 2013, 205-233.

Öztürkci, Alpaslan, "Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi" *Cedrus Dergisi*, 7, 2019, 741- 755.

Sarıgüzel, Nedim, "Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü", *Atatürk Ansiklopedisi,* Eylül 2022, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/beden-terbiyesi-genel-mudurlugu/.

Temizgüney, Firdes, "27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Anlayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 2021, 289-315.

Temizgüney, Firdes, "Erzurum Şeker Fabrikası'nın Açılışı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 2010, 329-343.

Tuna, Işıl, "1950-1960 Yılları Arasında İstanbul'da Kentleşme ve İmar Faaliyetlerine Genel Bakış", *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2019, 393-409.

Varol, Fatma Betül, "Türk Modernleşmesinde Jön Türkler ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın Siyasi Kimliği", *Erciyes İletişim Dergisi*, 2023, 205-221.

TEZLER

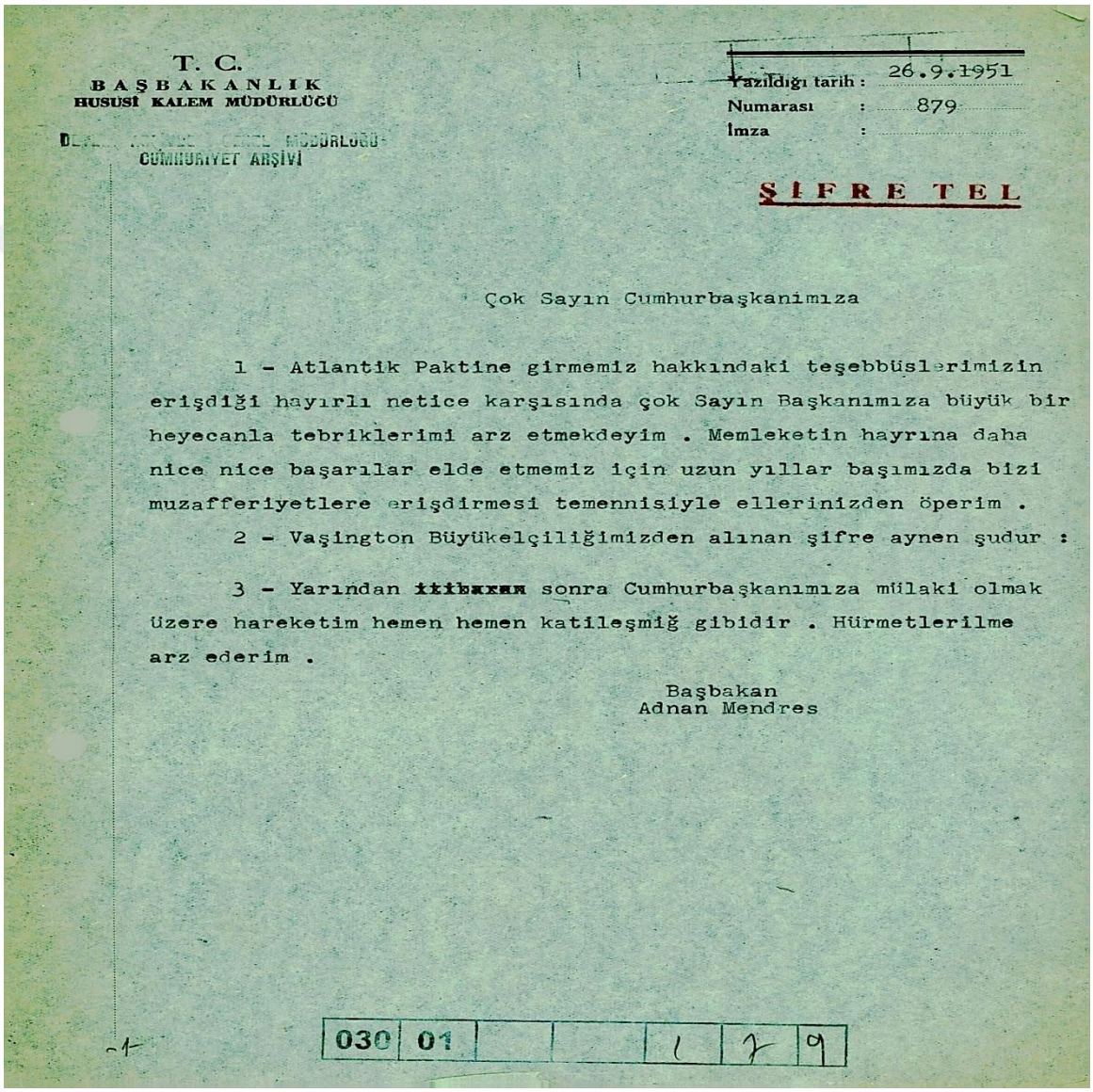
Nergiz, Ahmet, *Türk Siyasal Hayatında Celal Bayar'ın Söylemsel Açıdan Rolü ve Etkisi (1946- 1960*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2017.

Şenşekerci, Erhan, *Türk Devriminde Celal Bayar (1918- 1960)*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1999.

EKLER

Ek 1. Belgeler

Belge 1. Adnan Menderes'in Atlantik Paktı sebebiyle Celal Bayar'a tebrik telgrafı. (*BCA*. 30.01/1.7.9)

T. C.
BAŞBAKANLIK
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

D... ...L MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yazıldığı tarih : 26.9.1951
Numarası : 879
İmza :

ŞİFRE TEL

Çok Sayın Cumhurbaşkanımıza

1 - Atlantik Paktine girmemiz hakkındaki teşebbüslerimizin erişdiği hayırlı netice karşısında çok Sayın Başkanımıza büyük bir heyecanla tebriklerimi arz etmekdeyim . Memleketin hayrına daha nice nice başarılar elde etmemiz için uzun yıllar başımızda bizi muzafferiyetlere erişdirmesi temennisiyle ellerinizden öperim .

2 - Vaşington Büyükelçiliğimizden alınan şifre aynen şudur :

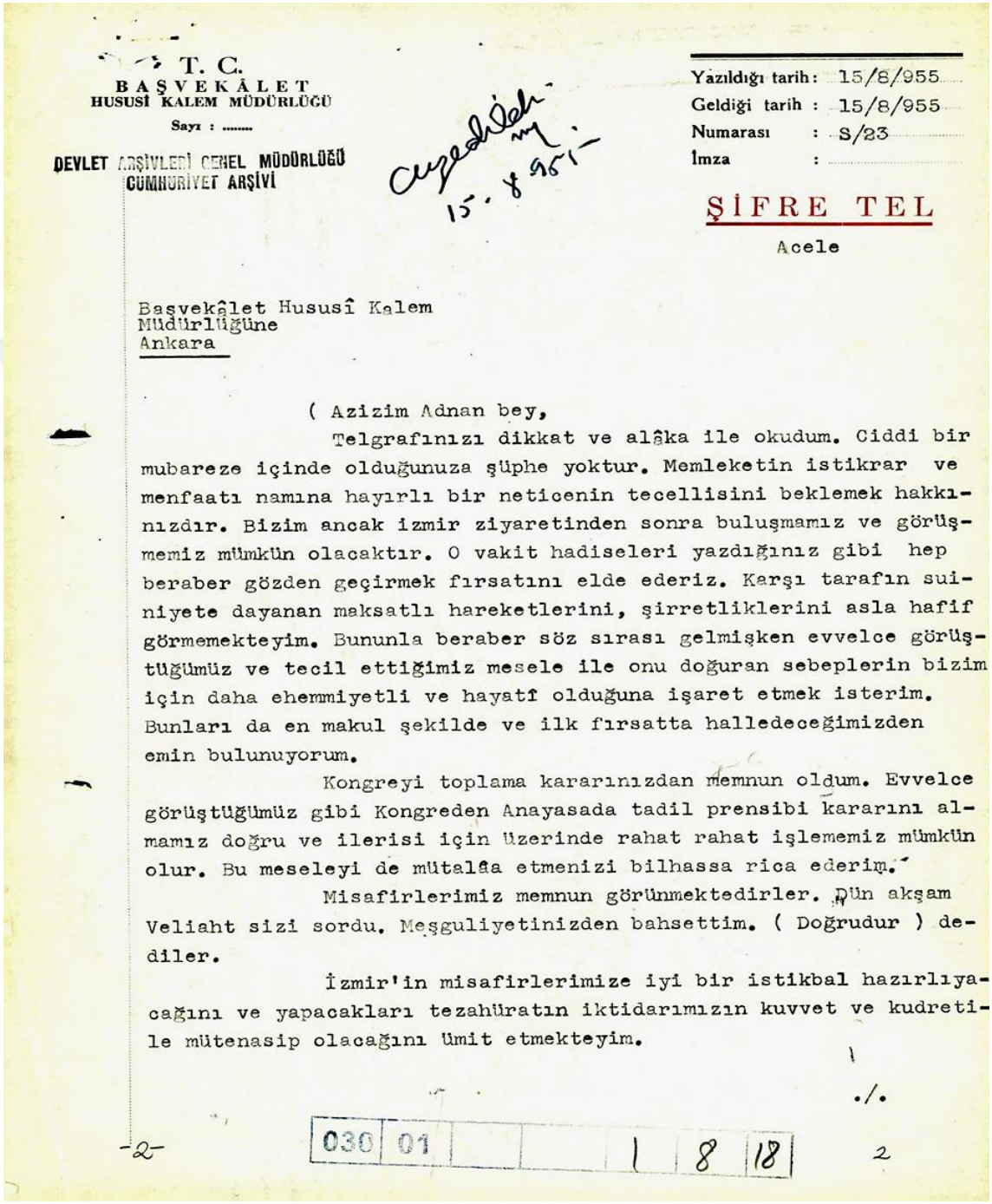
3 - Yarından ~~itibaren~~ sonra Cumhurbaşkanımıza mülaki olmak üzere hareketim hemen hemen katileşmiğ gibidir . Hürmetlerilme arz ederim .

Başbakan
Adnan Mendres

-1-

030 | 01 | | | 1 | 7 | 9

Belge 2. Celal Bayar'ın muhtelif meselelerle ilgili Adnan Menderes'e gönderdiği telgraf. (*BCA.* 30.01/1.8.18.)

T. C.
BAŞVEKÂLET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : .....

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yazıldığı tarih: 15/8/955
Geldiği tarih : 15/8/955
Numarası : S/23
İmza :

ŞİFRE TEL

Acele

Başvekâlet Hususî Kalem
Müdürlüğüne
Ankara

(Azizim Adnan bey,

Telgrafınızı dikkat ve alâka ile okudum. Ciddi bir mubareze içinde olduğunuza şüphe yoktur. Memleketin istikrar ve menfaatı namına hayırlı bir neticenin tecellisini beklemek hakkınızdır. Bizim ancak izmir ziyaretinden sonra buluşmamız ve görüşmemiz mümkün olacaktır. O vakit hadiseleri yazdığınız gibi hep beraber gözden geçirmek fırsatını elde ederiz. Karşı tarafın suiniyete dayanan maksatlı hareketlerini, şirretliklerini asla hafif görmemekteyim. Bununla beraber söz sırası gelmişken evvelce görüştüğümüz ve tecil ettiğimiz mesele ile onu doğuran sebeplerin bizim için daha ehemmiyetli ve hayatî olduğuna işaret etmek isterim. Bunları da en makul şekilde ve ilk fırsatta halledeceğimizden emin bulunuyorum.

Kongreyi toplama kararınızdan memnun oldum. Evvelce görüştüğümüz gibi Kongreden Anayasada tadil prensibi kararını almamız doğru ve ilerisi için üzerinde rahat rahat işlememiz mümkün olur. Bu meseleyi de mütalâa etmenizi bilhassa rica ederim.

Misafirlerimiz memnun görünmektedirler. Dün akşam Veliaht sizi sordu. Meşguliyetinizden bahsettim. (Doğrudur) dediler.

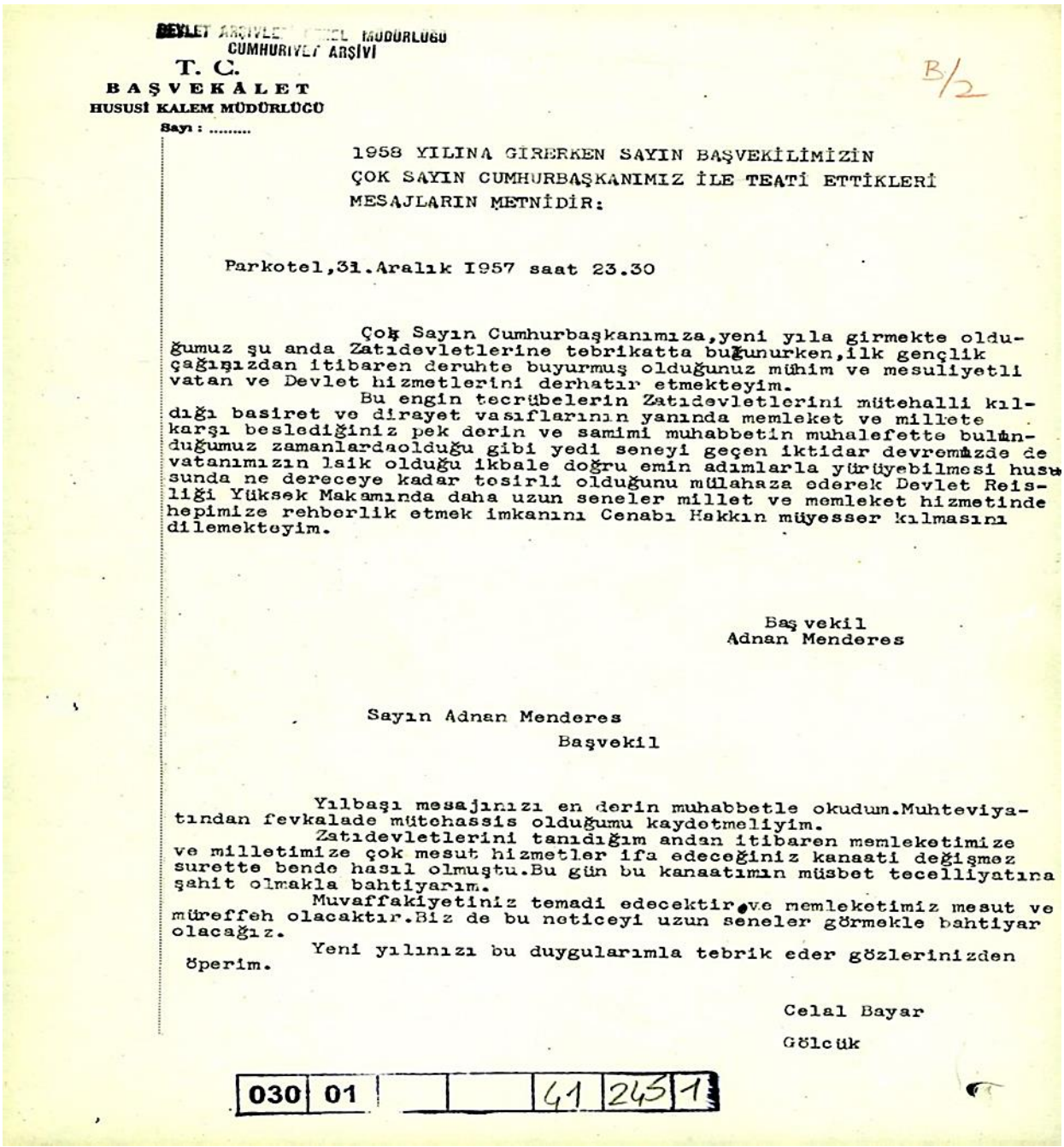
İzmir'in misafirlerimize iyi bir istikbal hazırlıyacağını ve yapacakları tezahüratın iktidarımızın kuvvet ve kudretile mütenasip olacağını ümit etmekteyim.

./.

-2-

030 01 1 8 18 2

Belge 3. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in yılbaşı sebebiyle tebrik yazışmaları. (*BCA.* 30.01/ 41.245.1)

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKALET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı : .....

B/2

1958 YILINA GİRERKEN SAYIN BAŞVEKİLİMİZİN
ÇOK SAYIN CUMHURBAŞKANIMIZ İLE TEATİ ETTİKLERİ
MESAJLARIN METNİDİR:

Parkotel,31.Aralık 1957 saat 23.30

Çok Sayın Cumhurbaşkanımıza,yeni yıla girmekte olduğumuz şu anda Zatıdevletlerine tebrikatta bulunurken,ilk gençlik çağlarınızdan itibaren deruhte buyurmuş olduğunuz mühim ve mesuliyetli vatan ve Devlet hizmetlerini derhatır etmekteyim.

Bu engin tecrübelerin Zatıdevletlerini mütehalli kıldığı basiret ve dirayet vasıflarının yanında memleket ve millete karşı beslediğiniz pek derin ve samimi muhabbetin muhalefette bulunduğumuz zamanlardaolduğu gibi yedi seneyi geçen iktidar devremizde de vatanımızın Isik olduğu ikbale doğru emin adımlarla yürüyebilmesi hususunda ne dereceye kadar tesirli olduğunu mülahaza ederek Devlet Reisliği Yüksek Makamında daha uzun seneler millet ve memleket hizmetinde hepimize rehberlik etmek imkanını Cenabı Hakkın müyesser kılmasını dilemekteyim.

Baş vekil
Adnan Menderes

Sayın Adnan Menderes
Başvekil

Yılbaşı mesajınızı en derin muhabbetle okudum.Muhteviyatından fevkalade mütehassis olduğumu kaydetmeliyim.

Zatıdevletlerini tanıdığım andan itibaren memleketimize ve milletimize çok mesut hizmetler ifa edeceğiniz kanaati değişmez surette bende hasıl olmuştu.Bu gün bu kanaatımın müsbet tecelliyatına şahit olmakla bahtiyarım.

Muvaffakiyetiniz temadi edecektir,ve memleketimiz mesut ve müreffeh olacaktır.Biz de bu neticeyi uzun seneler görmekle bahtiyar olacağız.

Yeni yılınızı bu duygularımla tebrik eder gözlerinizden öperim.

Celal Bayar

Gölcük

030 | 01 | | | | 41 | 245 | 1

Ek 2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1. TBMM Kütüphanesi, Yer: 76002607, Cilt 2, D. No: 201701737.

Fotoğraf 2. TBMM Kütüphanesi, Yer: 76002607, Cilt 3, D. No: 201701737**.**

Fotoğraf 3. TBMM Kütüphanesi, Yer: 76002607, Cilt 3, D. No: 201701737.

Fotoğraf 4. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in Tekirdağ seyahati. Film Arşivi- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Fotoğraf 5. Celal Bayar ve Adnan Menderes 1950 yılında bir fabrikanın açılışında. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 6. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bir arada olduğu fotoğraf. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 7. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in bir arada olduğu fotoğraf. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 8. I. Menderes Hükümeti toplantısında Celal Bayar ve Adnan Menderes. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 9. Celal Bayar'ın Adnan Menderes'i Mersin dönüşü havaalanında karşılaması. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 10. 1957 Genel Seçimlerinde Celal Bayar ve Adnan Menderes. Film Arşivi-T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Fotoğraf 11. Adnan Menderes'in uçak kazası sonrası Celal Bayar'la bir araya gelmesi. Demirkırat Belgeseli

Fotoğraf 12. Yassıada Mahkemesinde Celal Bayar ve Adnan Menderes. Demirkırat Belgeseli

Ek 3. Gazete Manşetleri

Gazete 1. Darbe sonrası Celal Bayar ve Adnan Menderes hakkında ifadeler. Hürriyet 1970

Hürriyet

NÖBET TUTAN SUBAYLARIN NOTLARINA GÖRE DP'NİN İKİ LİDERİ AYRI DÜNYALARIN İNSANLARIYDI

Bayar daima şüpheci Menderes'se duygulu!

30

O DALARINDA nöbet tutan subayların, görev defterine yazdıkları bizi şöyle bir sonuca götürmektedir:

Menderes hep yalnızlığından ve bir iç sıkıntısından şikâyetçidir. İştahsızdır, yemek yemeyi hiç düşünmemektedir ve durmadan sigara içmektedir. En büyük sıkıntısı, ailesinden mektup alamamaktır. Bunun dışında nöbete giren subayları çok nazik karşılamakta ve onların isimlerini aklında bir bir tutmaktadır. Ayrıca gene bu subayların öğrenim durumları, sağlık durumları ve özel hayatlarıyla ilgilenmektedir.

Buna karşılık Bayar ise vesvesesli, şüphecidir. Subaylara duyurduğu isteklerinin çoğu, yiyeceğe ve içeceğe dairdir. Yani subayların raporlarında belirttikleri gibi:

Gazete 2. Darbe sonrası Celal Bayar ve Adnan Menderes hakkında ifadeler. Hürriyet 1970

Salı 13 OCAK 1970
Hürriyet
GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE
Müessisi : SEDAT SİMAVİ
BUGÜN 8 SAYFA
OCAK AYI İKRAMİYELİ KİTAP KUPONU No: 13
huzursuzluk
irel konuştu
uymayana
lacaksa
vardır,,
BAYAR
27 MAYIS'ı anlatıyor
Olaydan sonra ilk defa Menderes'le Harpokulu tuvaletinde karşılaştım
Cüneyt ARCAYÜREK'in kaleminden
"OLAN OLDU ADNAN BEY,,

Gazete 3. Darbe sonrası Celal Bayar ve Adnan Menderes hakkında ifadeler. Hürriyet 1970

Pazar 7 HAZİRAN 1970
Hürriyet
GÜNLÜK MÜSTAKİL SİYASİ GAZETE
Müessisi : SEDAT SİMAVİ
MENDERES'in
MEKTU
Odama her gelişinde, Harp Okulunda aldığı sigara paketini taksit taksit ödüyordu
Menderes yalnızlıktan çocuk gibi korkardı
YASSIADA'DA
KUMANDAN
ENDİM
MENDERES'le ihtilâlden sonra ilk defa, Anka-ra'da Güvercinlik Havaalanında

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Halenur TURFAN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	